

Manuel Moschopoulos' parafrase van Ilias A

Inleiding, vertaling en commentaar

Leontien Vanderschelden

Masterproef aangeboden binnen de opleiding
master in de Taal- en Letterkunde

Promotor dr. Reinhart Ceulemans

Academiejaar 2014-2015

276.575 tekens

Abstract

This paper discusses the paraphrase of the first book of the *Iliad*, composed by Manuel Moschopoulos at the end of the thirteenth century. It intends to provide a framework that facilitates our understanding of the origins of the literary form of paraphrasis, and, in particular, of Moschopoulos's paraphrase.

The period in which Moschopoulos lived was a period of cultural development, known as the Palaeologan Renaissance (1261-ca. 1360). Strictly speaking, it was not a renaissance, since the tradition of studying ancient Greek literature had continued uninterrupted since Antiquity.

Moschopoulos flourished in an intellectual milieu that also produced scholars such as Maximos Planudes, Demetrios Triklinios and Thomas Magistros, who are also introduced in this paper. They were all teachers in a certain stage of their lives and part of their work was written for the purpose of teaching, as was the paraphrase of Moschopoulos. It offered students the text of the *Iliad* in the Attic language, which at that time was considered the ideal language in Byzantium, and replaces the archaic artistic language of Homer with words that were more commonly used.

As Homer's *Iliad* was still the most important schoolbook in Byzantium, it continued to be studied and commented upon, not only in Moschopoulos's time, but earlier too, for example in the twelfth century by Johannes Tzetzes, Isaak Porfyrogenetos and Eustathios, archbishop of Thessaloniki. Accordingly, this paper also describes the work of these scholars.

A translation of the paraphrase of *Iliad* A 1-317, supplemented by a commentary, constitutes the main part of this paper. The commentary contains an enumeration of the characteristics of Moschopoulos's language, focuses on the relationship with the original text of the *Iliad* and surveys a few sources that Moschopoulos must have used while writing his paraphrase.

Voorwoord

Het resultaat van deze masterproef heb ik vooral te danken aan mijn promotor, dr. Reinhart Ceulemans. Hij stelde dit onderwerp voor, dat me van het begin tot het eind geboeid heeft en me nog zal blijven boeien. Hij heeft me gedurende het hele proces geholpen met elk probleem dat zich stelde.

Ik wil ook mijn ouders bedanken voor hun steun tijdens het tot stand komen van het hele werk. Daarnaast wil ik mijn dank richten tot drie mensen die wat tijd hebben uitgetrokken om mijn vertaling te lezen en indien nodig opmerkingen te geven. Dit zijn Gaëlle Ouvrein, Melanie Hacke en Dries Van Camp. Melanie Hacke heeft ook het abstract van deze paper nagelezen op taalfouten.

Inhoud

Abstract	2
Voorwoord	4
1. Inleiding	8
2. De Paleologische Renaissance in Byzantium	10
2.1 Historische context	10
2.2 Byzantijnse geleerden en literatuur	13
2.2.1 Onderwijs	15
2.2.2 Maximos Planudes	17
2.2.3 Demetrios Triklinios	20
2.2.4 Thomas Magistros	22
3. Homeros in Byzantium	24
3.1 De 12 ^e eeuw	24
3.1.1 Johannes Tzetzes	25
3.1.2 Isaak Porfyrogennetos	27
3.1.3 Eustathios van Thessaloniki	28
3.2 De 13 ^e -14 ^e eeuw	30
4. Manuel Moschopoulos	34
4.1 Leven	34
4.2 Werk	35
5. Parafrases	40
5.1 Algemeen	40
5.2 Homerosparafrases	40
5.2.1 Pseudo-Psellos	41
5.2.2 Andere parafrases van de <i>Ilias</i>	42
5.2.3 De indeling van Vassis	42
5.2.4 Niet-literaire parafrases	44
5.2.5 Parafrases van de <i>Odyssee</i>	44
5.3 Parafrases van andere auteurs	44
5.4 De <i>Ilias</i> -parafrase van Moschopoulos	45
6. Vertaling van de parafrase van Moschopoulos (A 1-317)	46
7. Analyse en commentaar	54
7.1 Kenmerken van het taalgebruik	54
7.1.1 Losse naamval wordt voorzetselconstructie	54

7.1.2	Dualis wordt meervoudsvorm	57
7.1.3	Epitheta worden omschreven	57
7.1.4	Patronymica worden voluit geschreven.....	58
7.1.5	Persoonlijke voornaamwoorden worden steeds vermeld	59
7.1.6	Lidwoorden worden aanwijzende voornaamwoorden	59
7.2	Commentaar.....	59
7.3	Mogelijke bronnen van Moschopoulos.....	68
7.3.1	Scholia op Homeros.....	69
7.3.2	Lexica	87
7.3.3	Eustathios	92
7.3.4	Besluit.....	97
	Conclusie	100
	Bibliografie	102
	Bijlage: Moschopoulos' parafrase A 1-317: Griekse tekst.....	108

1. Inleiding

Deze paper behandelt de parafraze van het eerste boek van de *Ilias* die Manuel Moschopoulos omstreeks het einde van de 13^e eeuw geschreven heeft. In een eerste hoofdstuk wordt de historische context van het ontstaan van het werk geschetst, met een uitbreiding naar het onderwijs en de geleerden uit diezelfde periode. Een tweede hoofdstuk handelt over de receptie van Homeros in Byzantium en meer bepaald vanaf de 12^e eeuw tot de tijd van Moschopoulos, de 14^e eeuw. Het leven en werk van Moschopoulos komen aan bod in het derde hoofdstuk. Het vierde hoofdstuk wil een inleiding bieden op het genre van de tekst, namelijk de parafraze. Het biedt een antwoord op de vraag welke soorten er bestaan en waarom ze geschreven werden. Er wordt dieper ingegaan op de andere parafrases van de *Ilias*, met een korte verwijzing naar parafrases van de *Odyssee* en van de teksten van enkele andere auteurs. Het hoofdbestanddeel van deze paper maken het vijfde en zesde hoofdstuk uit. Het vijfde hoofdstuk bevat de eerste vertaling ooit van Moschopoulos' parafraze van *Ilias* A 1-317; in het zesde hoofdstuk wordt commentaar gegeven op de tekst en diens verhouding met Homeros' origineel: dergelijk onderzoek werd nog nooit gevoerd. Er wordt een opsomming geboden van de verschillende kenmerken van het taalgebruik van Moschopoulos en een apart deel handelt over de bronnen waarvan Moschopoulos gebruik maakte voor zijn parafraze. In bijlage is de Griekse tekst van de parafraze te vinden.

2. De Paleologische Renaissance in Byzantium

2.1 Historische context

Na de vierde kruistocht en de daarop volgende inname van de hoofdstad Constantinopel in 1204 leek het laatste uur geslagen te hebben voor het Byzantijnse rijk. Op 25 juli 1261 kwam het keerpunt toen keizer Michael VIII Paleologos (1258-1282) erin slaagde Constantinopel terug te winnen. Het Byzantijnse rijk kende echter nooit meer de macht die het voordien had gekend, maar dankzij de inspanningen van Michael VIII en zijn opvolger Andronikos II Paleologos (1282-1328), slaagde het erin als klein gebied onafhankelijk te blijven. Compensatie voor deze politieke en bijgevolg ook economische nederlagen werd gezocht in de heropleving van de antiek Griekse literaire en filosofische literatuur. Zo ontstond de zogenaamde Paleologische Renaissance¹.

De term 'renaissance' doet discussie ontstaan bij geleerden. Volgens Tinnefeld² past de term niet, aangezien het gaat om een traditie die telkens verdergezet wordt eerder dan een wedergeboorte quasi uit het niets. Om die reden hanteert hij liever de term die Ševčenko³ ook hanteert, namelijk 'revival'. Fryde⁴ gebruikt de term 'revival', maar merkt hierbij op dat de exacte term van de periode minder van belang is dan de kwaliteit van de heropleving van cultuur in deze periode. Hunger⁵ geeft aan dat de term 'revival' voor hem nog steeds suggereert dat er een onderbreking is geweest in de klassieke traditie, wat niet het geval is. Hij pleit daarom voor het gebruik van 'survival'. Runciman⁶ is zich van geen kwaad bewust en noemt de Paleologische Renaissance een Griekse renaissance. Shepard⁷ houdt zich afzijdig in de hele discussie en verwijst in zijn werk slechts naar Runciman en Ševčenko. Anderzijds mag de Byzantijnse tijd niet gezien worden als een aanhangsel van de grote klassieke tijd. De geleerden moeten beschouwd worden in hun eigen tijdsbestek, niet in het licht van de Alexandrijnen, maar als wegbereiders voor het Europese humanisme. Deze neemt zijn aanvang in de 9^e eeuw met Photios, kent een vervolg met Michael Psellos in de 11^e eeuw en vindt zijn hoogtepunt in de Paleologentijd⁸. In de 9^e, 10^e en de eerste helft van de 11^e eeuw was er namelijk ook al sprake van een renaissance, meer bepaald de Macedonische Renaissance, na de duistere periode van de 7^e en de 8^e eeuw. Het belangrijkste kenmerk van deze periode was een nieuw soort schrift, namelijk het cursief. Het gebruik ervan had zowel positieve als negatieve gevolgen. In dat schrift konden handschriften sneller overgeschreven worden en namen de letters minder plaats in, zodat het overschrijven minder kostelijk werd. Maar door het beperkte aantal geleerden dat zich kon bezig houden met deze transliteratie, werd een selectie gemaakt van

---

¹ Cf. E. B. Fryde. 2000. *The Early Palaeologan Renaissance (1261-c.1360)*. The medieval Mediterranean: peoples, economies and cultures, 400 - 1453 ; 27. Leiden. Brill: 1-2.

² F. Tinnefeld. 1995. "Neue Formen der Antikerezeption bei den Byzantinern der frühen Palaiologenzeit". *International Journal of the Classical Tradition* 1 (3): 20.

³ I. Ševčenko. "The Paleologan Renaissance", in W. Treadgold (Ed.). 1984. *Renaissances Before the Renaissance. Cultural Revivals of Late Antiquity and the Middle Ages*. Stanford. Stanford University Press: 145.

⁴ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 11.

⁵ H. Hunger. "The Classical Tradition in Byzantine Literature: the Importance of Rhetoric", in H. Hunger, et al. 1989. *Epidosis: gesammelte Schriften zur byzantinischen Geistes- und Kulturgeschichte*. München. Maris: VI 35.

⁶ S. Runciman. 1970. *The Last Byzantine Renaissance*. The Wiles lectures given at the Queen's University Belfast; 1968. Cambridge. Cambridge University Press: 24.

⁷ J. Shepard (Ed.) 2008. *The Cambridge History of the Byzantine Empire*. Cambridge. Cambridge University Press: 824.

⁸ K. Krumbacher. 1970. *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527-1453)*. Vol. 1. Byzantine series; 27. Burt Franklin bibliography and reference series; 13. 2. Aufl. New York. NY Franklin: 500.

de teksten. De overlevering van teksten werd hier dus voor een groot deel vastgelegd. Ook door de verovering van Constantinopel na de vierde kruistocht in 1204 werd een groot deel van de toen bestaande manuscripten verwoest. Het herstel van Constantinopel in 1261 beloofde beterschap met de opkomst van een tweede culturele heropleving⁹.

Na de herovering van Constantinopel werden de centra van hoger onderwijs geleidelijk aan heropgebouwd, ondanks het feit dat dit niet behoorde tot de prioriteiten van Michael VIII, die eerder militaire en politieke ambities koesterde. Hij beschouwde zichzelf namelijk als de nieuwe Constantijn in zijn strijd voor de Unie van de Latijnse en de orthodoxe Kerk. Deze Unie kwam er in 1274, op voorwaarde dat er geen kruistochten meer ondernomen zouden worden tegen Constantinopel. De vijandigheid met het Westen, die voorheen al hoog opgelaaid was, kwam aan zijn einde¹⁰. De religieuze discussies, onder andere het filioque¹¹, vermeerde Michael VIII uit angst, terwijl hij de militaire en politieke noodzaak van de Unie benadrukte. Daarbij liet hij ook zijn belangrijkste opposanten vervolgen. Pas in 1282, bij de dood van Michael VIII, kon zijn opvolger, Andronikos II, veilig de Unie ontbinden. Dit had echter tot gevolg dat er geen hulp meer kon worden ingeroepen van het Westen bij dreiging van de Turken¹².

Onder Andronikos II kende de filologie een bloeiperiode. Hij was de verdediger van een intellectuele heropleving, wat in scherp contrast stond met zijn politieke en economische regering, die gekenmerkt werd door een opeenvolging van rampen en frustraties. Enerzijds spoorde hij hoger onderwijs aan en liet hij klassieke geleerden debatten houden aan zijn hof, maar anderzijds had hij een staat geërfd die omsingeld was door vijanden en waarvan de financiële situatie desastreus was. Hij liet zich omringen door intellectuelen, maar schreef daarnaast ook zelf, voornamelijk over theologie¹³. Hijzelf en de overheid eiste van haar belangrijkste ambtenaren een goede kennis van de klassieke literatuur. Zo werd ook verwacht dat officiële documenten opgesteld werden in een hoge prozastijl met literaire allusies. De taal die gehanteerd moest worden was het Grieks uit het Athene van de 5^e-4^e eeuw voor Christus, het zogenaamde Attische Grieks. Dit ideaal, ook Atticisme genoemd, gaat terug tot het vroege Romeinse Rijk. Toen gold het voor geschoolde Romeinen als een soort herwinnen van hun waardigheid in een moreel vervallen staat door de taal te imiteren die gehanteerd werd in de hoogdagen van hun voorgangers, de Grieken. Deze trend van Atticisme zette zich door tot het einde van de Byzantijnse periode. Het navolgen van een taal die al zo lang niet meer in gebruik was, was moeilijk, en om deze kloof te overbruggen werden heel wat hulpmiddelen in het leven geroepen, zoals lijsten met Attische woorden en uitdrukkingen. Ondanks de inspanningen van heel wat auteurs blijft de imitatie van het Attisch slechts oppervlakkig¹⁴.

Niettegenstaande deze bloei zijn de Byzantijnen door een slechte organisatie in het uitgeven en verspreiden van boeken ook verantwoordelijk voor een groot verlies aan teksten die tot bij hen overgeleverd waren. Daarnaast ging ook een groot deel verloren op het einde van de vierde kruistocht door de vernieling van Constantinopel. Toch zijn ze, ondanks hun beperkte middelen, erin

---

⁹ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 2-3.

¹⁰ Shepard. *The Cambridge History*: 803.

¹¹ De uitdrukking van het 'filioque' betekent dat de Heilige Geest niet alleen voorkomt uit de Vader, maar ook uit de Zoon. Dit leidde tot een controverse ten tijde van Photios (9^e eeuw), en wordt enkel aanvaard door de Latijnse kerk. Johannes Bekkos, de patriarch van Constantinopel onder Michael VIII, geloofde dat er echter geen verschil was in het geloof over de triniteit in beide kerken van de Unie. Maar Byzantijnse geestelijken en notabelen beschouwden het filioque als heidens. Uit Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 86.

¹² Cf. Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 82-87.

¹³ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 91-92.

¹⁴ N. G. Wilson. 1983. *Scholars of Byzantium*. London. Duckworth: 4-8.

geslaagd om een hoge standaard te behouden in de literaire cultuur. Het grootste succes kenden ze op het eind van de 13^e en in het begin van de 14^e eeuw¹⁵. In deze periode ontwikkelt zich een filologische en exegetische activiteit, ook voor teksten die tot dan toe niet tot de scholastieke canon behoorden, zoals Pindaros, de tragici, Aristofanes en de bucolici¹⁶. Opmerkelijk is hierbij het aantal handschriften die in deze periode zijn samengesteld, die voor de antiek Griekse auteurs de oudste of beste tekstgetuigen zijn¹⁷. Men schreef deze in een heel typisch schrift waarbij de rondingen van bepaalde letters overdreven groot werden weergegeven. Dit geeft ons de mogelijkheid om af te leiden of we met een autograaf van de geleerden uit deze periode te maken hebben of niet¹⁸. Hun intellectuele en artistieke productie is indrukwekkend, zowel in kwantiteit als in kwaliteit. Er was een groot aantal intellectuelen die met elkaar in contact stonden, dat bewijst het grote aantal brieven in die periode. De meesten onder hen behoorden tot de clerus en hadden bijgevolg een uitstekende opvoeding genoten. De grote centra van het intellectuele leven waren Constantinopel, Thessaloniki en Mistra (Griekenland)¹⁹. Onder Andronikos II begon ook de activiteit van kopiïsten, individueel of afhankelijk van een scriptorium, al hield men zich ook al eerder met het kopiëren van handschriften bezig (cf. transliteratie in 9^e-11^e eeuw). De kopiïsten hadden elk hun eigen reden om aan de slag te gaan: monniken en priesters deden dit werk voor de redding van hun ziel, terwijl geleerden of amateurs het deden uit interesse of uit gebrek aan middelen om het aan professionelen over te laten. Na Constantinopel was Thessaloniki hierin het tweede grootste centrum²⁰.

De intense cultivering van antiek Griekse literatuur en wetenschap was het enige dat de Byzantijnse elite kon overtuigen van hun superioriteit ten opzichte van de rest van de wereld²¹. De onstabiele maatschappij in deze periode zorgde voor het ontstaan van een nood aan zekerheid bij de Byzantijnse bevolking. Deze werd ingevuld door het creëren van de illusie van een culturele continuïteit met het Griekse verleden, waarin ze hun eigen identiteit terugvonden. De Byzantijnse literatuur, die vooral de taal, maar ook de stijl van klassieke werken imiteerde, ging echter niet voorbij aan de vragen van haar tijd, maar gebruikte traditionele onderwerpen, klassieke beelden, citaten en antieke uitdrukkingen om commentaar te geven op sociale en ideologische fenomenen in de Byzantijnse wereld²². Met deze heropleving van antieke teksten gaat een dubbel gevoel gepaard voor de Byzantijnen. Enerzijds delen ze met de antieken een traditie van onderwijs, filosofische interesse en de gemeenschappelijke taal, maar anderzijds vormen deze antieke, heidense teksten een gevaar voor het christendom. Bijgevolg was niet iedereen in deze christelijke maatschappij voor het bewaren van de antieke traditie. Zo waren er drie groepen mensen: zij die alle niet-christelijke literatuur verworpen, anderen die de klassieke heidense auteurs prezen en een derde groep mensen

---

¹⁵ Wilson. *Scholars of Byzantium*: 1-2.

¹⁶ F. M. Pontani. 2005. *Sguardi su Ulisse: la tradizione esegetica greca all'Odissea*. Sussidi eruditi; 63. Roma. Storia e letteratura: 265.

¹⁷ H. Hunger. "Klassizistische Tendenzen in der byzantinischen Literatur des 14. Jahrhundert", in H. Hunger, et al. 1989. *Epidosis: gesammelte Schriften zur byzantinischen Geistes- und Kulturgeschichte*. München. Maris: XI 143.

¹⁸ Pontani. *Sguardi su Ulisse*: 265.

¹⁹ Shepard. *The Cambridge History*: 824.

²⁰ S. Mergiali. 1996. *L'enseignement et les lettrés pendant l'époque des Paléologues (1261-1453)*. Société des amis du peuple. Centre d'études byzantines; 5. Athènes: 43-46.

²¹ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 91.

²² A. P. Kazhdan & A. W. Epstein. 1985. *Change in Byzantine Culture in the eleventh and twelfth centuries*. The transformation of the classical heritage; 7. Berkeley, Los Angeles and London. University of California Press: 139.

die gehecht was aan de klassieke opvoeding en de klassieke literatuur waarop het gebaseerd was²³. Vanuit literaire hoek kwamen ook reacties op het behoud van de heidense literatuur²⁴.

Het Byzantijnse rijk wordt gewoonlijk, en terecht, beschouwd als verantwoordelijk voor het bewaren van een culturele erfenis²⁵. Niet alleen de pure overlevering van de tekst is hierbij van belang, maar ook de kritiek en commentaren erop, met referenties en noten²⁶. Dit waren de bezigheden van een kleine groep geleerden die interesse bleven hebben in literatuur, ondanks de daling van het aantal geschoolde mensen door de economische neergang van het rijk²⁷. Deze bezigheden waren intens, zo werd de kennis van het Latijn onder invloed van de kerkelijke controverse minder ongewoon en werden voor het eerst Latijnse werken naar het Grieks vertaald. Naast een heropleving van de studie van literaire teksten was er ook een heropleving van wiskunde en wetenschappen, geïnspireerd door contact met de Islamitische en Indische mathematische traditie²⁸.

2.2 Byzantijnse geleerden en literatuur

De invloed die het Griekse denken en de Griekse literatuur gehad heeft op de Renaissance en de moderne wereld werd uitgeoefend door de Byzantijnen. Het gaat hier niet enkel om het kopiëren van teksten, maar ook om tekstkritiek, commentaar en hulp bij de teksten²⁹. Veel van dit filologische werk moet gezien worden in het kader van het onderwijs, aangezien de Griekse cultuur en literatuur doorgegeven moest worden aan de jongere generaties³⁰. Ondanks deze verwezenlijkingen wordt de Byzantijnse beschaving vaak gezien als conservatief en niet origineel, maar in de Paleologische Renaissance is er zowel sprake van continuïteit als van innovatie. Zo bevatten nieuwe edities vaak een minder corrupte tekst en zijn ze vergezeld van een uitgebreide commentaar. Toch hebben niet alle klassieke geleerden evenveel vertrouwen in deze edities, die vaak een verbetering zijn van wat eerdere kopiïsten nauwgezet overschreven. Ook collaties uit die periode zijn volgens hen minder betrouwbaar, aangezien deze verschillende tekstuele tradities door elkaar halen, meestal zonder vermelding. Maar het belang van de Byzantijnse geleerden uit de Paleologische periode mag niet onderschat worden, want er werden ook meer en meer pogingen ondernomen om volledige edities van een bepaalde auteur uit te geven, bloemlezingen samen te stellen en compilaties te maken. Vaak maakten ze daarbij gebruik van oudere manuscripten die nu verloren zijn. Een bewijs daarvan zijn de parallellen in lezingen met papyri en fouten die in de tekst zijn geslopen door de transcriptie van kapitaal naar cursief³¹. De activiteit van deze filologen strekt zich uit van 1290 tot de eerste helft van

---

²³ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 175.

²⁴ Zo vraagt Tertullianus in zijn *De praescriptione hereticorum* zich af wat Athene te maken heeft met Jeruzalem, terwijl Clemens van Alexandrië en Origenes de hele heidense literatuur, filosofie en wetenschap overnemen voor didactische en apologetische doeleinden, waarbij ze waarde toekenden aan de heidense cultuur. Deze houding zorgde voor de mogelijkheid tot een synthese van het christendom met de klassieke cultuur. Uit R. Browning. 1964. "Byzantine Scholarship". *Past and Present: a journal of historical studies* 28. Oxford. Oxford University Press: 3-4.

²⁵ Wilson. *Scholars of Byzantium*: 1.

²⁶ Browning. "Byzantine Scholarship": 3.

²⁷ Wilson. *Scholars of Byzantium*: 1-2.

²⁸ Browning. "Byzantine Scholarship": 17-19.

²⁹ Browning. "Byzantine Scholarship": 3.

³⁰ H. Hunger. 1978. *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*. Handbuch der Altertumswissenschaft; 12.5.2. Byzantinisches Handbuch; 5.2. München. Beck: 77.

³¹ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 152-154.

de 14^e eeuw. Ook over de geleerden zelf is niet iedereen even positief. Sandys³² vermeldt dat ze originaliteit misten in hun denken en in hun onafhankelijke karakter. Zo waren ze bereid tevreden te zijn met de reproductie van het onderwijs uit het verleden. Zelden toonden ze vooruitgang op het vlak van geleerdheid of gaven ze blijk van een onverdeeld oordeel. Hun traktaten stemden zelden met elkaar overeen en elke leraar of kopiist wendde zich tot de methode van het combineren of het interpoleren om zijn kopie naar zijn eigen hand te zetten. Maar, als de geleerden eerlijk beoordeeld moeten worden, kunnen ze niet vergeleken worden met de grote Alexandrijnse critici, van wie ze duizend jaar verwijderd zijn. Een Planudes of een Triklinios kan niet redelijk beoordeeld worden met dezelfde standaard als een Aristofanes of een Aristarchos, en een Moschopoulos is evenmin te vergelijken met een grote Alexandrijn als Melanchton. Deze erudiete Byzantijnen moeten gezien worden als vroegste voorlopers van de Renaissance.

De vier belangrijkste geleerden uit deze periode zijn Maximos Planudes, Thomas Magistros, Demetrios Triklinios en Manuel Moschopoulos. Alle vier lijken ze op vriendelijke voet met elkaar gestaan te hebben, zoals af te leiden is uit hun briefwisseling, en ze gebruikten elkaars edities en commentaren. Zo gaf Triklinios bijvoorbeeld toe dat de scholia die hij gekopieerd had in zijn manuscript van Aeschylus van de hand van Magistros waren. Toch had elk zijn eigen interesses en methodes. Van de overgebleven manuscripten van vooraanstaande Griekse dramaturgen en dichters zijn er heel weinig die gedateerd kunnen worden voor de uitgaven van deze vier geleerden. Dit is vooral het geval voor vijf uitmuntende auteurs uit de 5^e eeuw voor Christus: de dichter Pindaros, de Attische tragici Aeschylus, Sofokles en Euripides, en de grootste Griekse komedieauteur, Aristofanes. Fryde geeft hiervan een aantal cijfers in zijn boek³³. De Byzantijnse edities onderscheiden zich niet alleen door een bepaalde herziening van de tekst, maar vooral door de glossen en de doorlopende commentaren in de marges, de scholia³⁴. Naast deze vier geleerden waren er in die tijd nog Byzantijnen met een filologische aanleg, die minder bekend zijn, maar wel hebben meegewerkt aan de overlevering van de literaire traditie door het overschrijven en bewaren van teksten. Wie ook de Byzantijnse filologen uit de vroege Paleologenperiode ook geweest zijn, ze hebben de basis gelegd voor de moderne tekst- en conjunctuurkritiek³⁵.

Op het vlak van literatuur zijn in deze periode verschillende ontwikkelingen merkbaar. Zo is er een nieuwe interesse in antieke filosofie, wiskunde en wetenschappen, worden er essays geschreven over onderwerpen uit de antieke literatuur, neemt de studie van tekstkritiek toe en stijgt het aantal commentaren op antieke literatuur. Daarnaast worden de literaire stijlen behandeld in verschillende werken en worden er voor het eerst sinds de Late Oudheid vertalingen gemaakt uit het Latijn naar het Grieks, zowel van literaire, wetenschappelijke als theologische teksten. De redding van de klassieke erfenis hebben we te danken aan de filologische interesse en de kopiëerdrang van de Byzantijnen. Zij lazen de antieke werken eerder als stijlvoorbeelden dan om hun inhoud, en volgden dan ook deze antieke stijl na. De Byzantijnen bekommerden zich dus minder om de inhoud van de teksten, die ze onmogelijk nog begrepen zoals die in het antieke Griekenland begrepen werden, maar ze hielden zich eerder bezig met het verzamelen van deze teksten. Niet alleen in Constantinopel had

---

³² Cf. J. E. Sandys. 1921. *A History of Classical Scholarship*. 3rd ed. Cambridge. Cambridge University Press: 434-435.

³³ Het eerste deel van deze paragraaf en de cijfers ter illustratie zijn te vinden in Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 146-152.

³⁴ A. Turyn. 1949. "The Sophocles Recension of Manuel Moschopoulos". *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 80: 95.

³⁵ Hunger. *Die hochsprachliche profane Literatur*: 76-77.

men interesse in de antieke literatuur, maar ook in Thessaloniki en Mistra (Griekenland)³⁶. De grootste verdienste van de Byzantijnse geleerden in de Europese intellectuele geschiedenis blijft de redding en overlevering van belangrijke delen van de antieke Griekse literatuur. De Byzantijnen zelf zijn schatplichtig aan de Alexandrijnen, die het startpunt vormen van de filologie³⁷.

In het Byzantijnse Oosten werd het begrip 'becommentariëren van teksten' verruimd door het maken van allegorieën, parafrases en scholia, maar ook heel omvangrijke commentaren bleven in zwang³⁸. Van de literaire teksten die gekozen en becommentarieerd werden door de geleerden uit de Paleologische periode vormen de volgende de kern: de eerste twee boeken van de *Ilias* van Homeros, de *Werken en dagen* van Hesiodos, de *Olympische Oden* van Pindaros, telkens drie stukken van de drie grote tragici, drie stukken van Aristofanes (*Plutus*, *Nubes* en *Ranae*) en *Idylle* 1-8 van Theokritos. De zogenaamde Byzantijnse triaden van de tragici bevatten voor Sofokles *Aiax*, *Elektra* en *Oedipus Tyrannus*, voor Euripides *Hecuba*, *Orestes* en *Phoenissae* en voor Aeschylus *Prometheus*, *Zeven tegen Thebe* en *Perzen*. Al deze teksten, behalve die van Aeschylus en Aristofanes, maakten deel uit van een syllabus, toegeschreven aan Manuel Moschopoulos (cf. infra)³⁹.

De filologen uit de Paleologentijd zijn naar karakter, kunnen en oriëntatie voorboden van een nieuwe geestelijke era. Ze zijn in hun studiemethode en bedoeling minder met hun voorgangers verbonden dan met de eerste baanbrekers van de klassieke renaissance in Italië. Mannen als Maximus Planudes, Manuel Moschopoulos, Thomas Magistros en Demetrios Triklinios stellen werken samen die als handboeken dienen voor leraren en leerlingen, iets wat in vroegere tijden ook gebeurde, maar waarvan we weinig bewijs bezitten⁴⁰. De geleerden in deze periode, onder andere de vier net genoemde, waren tevens ook leraren. Hun edities werden gebruikt in het onderwijs, evenals de vele handboeken, verzamelwerken, commentaren en woordenlijsten die ze opstelden⁴¹. De filologie die opleeft in de Paleologische periode is dan ook gericht op het onderwijs, wat niet nieuw is in Byzantium. De studie van dichters en prozaschrijvers heeft immers altijd al deel uitgemaakt van de kern van het onderwijs op het vlak van grammatica⁴².

2.2.1 Onderwijs

Onder Michael VIII en Andronikos II was er hoogstwaarschijnlijk een stijging in het aantal leraren hoger onderwijs en bijgevolg ook een stijging van het aantal scholen, die ervoor zorgden dat hogere geletterdheid breder toegankelijk was. Niet alleen in Constantinopel, maar ook in Thessaloniki is deze trend merkbaar. Thomas Magistros pleitte dan ook voor een liberaler onderwijs dat ook voor mensen van lager allooi toegankelijk was⁴³. Ook vrouwen genoten vaker een opvoeding, al was dit nog beperkt tot de hoogste sociale klassen. Het bekendste voorbeeld is Theodora Raulaina (ca. 1240-1300), de nicht van Michael VIII en een vriendin van Maximus Planudes.

---

³⁶ Cf. Tinnefeld. "Neue Formen der Antikerezeption": 19-20.

³⁷ H. Hunger. 1989. *Schreiben und Lesen in Byzanz: die byzantinische Buchkultur*. Beck's archäologische Bibliothek. München. Beck: 68-69.

³⁸ Hunger. *Schreiben und Lesen*: 69.

³⁹ A. Garzya. 1974. "Sur la production philologique au début du XIe siècle à Byzance", in Garzya, A. *Storia e interpretazione di testi bizantini: saggi e ricerche*. Variorum collected studies series; 28. London. Variorum Repr.: 85.

⁴⁰ Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 541-542.

⁴¹ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 213-214.

⁴² Garzya. "Sur la production philologique": 84.

⁴³ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 169-170 en 180-181.

Het onderwijs in Byzantium was de natuurlijke opvolger van de Griekse *paideia*, waarbij de focus lag op het Attische Grieks. Het Attisch werd aangeleerd met uitgebreide woordenlijsten en correcte grammatica⁴⁴. Het eerste onderricht voor een leerling in Byzantium bestond dan ook uit grammatica. Hij leerde lezen en schrijven onder leiding van een γραμματιστής. Daarna werd hij in literatuur onderwezen, zowel op vlak van vorm als van inhoud, waarbij Homeros centraal stond. Dit was onder leiding van de γραμματικός, die meer aandacht schonk aan de *Ilias* dan aan de *Odyssee*. Na Homeros volgde ook het lezen van de Psalmen, tragedie, Aristofanes, Hesiodos, Pindaros en Theokritos. Voor proza focuste men op Plato, Thukydides en Demosthenes, waarbij de laatste ook als retorisch model werd gebruikt⁴⁵. In een derde stadium onderwees de ῥήτωρ hoe eigen gedachten weergegeven konden worden in het kader van de literaire traditie, met als voorbeeld de klassieke prozaschrijvers. Wie het zich kon veroorloven om verder te studeren, verdiepte zich in de studie van de filosofie, het lezen en becommentariëren van Aristoteles of Plato en deed tegelijk ook kennis op van wiskunde, astronomie en muziek. De grenzen tussen de verschillende fasen waren vloeiend en niet elke fase kon overal gevolgd worden⁴⁶. Het schoolstelsel was nog gebaseerd op de onderverdeling in de zeven ‘artes liberales’, het trivium (grammatica, retorica, dialectica) en het quadrivium (arithmetica, musica, geometria, astronomia)⁴⁷. Het aantal geleerden dat daarna nog een hogere opleiding genoten heeft, is verrassend laag, maar er zijn wel meer mensen die toegang hebben tot geletterdheid dan men soms denkt⁴⁸. Het onderwijs was geen monopolie van de clerus, er was altijd sprake van geleerde leken. Ook in de patriarchenschool, ontstaan in de 11^e eeuw, konden zowel leden van de clerus als leken terecht. Het onderwijs van leken was gesubsidieerd door de staat en erop gericht om geleerde functionarissen af te leveren voor het staatsapparaat en de Kerk, waarop de vooruitgang van het rijk rustte⁴⁹.

Het schoolcurriculum werd weinig aangepast aan het christendom als staatsgodsdienst. Zo bleven de antieke teksten het belangrijkste onderdeel, waarbij de Psalmen en een aantal redevoeringen van Gregorios van Nazianze (329-389) als lectuur werden toegevoegd⁵⁰. In de vroege eeuwen van het christendom was het aantal literaire klassiekers door christenen geschreven namelijk zo klein, dat er geen andere optie was dan heidense teksten in het onderwijs te gebruiken. Christelijke auteurs hebben zich daarnaast ook nooit als modellen geprofileerd, zoals de antieke heidense auteurs dat gedaan hadden. Ondanks dat er in de 9^e eeuw voldoende christelijke werken geschreven waren die konden dienen in het onderwijs, werd slechts eenmaal, voor zover we weten, een poging ondernomen om een christelijk curriculum op te stellen⁵¹. Toen keizer Julianus in 362 de christenen vervolgde stootte dit op tegenstand en Apollinaris (ca. 310-ca. 390) probeerde een volledig christelijk curriculum samen te stellen. Dit was echter van korte duur, want na de dood van Julianus was de dreiging van het heidendom verdwenen⁵². Toch werden antieke teksten soms gecensureerd, waarbij passages die in strijd waren met de orthodoxie werden aangepast. Zo laat Planudes een aantal obscene erotische gedichten weg uit zijn editie van de *Anthologie* en zou hij daarnaast nog andere werken ontdaan hebben van alles wat erotisch kon zijn, zoals zijn vertaling van

---

⁴⁴ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 8-9.

⁴⁵ Wilson. *Scholars of Byzantium*: 24-25.

⁴⁶ Cf. Browning. “Byzantine Scholarship”: 5.

⁴⁷ Wilson. *Scholars of Byzantium*: 20-21.

⁴⁸ R. Browning. 1978. “Literacy in the Byzantine world”. *Byzantine and Modern Greek Studies* 4 (1): 46 en 52.

⁴⁹ Browning. “Byzantine Scholarship”: 6.

⁵⁰ Wilson. *Scholars of Byzantium*: 22-23.

⁵¹ N. G. Wilson. 2010. “The Church and classical studies in Byzantium”. *Antike und Abendland* 16: 69.

⁵² Wilson. *Scholars of Byzantium*: 10.

de liefdesgedichten van Ovidius, die ook door een van zijn leerlingen gemaakt kan zijn (cf. infra). Daarnaast zou men ook gebruik gemaakt hebben van parafrase en allegorie om de heidense elementen uit antieke teksten te filteren. Deze praktijken werden echter niet door de autoriteiten van de Kerk opgelegd en er is ook geen bewijs dat er werken verloren gegaan zijn door toedoen van de Kerk. De enige wetenschap die niet in goede aarde viel bij de Kerk was de astrologie, die meende deel te hebben in voorspellingen en zo de menselijke vrije wil in het gevaar bracht⁵³.

Deze beschrijving van het onderwijs biedt een algemeen beeld, geen perfecte omschrijving van elk curriculum, aangezien dit in de loop van de Byzantijnse periode nog geëvolueerd is. In de context van dit onderwijs moeten de meeste geleerden uit Byzantium en meer bepaald de Paleologische Renaissance gesitueerd worden.

2.2.2 Maximos Planudes

Het intellectuele klimaat van Constantinopel wordt onder de heerschappij van Andronikos II verrijkt door het werk van de veelschrijver Maximos Planudes⁵⁴. Hij werd geboren omstreeks 1255 in Nikomedia in Bithynië met de naam Manuel en stierf omstreeks 1305⁵⁵. Hij begon zijn carrière als kopiist van manuscripten en schrijver in het keizerlijk paleis. In 1283 werd hij monnik en veranderde hij zijn naam in Maximos⁵⁶. Hoewel hij aan het hoofd stond van het klooster op de Auxentiusberg, leefde Planudes in Constantinopel⁵⁷, aangezien hij er les gaf in het Choraklooster en later in het Akataleptosklooster in grammatica, literatuur, retoriek, metriek, wiskunde en astronomie. Waarschijnlijk gaf hij daarnaast ook medicijnen en Latijn⁵⁸. Belangrijke mannen lieten hun zonen les volgen bij Planudes, onder wiens leerlingen zich ook Manuel Moschopoulos bevond⁵⁹.

Tussen 1280 en 1283 ontstond zijn verzameling van epische dichtwerken die Nonnos, Theokritos, Apollonios Rhodios, Hesiodos, Oppianos, Moschos, Nykandros en Tryfiodoros omvatte. Scholia in de afschriften van deze codex (Flor. Laur. Plut. 32. 16) tonen aan dat deze verzameling vlijtig gebruikt werd in Planudes' onderricht⁶⁰. Daarnaast stelde hij nog andere verzamelwerken samen, zoals de *Collectanea*, waarin hij vooral historiografische en geografische fragmenten opnam⁶¹.

Van groot belang is zijn verzameling epigrammen, waarvan we nog de autograaf bezitten uit 1299, de codex Marc. gr. 481. Planudes' selectie van epigrammen, zo'n 2400 in ongeveer 15000 verzen, is gebaseerd op de *Anthologie* van Konstantinos Kephala uit de 10e eeuw. Zijn versie echter bevat tegenover de *Anthologia Palatina* 388 gedichten méér, die als boek 16 (*Appendix Planudea*) in de uitgave van de *Anthologie* werden ingevoerd. Vele gedichten liet Planudes weg, die hij aanstootgevend vond, en om diezelfde reden paste hij ook een aantal gedichten op goed geluk aan⁶².

---

⁵³ Wilson. "The Church and classical studies": 72 en 77.

⁵⁴ Mergiali. *L'enseignement et les lettrés*: 34.

⁵⁵ Volgens Krumbacher leefde Planudes van 1260 tot 1310: cf. Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 543.

⁵⁶ Datering uit W. Buchwald, A. Hohlweg & O. Prinz. 1982. *Tusculum-Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters*. Dritte, neu bearbeitete und erweiterte Auflage von Wolfgang Buchwald u. a. München. Artemis: 647.

⁵⁷ E. A. Fisher. 1991. "Planoudes, Maximos", in A. P. Kazhdan & A.-M. Talbot (Eds.). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3. Oxford. Oxford University Press: 1681.

⁵⁸ Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 647.

⁵⁹ Fisher. "Planoudes, Maximos": 1681.

⁶⁰ Hunger. *Die hochsprachliche profane Literatur*: 69.

⁶¹ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 248-253.

⁶² Hunger. *Die hochsprachliche profane Literatur*: 70.

Planudes' versie diende als basis voor de eerste gedrukte versie en werd niet vervangen door de *Anthologia Palatina* tot in de tweede helft van de 18^e eeuw⁶³.

Planudes schreef zelf ook talrijke werken, gedeeltelijk voor het onderwijs, zoals traktaten over grammatica en syntaxis, redevoeringen, scholia op Thukydides, Hesiodos, Sofokles, Euripides, Aristofanes, Theokritos, Euklides en Ptolemaeos, een prozaomzetting van de fabels van Aesopos, talrijke gedichten en een *Idylle* in 270 hexameters, die door Theokritos geïnspireerd is⁶⁴.

Planudes' wetenschappelijke interesse blijkt uit zijn wiskundige werk over het numerieke rekensysteem van de Indiërs (Ψηφοφορία κατ' Ἰνδοῦς ἢ λεγομένη μεγάλη). Hij schreef dit werk omwille van zijn streven naar het invoeren van het Arabisch numeriek systeem in plaats van het onhandige Griekse systeem⁶⁵. Binnen diezelfde interesse passen ook zijn scholia op de *Elementa* van Euklides⁶⁶ en zijn uitgave met commentaar op de eerste twee boeken van de *Arithmetika* van Diofantos⁶⁷. Een van zijn eerste wetenschappelijke ondernemingen zou de editie geweest kunnen zijn van twee astronomische werken, overgeleverd in hun autograaf, namelijk de *Theorie over de bewegingen van hemellichamen* van Kleomedes en de *Phaenomena* van Aratos. In dat laatste werk paste hij de zaken aan die in de loop van de tijd fout waren bevonden door nieuwe ontdekkingen. Planudes ontdekte ook opnieuw de tekst van de *Geografika* van Ptolemaeos, waarvan hij misschien een verloren kaart gereconstrueerd heeft⁶⁸. Volgens Tinnefeld is het zeer waarschijnlijk dat bijna alle vandaag bekende Ptolemaeïsche landkaarten op de reconstructie van Planudes teruggaan⁶⁹.

Naast wetenschappelijke werken schreef hij ook theologische werken zoals homilieën, polemische dogmatische geschriften en lofredes op heiligen⁷⁰.

Naast het publiceren van eigen werk, maakte Planudes nieuwe edities van belangrijke auteurs, wiskundigen en aardrijkskundigen⁷¹. Van elke tekst waarmee hij werkte, probeerde hij zoveel mogelijk manuscripten te vinden. Hij baseerde zijn edities op de collaties van die codices, die afkomstig konden zijn van verschillende tekstuele tradities. Wanneer hij nieuwe ontdekkingen deed, paste hij zijn vorige edities aan⁷². Zo hield Planudes zich jarenlang bezig met een verzameluitgave van Plutarchos⁷³.

Daarnaast begon Planudes originele taalkundige studies en maakte hij vertalingen van Latijnse auteurs in het Grieks, die nooit eerder in het Latijn vertaald werden⁷⁴. Hij was de eerste Byzantijnse geleerde die interesse had in de Latijnse literatuur⁷⁵, misschien onder invloed van de aanhoudende controverses tussen de Griekse en de Latijnse Kerk⁷⁶. Vanwaar hij zijn kennis van het Latijn haalde, is

---

⁶³ Wilson. *Scholars of Byzantium*: 240-241.

⁶⁴ Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 647.

⁶⁵ R. H. Robins. 1993. *The Byzantine Grammarians: Their Place in History*. Trends in linguistics. Studies and monographs; 70. Berlin. de Gruyter: 18 en 202.

⁶⁶ Hunger. *Die hochsprachliche profane Literatur*: 70.

⁶⁷ Mergiali. *L'enseignement et les lettrés*: 3.

⁶⁸ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 253-256.

⁶⁹ Tinnefeld. "Neue Formen der Antikerezeption": 21.

⁷⁰ C. N. Constantinides. 1982. *Higher Education in Byzantium in the thirteenth and early fourteenth centuries (1204-ca. 1310)*. Cyprus research centre. Texts and studies of the history of Cyprus; 11. Nicosia. Cyprus research centre: 78.

⁷¹ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 147.

⁷² Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 268-269.

⁷³ Wilson. *Scholars of Byzantium*: 235.

⁷⁴ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 147.

⁷⁵ Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 647.

⁷⁶ Sandys. *A History of Classical Scholarship*: 427.

niet duidelijk⁷⁷. De brede interesse, die hij in zijn vertalingen aan de dag legde, is verwonderlijk. De eerste vertaling die hij maakte was een vertaling van Augustinus' *De Trinitate*, die voor de psychologische godsleer in het Westen van belang was en waarvan de vertaling zowel aan Latijnse als aan Byzantijnse kant bekritiseerd werd. Hij ging over naar Boëthius' *De consolatione philosophiae*, dat niet minder van belang was dan *De Trinitate*. Verder vertaalde hij de *Disticha Catonis* en Cicero's *Somnium Scipionis*, een geliefd boek in de Westerse Middeleeuwen, met de commentaar van Macrobius⁷⁸. Ook *De bello Gallico* van Caesar voorzag hij van een vertaling⁷⁹. Tot slot vertaalde hij ook de *Metamorphosen* en *Heroïden* van Ovidius. Waarschijnlijk vertaalde hij ook deels de *Ars amatoria*, de *Amores*⁸⁰ en de *Remedia amoris* en met grotere waarschijnlijkheid tenminste ook gedeeltelijk⁸¹ de *Satiren* van Juvenalis⁸². Hij vertaalde niet alleen literaire werken, maar ook taalkundige, zoals de *Grammatica minora* van Donatus⁸³. Planudes bleef als vertaler van profane Latijnse auteurs zonder opvolger tot de val van het Byzantijnse rijk in 1453⁸⁴. Deze vertalingen maakte hij misschien niet alleen uit interesse voor de Westerse cultuur, maar ook met een didactisch doel. Zijn kennis van het Latijn kan het gevolg, maar eerder nog de oorzaak zijn van zijn diplomatieke missie naar Venetië, waarop hij niet enkel zelf in contact kwam met intellectuele milieus, maar ook daar interesse opwekte voor de Griekse cultuur. Zo was Planudes een schakel in de wederzijdse contacten tussen de Byzantijnen en het Westen in het midden van de 14^e eeuw⁸⁵.

Planudes liet ook een verzameling van 121 brieven na, waarvan de meeste tussen 1292 en 1300 geschreven zijn. Ze waren gericht aan keizer Andronikos II, diens broer Konstantinos Porfyrogennetos, zijn collega op zijn gezantschap naar Venetië en nog enkele geestelijke en wereldlijke gezagsdragers. Hierin toonde Planudes zich op zijn best als stilist⁸⁶ en als verschafter van een goudmijn aan informatie over het culturele leven in Byzantium in het laatste decennium van de 13^e eeuw⁸⁷.

De originaliteit van Planudes is gebaseerd op twee gelijklopende ontwikkelingen: enerzijds heeft hij de horizon van het Byzantijnse denken breder gemaakt door zijn toenadering tot de Latijnse cultuur, anderzijds deed hij ook een bijdrage aan het herstel van de rijke erfenis van de Griekse cultuur⁸⁸. Alles samen genomen, in het bijzonder zijn korte levensduur, kunnen we de prestatie van Planudes als een van de eerste filologen uit de Paleologische periode hoogst opmerkelijk noemen⁸⁹.

---

⁷⁷ Verschillende mogelijkheden worden geboden in Wilson. *Scholars of Byzantium*: 231.

⁷⁸ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 257.

⁷⁹ Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 545.

⁸⁰ Dit werk is vermoedelijk geschreven door een van zijn leerlingen: cf. Tinnefeld. "Neue Formen der Antikerezeption": 26.

⁸¹ Het gaat hier om verzen die Boëthius citeert uit Juvenalis, die Planudes in Griekse hexameters heeft omgezet. Of hij meer vertaald heeft is niet duidelijk: cf. Wilson. *Scholars of Byzantium*: 230.

⁸² H.-G. Beck. 1972. "Besonderheiten der Literatur in der Palaiologenzeit", in H.-G. Beck. *Ideen und Realitäten in Byzanz: gesammelte Aufsätze*. Variorum collected studies series; CS13. London. Variorum Repr.: XIX 44.

⁸³ Robins. *The Byzantine Grammarians*: 202.

⁸⁴ Tinnefeld. "Neue Formen der Antikerezeption": 26.

⁸⁵ Mergiali. *L'enseignement et les lettrés*: 36-37.

⁸⁶ Cf. Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 543-544.

⁸⁷ Constantinides. *Higher Education in Byzantium*: 78.

⁸⁸ Mergiali. *L'enseignement et les lettrés*: 42.

⁸⁹ Hunger. *Die hochsprachliche profane Literatur*: 70.

2.2.3 Demetrios Triklinios⁹⁰

Demetrios Triklinios was een van de belangrijkste filologen uit de Paleologentijd. Hij leefde omstreeks 1280-1340 in Thessaloniki en kende zijn bloeiperiode tussen 1300 en 1325⁹¹. Hij veranderde zijn naam van Triklines naar Triklinios omstreeks 1316 of 1319. Hij was een leerling van Thomas Magistros en maakte tijdlang deel uit van het team van assistenten van Planudes, vermoedelijk in Constantinopel⁹². Men vermoedt ook dat hij een school had, waar hij leraar was, en een scriptorium in Thessaloniki, dat een centrum van hoge kwaliteit geweest moet zijn⁹³. Hij kopieerde manuscripten van Hesiodos, Hermogenes en Aphthonios in een fijne kalligrafische hand, maar is beter gekend voor zijn edities van klassieke dichters en dramaturgen. Aan de hand van zijn kennis van antiek-Griekse metra was hij in staat verbeteringen in teksten aan te brengen op basis van metrische principes. Deze metrische kennis kon hij vooral ten toon spreiden in zijn editie van Pindaros, waarin hij dan ook voor elke ode een inleidende noot over het metrum schreef⁹⁴. Toch maakte hij hierin fouten, aangezien hij soms misleid werd door de verandering in uitspraak die de Griekse taal had ondergaan in de loop van de Byzantijnse tijd⁹⁵. Dit laatste vormt de grootste oorzaak van zijn slechte reputatie bij moderne classici (cf. infra)⁹⁶. Toch blijft zijn kennis van metriek uitzonderlijk in het hele Byzantijnse millennium⁹⁷.

Triklinios' belangrijkste bijdrage was zijn voorbereiding van nieuwe recensies van antiek Griekse tragedies en komedies, waarvan de meeste geen deel uitmaakten van het standaard onderwijscurriculum. Zo gaf hij vijf stukken van Aeschylos uit, met inbegrip van de voorheen vergeten *Agamemnon* en *Eumenides*. Hij voorzag zijn uitgave van scholia, die een parafrase en metrische verklaringen bij de stukken boden. Hij maakte ook een bewerking van Sofokles met scholia, in het bijzonder op zijn eerste vier tragedies. Daarnaast gaf hij ook acht stukken van Aristofanes uit met scholia in plaats van de gewoonlijke drie⁹⁸. Vooral zijn editie van Euripides was van belang, aangezien deze stukken bevat die niet geselecteerd waren voor schoolgebruik en niet gekend waren voor de 14^e eeuw⁹⁹.

Zijn belangrijkste werken zijn twee Pindarosuitgaven met scholia, twee metrische traktaten en een parafrase op Pindaros. Zijn uitgave van Hesiodos met commentaar (1315-1319) en zijn uitgave van de retoren Hermogenes en Aphthonios uit 1308 zijn bewaard in een autograaf. Triklinios herzag ook Planudes' versie van de *Anthologia Palatina*, de zogenaamde *Anthologia Planudea*.

Zoals blijkt uit een opmerking van Angelo Poliziano, zou Triklinios een lofbetuiging geschreven hebben op de uitmuntendheid en de voorbeeldfunctie van Homeros in elke tak van kennis. Daarbij zou hij ook een allegorische interpretatie hebben geboden van de eerste vier verzen van het vierde boek van de *Odyssee*, waarin hij Zeus als de ether voorstelt, goden als planeten, nectar als de

---

⁹⁰ Interessante informatie over Demetrios' literaire activiteiten is te vinden in A.-M. Talbot. 1991. "Triklinios, Demetrios", in A. P. Kazhdan & A.-M. Talbot (Eds.). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3. Oxford. Oxford University Press: 2116.

⁹¹ Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 809.

⁹² Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 148.

⁹³ Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 810.

⁹⁴ Wilson. *Scholars of Byzantium*: 251.

⁹⁵ Vgl. Sandys. *A History of Classical Scholarship*: 431.

⁹⁶ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 271.

⁹⁷ Tinnefeld. "Neue Formen der Antikerezeption": 24.

⁹⁸ Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 810.

⁹⁹ Eustathios van Thessaloniki lijkt deze stukken wel te hebben gekend in de tweede helft van de 12^e eeuw, maar Triklinios zorgde voor de verspreiding ervan. Zie Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 280.

eeuwige beweging en Troje als de aarde. Desondanks blijft het duidelijk dat epiek niet het genre is dat hij meest bestudeerd heeft¹⁰⁰.

Dat zijn werk niet alleen van literair-filologische aard was, bewijzen zijn werk op de *Phaenomena* van Aratos en zijn uitgave van de Σφαῖρα Ἐμπεδοκλέους, een jambisch gedicht over astrologie, en zijn essay over zonnetheorie. In dat laatste werk toonde Triklinios zich een goed observator en kenner van relevante astronomische en geografische literatuur¹⁰¹. Er bestaat ook een kopie van de *Geografika* van Ptolemaeos die verbeterd lijkt te zijn door Triklinios¹⁰².

Net als Planudes bereidde Triklinios zijn edities van diverse auteurs voor op basis van verschillende manuscripten. Hij gaf zijn edities ook opnieuw uit wanneer hij een nieuwe ontdekking had gedaan¹⁰³. Zo werkte hij een groot deel van zijn leven aan een editie met commentaar op Aristofanes, die hij uiteindelijk uitgaf tussen 1325-1335¹⁰⁴. Voor zijn edities herwerkte hij soms de teksten – uitgaven, commentaren en scholia – van zijn voorgangers tot nieuwe uitgaven. Zo werden de gedichten van Hesiodos, eerst uitgegeven door Planudes en later gedeeltelijk door Moschopoulos, door Triklinios heruitgegeven met eigen verbeteringen¹⁰⁵. Toch overtrof hij Moschopoulos in het feit dat hij voor de samenstelling van zijn teksten op meerdere handschriften steunde¹⁰⁶. Hij was daarnaast ook de enige Paleologische geleerde die poogde volledige edities uit te geven van de bestaande tragedies van de Attische tragici en van de overgebleven gedichten van Pindaros en Theokritos¹⁰⁷.

Het zelfvertrouwen van Triklinios leidde soms tot conjecturen die zowel bewondering als ergernis opwekten¹⁰⁸. Zo laat Seymour zich negatief uit over Triklinios in zijn werk over de *Oden* van Pindaros: “Hij veranderde de tekst volgens zijn eigen onbehouden regels van grammatica en metriek. Zijn opmerkingen bulken van de verwaandheid en arrogantie. Men heeft gezegd dat hun waarde vooral negatief is; elke tekst die lezingen bevat die door hem zijn aangeraden, is verdacht.”¹⁰⁹. Seymour geeft echter geen verdere uitleg op basis waarvan hij deze uitspraak heeft gedaan. Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf daarentegen waardeerde de Byzantijnse filologen uit de Paleologentijd als kritische uitgevers en loofde hun scherpzinnigheid en enkele van hun conjuncturen. Over Demetrios Triklinios had hij een opmerkelijk oordeel: “Demetrios Triklinios is waarlijk eerder als eerste moderne criticus van de tragici naar voren te brengen, dan als onbetrouwbare vertegenwoordiger van de overlevering...”. Deze woorden kunnen ertoe bijgedragen hebben dat in de gedrukte uitgaven van de klassieken in de 20^e eeuw niet zelden lezingen uit recensies van Triklinios zijn opgenomen in de tekst¹¹⁰. Meerdere van zijn edities werden gebruikt als belangrijkste bronnen voor de vroegste, of meest invloedrijke gedrukte edities in de Renaissance¹¹¹.

---

¹⁰⁰ Cf. Pontani. *Sguardi su Ulisse*: 269.

¹⁰¹ Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 810.

¹⁰² Wilson. *Scholars of Byzantium*: 250.

¹⁰³ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 268-269.

¹⁰⁴ Mergiali. *L'enseignement et les lettrés*: 56.

¹⁰⁵ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 274.

¹⁰⁶ Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 810.

¹⁰⁷ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 268.

¹⁰⁸ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 148.

¹⁰⁹ Cf. T. D. Seymour (Ed.). 1889. *Selected Odes of Pindar with Notes and an Introduction*. Boston. Ginn & Company: xxii (eigen vertaling).

¹¹⁰ Cf. Hunger. *Schreiben und Lesen*: 71 (met citaat van Willamowitz).

¹¹¹ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 289.

2.2.4 Thomas Magistros

Thomas Magister was filoloog en schrijver. Hij werd waarschijnlijk omstreeks 1275 in Thessaloniki geboren, waar hij ook stierf kort na 1347. In diezelfde stad bracht hij ook zijn hele carrière door. Hij zou als monnik onder de naam Theodoulos een school geopend hebben in Thessaloniki, waar hij zelf les gaf. Onder zijn studenten bevond zich onder andere Demetrios Triklinios. Tussen 1314 en 1318 trok hij naar Constantinopel in een gezantschap naar keizer Andronikos II. Van deze laatste was hij ook de secretaris¹¹². Ondanks aanhoudende oogproblemen die uiteindelijk zouden leiden tot blindheid, was Magistros een productief geleerde¹¹³. Zijn belangrijkste literaire erfenis bestaat uit filologische werken voor het onderwijs, die onder te verdelen zijn in lexicale werken, scholia en retorische oefeningen¹¹⁴.

Zijn hoofdwerk is een *Selectie van Attische namen en woorden* met verklaringen en referenties aan antieke auteurs, de Ἐκλογή ὀνομάτων καὶ ῥημάτων Ἀττικῶν¹¹⁵. Het is een alfabetisch geordende verzameling van woorden en uitdrukkingen, die de kunst van het Grieks schrijven gemakkelijker moet maken voor de leerlingen¹¹⁶. Naast fragmenten uit oudere bronnen bevat het werk ook informatie uit zijn eigen leeservaring van onder andere Hesiodos, Thukydides, Aristeides en Synesios¹¹⁷. Dit lexicon werd heel populair en is overgeleverd in een groot aantal handschriften¹¹⁸.

Magistros' betekenis als filoloog en grammaticus gaat terug op zijn scholia op Aeschylus, Sofokles, Euripides, Aristofanes en op de brieven van Synesios. Ook zijn uitgaven van Pindaros met scholia moet hierbij vernoemd worden¹¹⁹. Daarin waren 14 *Olympische* en 4 *Pythische Oden* opgenomen, die vandaag nog in 21 handschriften te vinden zijn¹²⁰.

In zijn commentaren, die hij veelal in marginale scholia en interlineaire glossen toevoegde, toonde Magistros zich een expert in het bespreken van syntaxis, grammatica en vreemde woorden, maar in vergelijking met Moschopoulos had hij geen kaas gegeten van poëtische metra¹²¹. Magistros' commentaar op Aeschylus bevatte enkel de drie tragedies uit de schoolselectie, terwijl hij voor Sofokles tenminste vijf van de zeven gekende tragedies becommentarieerde. Ook voor Euripides beperkte zijn commentaar zich tot de schoolselectie, maar hij becommentarieerde daarnaast ook oude samenvattingen ervan en schreef een leven van Euripides. Voor Aristofanes becommentarieerde hij ook enkel de schoolselectie¹²². Hierbij deed Magistros niet alleen op het gebied van metriek geen uitspraken, maar ook niet op vlak van variante lezingen. Hij gaf slechts zijn voorkeur, maar zei niet welke lezingen er juist of fout waren en liet zo de keuze over aan de lezer¹²³.

---

¹¹² Magistros' rol als keizerlijk secretaris/adviseur wordt vermeld door Sandys. *A History of Classical Scholarship*: 430. In Krumbacher staat vermeld dat hij keizerlijk adviseur was, cf: Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 549.

¹¹³ A.-M. Talbot & A. P. Kazhdan. 1991. "Thomas Magistros", in A. P. Kazhdan & A.-M. Talbot (Eds.). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3. Oxford. Oxford University Press: 2076.

¹¹⁴ Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 549.

¹¹⁵ Talbot and Kazhdan. "Thomas Magistros": 2076.

¹¹⁶ Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 549.

¹¹⁷ Sandys. *A History of Classical Scholarship*: 430.

¹¹⁸ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 224.

¹¹⁹ Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 799.

¹²⁰ Hunger. *Die hochsprachliche profane Literatur*: 72.

¹²¹ Hunger. *Die hochsprachliche profane Literatur*: 72.

¹²² Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 301.

¹²³ T. Hopfner. 1912. *Thomas Magister, Demetrios Triklinios, Manuel Moschopoulos: eine Studie über ihren Sprachgebrauch in den Scholien zu Aischylos, Sophokles, Euripides, Aristophanes, Hesiod, Pindar und Theokrit*.

Magistros bezat een agressieve arrogantie in het bekritisieren van andere geleerden in zijn commentaren en hij hekelde hen als onwetenden en kletskouzen. Hij was ook heel zelfzeker over de juistheid van zijn geleerdheid¹²⁴. Hij weerlegde anderen brutaal door zijn mening als de juiste mening op te leggen. Zo kregen zijn scholia soms een polemisch karakter¹²⁵.

Van Magistros zijn ook 19 redevoeringen en brieven bewaard in een voor hem gekopieerd manuscript. Het gaat hier niet alleen om redes of brieven gericht aan bestaande personen, maar ook om schooloefeningen, in navolging van de sofist Polemon en de bekende antieke redenaar Aristeides (beide 2^e eeuw n.C.). Tot deze collectie behoren ook verscheidene redevoeringen, gericht aan Andronikos II, die bijna politieke traktaten te noemen zijn¹²⁶. Magistros' retorische werken zijn vaak gewijd aan het verleden met zowel christelijke (vb. een lofrede op Gregorios van Nazianze) als klassieke thema's (vb. de strijd bij Marathon). Zelfs zijn werken over contemporaine onderwerpen zijn vaak imiterend of staan bol van klassieke allusies en citaten. Zo beschrijft hij in een brief de burgeroorlog in Thessaloniki, waarbij hij vele referenties gebruikt aan figuren als Aeschylus, Demosthenes en Lykourgos¹²⁷. De laatste twee redes in het manuscript imiteerden redevoeringen van de Atheense staatsman Demosthenes uit de 4^e eeuw voor Christus. Ze werden gezien als authentieke redes van Aristeides, terwijl het eigenlijk schooloefeningen waren als voorbeeld voor Magistros' leerlingen.

Ook theologische werken maakten deel uit van zijn oeuvre. Zo schreef hij scholia op de brief aan de Romeinen, een enkomion op Gregorios van Nazianze, een enkomion op de geboorte en de onthoofding van Johannes de Doper, geestelijke redevoeringen en spirituele hymnen, die Magistros voor een deel zelf op muziek heeft gezet¹²⁸.

Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse; 172, 3. Wien. Hölder: 54-55.

¹²⁴ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 301.

¹²⁵ Hopfner. *Thomas Magister, Demetrios Triklinios, Manuel Moschopoulos*: 55.

¹²⁶ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 299-300.

¹²⁷ A.-M. Talbot & A. P. Kazhdan. 1991. "Thomas Magistros": 2077.

¹²⁸ Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 799.

3. Homeros in Byzantium

Homeros bleef voor de Byzantijnen het schoolboek bij uitstek. In de laatste eeuwen van Byzantium werden talloze manuscripten geschreven, duidelijk bedoeld voor het onderwijs, met de eerste twee boeken van de *Ilias*, enkele toneelstukken, selecties van Pindaros en Theokritos en misschien enkele gedichten van Gregorios van Nazianze¹²⁹.

Doorheen de hele Byzantijnse literatuur zijn citaten van en allusies op Homeros te vinden. Deze hoeven niet alle een bewijs te zijn van directe vertrouwdheid met de tekst van zijn werken. Vele verzen werden namelijk spreekwoordelijk gebruikt en werden onafhankelijk overgeleverd. Anderen waren te vinden in handboeken over retoriek. Sommigen echter konden slechts gebruikt worden met kennis van de context ervan. Allusies op Homeros zijn vaak te vinden in de beschrijving van gebeurtenissen en personages, die beschreven werden door de auteur in termen die Homeros al gebruikte voor gelijkaardige gebeurtenissen en personages. De geleerde Byzantijnse literatuur loopt over van dergelijke verwijzingen. Zo beschreef de geschiedschrijver Niketas Choniates keizer Andronikos Komnenos (12^e eeuw), wiens leven gekenmerkt werd door lange jaren van omzwervingen en oneindige avonturen en ontsnappingen, met epitheta die Homeros aan Odysseus toekende. Het resultaat van dit soort verwijzingen is dat het karakter van de persoon die wordt beschreven getoond wordt, zonder dat elke karaktertrek expliciet vernoemd hoeft te worden¹³⁰.

In het midden van de Byzantijnse periode werd Homeros niet meer beschouwd als een schat aan grammatica, maar werd hij opnieuw gelezen als literatuur, indien niet in het origineel, dan in samenvattingen. Bij die lectuur rezen nieuwe vragen over hoe de verhalen van de *Ilias* en de *Odyssee* pasten in het verhaal van Troje. Lezers waren geïnteresseerd in de onderliggende betekenis. Dit nadenken over de geschiedenis achter de epen, maakte deel uit van de ontwikkeling om Homeros eigentijds te maken. Een ontwikkeling die ook te vinden is in de werken van Johannes Tzetzes en Eustathios van Thessaloniki uit de 12^e eeuw¹³¹.

3.1 De 12^e eeuw¹³²

De twaalfde eeuw is waarschijnlijk de periode waarin Homeros de meeste verspreiding en populariteit kende bij de geletterde Byzantijnen. Er zijn ontelbare citaten uit en verwijzingen naar zijn werken en het verhaal ervan te vinden bij kroniekschrijvers, redenaars, briefschrijvers, romanschrijvers en satirici. Homeros bleef echter in de eerste plaats een schoolboek, waarmee men de taal leerde, maar dat geen kritische zin opwekte. Men benaderde het werk exegetisch, allegorisch en ethisch. Daarin verschilt de 12^e eeuw niet veel van de vorige eeuwen, maar er ontstond wel een nieuwe interesse in de verhalen achter de werken¹³³.

Homeroskritiek werd meer diepgaand en gevarieerd in de 12^e eeuw dan in de eeuwen ervoor¹³⁴. In deze periode probeerden zowel Eustathios als Tzetzes antieke werken te interpreteren in relatie met hun eigen tijd, waarbij ze de tekst moderniseerden om hem meer verstaanbaar te maken en om

---

¹²⁹ Cf. R. Browning. "The Byzantines and Homer" in R. Lamberton & J. J. Keaney (Eds.). 1992. *Homer's Ancient Readers: the Hermeneutics of Greek Epic's earliest Exegetes*. Magie classical publications. Princeton NJ. Princeton University Press: 136-137.

¹³⁰ Zie R. Browning. 1975. "Homer in Byzantium". *Viator* 6: 18-19.

¹³¹ Vgl. Browning. "The Byzantines and Homer": 140.

¹³² Voor de verschillende auteurs beperk ik me hier tot de werken die te maken hebben met Homeros, zonder hen daarbij het auteurschap van andere werken te willen ontfangen.

¹³³ Cf. Pontani. *Sguardi su Ulisse*: 160.

¹³⁴ Kazhdan & Epstein. *Change in Byzantine Culture*: 134.

er verklaringen uit te halen voor contemporaine gewoontes. Dit populariseren van Homeros heeft waarschijnlijk een breder literair publiek aangesproken¹³⁵.

3.1.1 Johannes Tzetzes

De 12^e eeuw is gemarkeerd door de naam van Johannes Tzetzes, die leefde omstreeks 1110-1180¹³⁶. Tzetzes was van een heel ander karakter dan zijn iets jongere tijdgenoot Eustathios. Hij was lichtgeraakt, twistziek, vol klachten over armoede, jaloers op zijn collega's, eigenwijs, onbetrouwbaar – een typisch voorbeeld van een verkeerd begrepen genie wiens talenten wat zuur geworden zijn¹³⁷. Na zijn affaire met de vrouw van de provinciegouverneur, onder wie hij diende, volgde een periode van grote armoede. Hij was verplicht zijn boeken een voor een te verkopen, zodat hij na een tijd slechts enkele fragmentaire mathematische teksten bezat en de *Levens* van Plutarchos. Dit feit is belangrijk, aangezien het de fouten die Tzetzes maakte tijdens deze jaren in zijn citaten van klassieke teksten die hij eens bezat, verklaart en rechtvaardigt¹³⁸.

Tzetzes schreef over alles, voor verschillende beschermheren, en was de eerste man in de Europese maatschappij om van zijn pen te leven. Hij was een van de meest vruchtbare Byzantijnse geleerden en beweerde zelf ongeveer 60 boeken te hebben geschreven. Een groot deel ervan was de neerslag van zijn lezingen en was gewijd aan Homeros en andere schoolauteurs¹³⁹.

Omstreeks 1140, toen hij niet meer dan dertig jaar oud was, schreef hij zijn commentaar op de *Ilias*¹⁴⁰. Het was een werk op grote schaal, net als de commentaar van Eustathios¹⁴¹. Het bestond uit een doorlopende uitleg in proza, voorafgegaan door een lange en complexe inleiding¹⁴². Naast grammaticale uitleg vermeldde hij ook citaten van dichters, geschiedschrijvers en filosofen, en allegorische en mythografische uitweidingen om de lezer zijn eruditie in verschillende disciplines te tonen. Hij wilde daarmee duidelijk de vorige commentatoren overwinnen. Zijn doel was namelijk om een doorlopende commentaar te schrijven en zo een nieuwe generatie van Homerische geleerden te creëren¹⁴³. Enkel het eerste boek van de commentaar, die in feite nooit voltooid zou kunnen geweest zijn, is overgeleverd¹⁴⁴.

Een belangrijk kenmerk van Tzetzes' werk als commentator is zijn voorliefde voor allegorie. Hij was er namelijk van overtuigd dat de Homerische epen een dubbel niveau hadden: enerzijds het niveau van de verhalen zelf en anderzijds het verborgen niveau van astronomische, fysische en filosofische waarheden. Daarom gebruikte hij ook drie types van allegorieën: fysische, psychologische en historische. Bij fysische allegorie worden de Homerische goden voorgesteld als elementen van het universum, in de psychologische allegorie worden goden behandeld als emoties of intellectuele krachten en in de historische allegorie zijn de goden en helden oorspronkelijk mensen. Tzetzes gebruikte in zijn werk de drie soorten allegorieën naast elkaar¹⁴⁵. Deze vormen van allegorie werden ook al door de antieken gebruikt in hun behandeling van Homeros¹⁴⁶. Achter dit geleerde spel van

---

¹³⁵ Vgl. Kazhdan & Epstein. *Change in Byzantine Culture*: 135.

¹³⁶ Sandys. *A History of Classical Scholarship*: 419.

¹³⁷ Zie Browning. "Byzantine Scholarship": 14.

¹³⁸ Zie Wilson. *Scholars of Byzantium*: 190-191.

¹³⁹ Vgl. Wilson. *Scholars of Byzantium*: 190-191.

¹⁴⁰ Browning. "Homer in Byzantium": 26.

¹⁴¹ Browning. "Homer in Byzantium": 26-27.

¹⁴² Enkel datering uit Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 530.

¹⁴³ Pontani. *Sguardi su Ulisse*: 164-165.

¹⁴⁴ Browning. "Homer in Byzantium": 26-27.

¹⁴⁵ Cf. Pontani. *Sguardi su Ulisse*: 166-167.

¹⁴⁶ Wilson. *Scholars of Byzantium*: 193.

classicisme zaten ook enkele allusies naar zijn eigen tijd. Zo werd Paris bijvoorbeeld opgevoed als een Byzantijnse prins¹⁴⁷. Om moeilijke woorden te verklaren bood hij dikwijls een volks alternatief, hoewel dit niet altijd in goede aarde viel bij zijn minder moderne collega's. Hij verwees soms naar gebeurtenissen uit de recente geschiedenis en parallellen uit zijn eigen tijd. Dit impliceert dat de klassieke traditie voor hem deel uitmaakte van zijn eigen wereld, verklaarbaar in dezelfde bewoording als zijn eigen ervaringen, en dat ze niet behoorde tot een ideële en tijdloze wereld¹⁴⁸.

In zijn *Allegorieën op de Ilias en de Odyssee*, een volgend werk gewijd aan Homeros, lichtte Tzetzes Homeros uitgebreid toe en verklaarde hij de Homerische godenwereld aan de hand van allegorieën. Het werk bestaat uit twee leerdichten in politieke¹⁴⁹ verzen met de titel: Ὑπόθεσις τοῦ Ὀμήρου ἀλληγορηθεῖσα παρὰ Ἰωάννου γραμματικοῦ τοῦ Τζέτζου τῆ κραταιοτάτῃ βασίλισσῃ καὶ ὀμηρικωτάτῃ κυρᾷ Εἰρήνῃ τῇ ἐξ Ἀλαμανῶν. Het werk was gewijd aan keizerin Eirene, de vrouw van keizer Manuel I. Hij schreef het onder haar bescherming tot de keizerlijke schatmeester hem afscheepte na 15 zangen van de *Ilias*. Tzetzes maakte zijn werk af onder een andere beschermheer, namelijk Konstantinos Kotertzes. Deze gedichten dienden als een introductie voor de keizerin tot de grootste dichter. De gedichten waren dan ook niet bedoeld als erudiete of grammaticale uitleg bij de tekst, maar als vereenvoudiging van de Homerische epen¹⁵⁰. Het werk bevat een lange proloog over Homeros' geboorteplaats en leven, over de achtergrond van de Trojaanse oorlog, Hekabe's droom en de geboorte van Paris, beschrijvingen van de belangrijkste personages in de oorlog en een samenvatting van de plot van de *Ilias*, gevolgd door een parafrase van de verhaallijn, voorzien van enkele allegorische verklaringen. Deze laatste waren zowel van fysieke, psychologische als historische aard. Daarnaast voegde hij ook enkele, meestal irrelevante, uitweidingen toe over thema's als de Nijl¹⁵¹. Beide gedichten omvatten zowat 10000 verzen, maar van de allegorieën op de *Odyssee* zijn enkel het prooimion en de allegorieën bij de eerste 13 zangen overgeleverd¹⁵².

De 12^e-eeuwse interesse voor de achtergrond van de Homerische epen vond zijn weerslag in Tzetzes' hexametrische gedicht Τὰ πρὸ Ὀμήρου, τὰ Ὀμήρου, τὰ μεθ' Ὀμηρον. Dit werk wordt meestal geciteerd onder de Latijnse titel *Antehomerica*, *Homerica*, *Posthomerica* of verkort als *Carmina Iliaca*. De *Homerica* behandelen dezelfde stof als de *Ilias*, de *Antehomerica* bevatten de gebeurtenissen die aan het verhaal van de *Ilias* voorafgaan (zoals de roof van Helena en de bewapening van de Grieken), en de *Posthomerica* bieden de gebeurtenissen die zich na het verhaal van de *Ilias* afspelen, zoals de bouw van het houten paard en de vernietiging van Troje. Het gedicht vormt een poëtisch supplement op Homeros¹⁵³. Het materiaal dat Tzetzes hiervoor hanteerde, haalde hij uit de pre- en post-Homerische delen van Byzantijnse kronieken, uit het epos van Quintos van Smyrna (4^e eeuw) en uit het mythologische handboek van Apollodoros (1^e eeuw)¹⁵⁴.

Niet alleen in zijn werken die specifiek aan Homeros gewijd waren, toonde Tzetzes zijn interesse in deze stof: ook in zijn commentaar op de *Theogonie* van Hesiodos wijdde hij 340 verzen aan een lijst van Griekse en Trojaanse helden uit de *Ilias*¹⁵⁵.

---

¹⁴⁷ Kazhdan & Epstein. *Change in Byzantine Culture*: 134-135.

¹⁴⁸ Vgl. Browning. "Byzantine Scholarship": 15.

¹⁴⁹ Deze vijftienlettergrepige versmaat was typisch voor Byzantium.

¹⁵⁰ Pontani. *Sguardi su Ulisse*: 166.

¹⁵¹ Browning. "Homer in Byzantium": 27.

¹⁵² Zie Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 529-530.

¹⁵³ Vgl. Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 531.

¹⁵⁴ Browning. "The Byzantines and Homer": 140-141.

¹⁵⁵ Browning. "The Byzantines and Homer": 141.

3.1.2 Isaak Porfyrogennetos

Net als de werken van Eustathios en Tzetzes, maken ook de traktaten van Isaak Porfyrogennetos deel uit van de ontwikkeling om Homeros te populariseren. De auteur moet geïdentificeerd worden als Isaak Komnenos (12^e eeuw), de jongere zoon van Alexios I, broer van Anna Komnena en vriend of beschermheer van Theodoros Prodromos¹⁵⁶. Bij Krumbacher wordt hij nog geïdentificeerd met Isaak Komnenos die in 1057-1059 op de Byzantijnse keizerstroon zetelde en zich daarna terugtrok in het klooster¹⁵⁷. Dit kan echter niet, aangezien deze keizer geen porfyrogennetos, een purpergeborene, was¹⁵⁸.

Het eerste traktaat, de *Περὶ τῶν καταλειφθέντων ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου* brengt een enkomion op Homeros en een inhoudsopgave van de *Ilias*. Isaak betreurde dat Homeros verschillende thema's uit de zogenaamde ante- en posthomerica, zoals de dood van Priamos, niet behandeld heeft en schreef daarom dit traktaat¹⁵⁹. Het werk begint met de inname van Troje door Herakles en de Amazones en de heropbouw erna door Laomedon, het behandelt de droom van Hekabe voor de geboorte van Paris, diens kindertijd en jeugd, en gaat verder met het verhaal van de val van Troje en de terugkeer van Agamemnon en Menelaos. Het werk sluit aan bij de Homerische geschiedenis en is gebaseerd op de *Philoktetes* van Sofokles en de *Hekabe* van Euripides. Of hij zijn informatie rechtstreeks uit deze werken heeft gehaald en wat hij daarnaast nog aan bronnen heeft gebruikt, moet nog onderzocht worden¹⁶⁰. Isaak beweerde deze informatie gehaald te hebben uit verschillende oude boeken en sprak herhaaldelijk over de inspanning die hij geleverd had voor het werk¹⁶¹.

Een tweede werk, de *Περὶ ιδιότητος καὶ χαρακτήρων τῶν ἐν Τροίᾳ Ἑλλήνων τε καὶ Τρώων*, is verbonden aan het vorige traktaat en bevat een naïef romantische personenbeschrijving met uiterlijke en karakterkenmerken van de Homerische helden. In dit traktaat behandelde Isaak eerst de Grieken, daarna de Trojanen, een volgorde die ook in romans en kronieken gehanteerd werd¹⁶². De beschrijvingen zijn gesteld in de stijl van politiebeprijvingen van gezochte personen, bijvoorbeeld: 'koning Agamemnon was groot, blank, met een mooie neus en een ruige baard, zwart haar, grote ogen...'. Dergelijke beschrijvingen waren populair en bestonden al voor de belangrijkste bijbelfiguren en voor de kerkvaders. Ze hielden verband met de wetenschap van de fysionomie en hadden een invloed op de iconografische traditie van de Byzantijnse kunst¹⁶³.

Beide werken zijn in proza gesteld, aangezien Isaaks poëtische gaven niet toereikend waren¹⁶⁴. Het zijn typische voorbeelden van de romantische kijk op de Homerische gedichten, die we sinds de Late Oudheid telkens opnieuw ontmoeten en die ook zijn weerslag kende in de fantastische Trojeromans uit de Middeleeuwen¹⁶⁵.

We bezitten van Isaak ook een prooimion over de Homerische kwestie¹⁶⁶. Het tweede deel daarvan is een loutere samenvatting van Pseudo-Plutarchos' *De Homero*, terwijl het eerste, biografische deel put uit de antieke *vitae*. Op het einde van het prooimion is een kort overzicht van

---

¹⁵⁶ Cf. Browning. "The Byzantines and Homer": 141.

¹⁵⁷ Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 525.

¹⁵⁸ Hunger. *Die hochsprachliche profane Literatur*: 58.

¹⁵⁹ Cf. Hunger. *Die hochsprachliche profane Literatur*: 58.

¹⁶⁰ Zie Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 525.

¹⁶¹ Browning. "Homer in Byzantium": 28.

¹⁶² Vgl. Hunger. *Die hochsprachliche profane Literatur*: 58.

¹⁶³ Browning. "Homer in Byzantium": 28.

¹⁶⁴ Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 525.

¹⁶⁵ Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 365.

¹⁶⁶ Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 365.

de *Odyssee* te vinden, waarin niet de plot uit de doeken gedaan wordt, maar waarin de ethische waarde van het werk wordt behandeld¹⁶⁷.

De drie werken van Isaak geven geen blijk van filologische of wetenschappelijke ambitie en streven niet naar originaliteit, aangezien ze waarschijnlijk bedoeld waren voor een leespubliek met een gemiddelde culturele scholing¹⁶⁸. Hij vermeldde zelf het doel van zijn traktaat over de fysionomie van de Homerische helden, namelijk om mensen vertrouwd te maken met details uit de Trojaanse cyclus, die ze anders niet gemakkelijk zouden kennen, aangezien hij geput heeft uit verschillende oude bronnen¹⁶⁹.

Het beeld van Isaak als Homerische geleerde was waarschijnlijk anders geweest als hij zijn commentaar op de *Ilias*, die te vinden is in de marges van het 14^e-eeuwse manuscript Par. gr. 2682, gepubliceerd had¹⁷⁰. Dit manuscript is een kopie van het manuscript dat Isaak zelf samengesteld had en waarin hij zijn *Praefatio in Homerum*, de tekst van de *Ilias* met vele scholia en een appendix met zijn twee traktaten had opgenomen. De ambitie van zijn commentaar was zeker minder groot dan die van Tzetzes en Eustathios: de meeste van zijn noten zijn eenvoudige parafrases van Homerische verzen en hij is veel verschuldigd aan de vroegere exegese. Hij verrijkt onze kennis of ons begrip van de Griekse literatuur zelden met zijn citaten of esthetische opmerkingen. De grootte en de vorm van de commentaar wijzen eerder op de aanpak van een leraar, dan op die van een geleerde. Een van de meest treffende kenmerken is het gebrek aan interesse in tekstkritiek: de tekst wordt nooit bediscussieerd en zelfs heel verkeerde lezingen worden gerechtvaardigd op prosodisch en semantisch vlak. Zo wordt Homeros een heilige tekst, niet onderhevig aan verandering doorheen de tijd. De formele analyse van de tekst en de allegorie beslaan een groot deel van het werk, wat ook wijst op een pedagogisch kader. Toch is het heel onwaarschijnlijk dat de zoon van de keizer actief was als leraar in Constantinopel. Hoe zijn commentaar ook ontstaan is, het werk genoot geen groot succes en bleef onbekend bij latere geleerden¹⁷¹. Toch werd hij door zijn tijdgenoten Theodoros Prodromos en Johannes Tzetzes geprezen omwille van zijn geleerdheid¹⁷².

3.1.3 Eustathios van Thessaloniki

De belangrijkste figuur in de Homerische studies in de 12^e eeuw is Eustathios. Hij werd geboren omstreeks 1115 en is misschien in Thessaloniki gestorven in 1195/6¹⁷³. Hij was meer dan een geleerde, zoals zijn redes en preken als metropoliet van Thessaloniki en zijn bewogen weergave van de rampen bij de inname door de Noormannen in 1185 aantonen. Zijn immense commentaar op de *Ilias* en de *Odyssee* wordt gekenmerkt door een zeker gigantisme en slechts weinigen hebben het uithoudingsvermogen of de tijd om het werk van het begin tot het eind aandachtig te lezen. De structuur van de tekst verradt een leraar, al kan de tekst niet die van zijn lezingen zijn. Hij was meester in de retoriek en voor hij bisschop werd, gaf hij les in retoriek, maar niet in grammatica. Toch kan hij γραμματικός geweest zijn aan het begin van zijn carrière. De tekst is te lang en bevat te veel digressies om geschikt te zijn als schoolboek in het onderwijs. Het is eerder een 'companion to

---

¹⁶⁷ Cf. Pontani. *Sguardi su Ulisse*: 162.

¹⁶⁸ Pontani. *Sguardi su Ulisse*: 161.

¹⁶⁹ F. M. Pontani. 2006. "The First Byzantine Commentary on the Iliad: Isaac Porphyrogenitus and his Scholia". *Byzantinische Zeitschrift* 99 (2): 557.

¹⁷⁰ Pontani. *Sguardi su Ulisse*: 161.

¹⁷¹ Pontani. "The First Byzantine Commentary": 556 en 562-64.

¹⁷² Pontani. "The First Byzantine Commentary": 551.

¹⁷³ A. P. Kazhdan. 1991. "Eustathios of Thessalonike", in A. P. Kazhdan & A.-M. Talbot (Eds.). 1991. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 2. Oxford. Oxford University Press: 754.

the *Iliad* om gelezen te worden met of zonder Homerische tekst, door volwassenen en door leerlingen en voor verschillende doeleinden. Het is opmerkelijk dat zijn autograaf, de codex Flor. Laur. Plut. 59.2-3, in de marge een index bevat in de hand van de auteur om de raadpleging van het werk te vereenvoudigen. Dit is iets nieuws in de Byzantijnse literatuur, alsook onder de Byzantijnse geleerden¹⁷⁴.

Als leraar in de retoriek zal Eustathios een aantal klassieke teksten hebben gelezen met zijn leerlingen en als we geloven wat hij schreef in het voorwoord van zijn commentaar op de *Ilias*, dan schreef hij dit werk om tegemoet te komen aan de vraag van zijn leerlingen, en niet omdat hij de opdracht had gekregen van invloedrijke leden van de hoge sociale klasse¹⁷⁵.

Het grootste deel van wat hij schreef, was afkomstig uit een brede waaier aan bronnen, maar Eustathios was wel zelf verantwoordelijk voor de selectie van de fragmenten en de ordening ervan. Hij beschikte voor het samenstellen van zijn commentaar niet enkel over Byzantijnse exegetische commentaren op Homeros, maar ook over een versie van een 9^e-eeuwse geleerde verzameling, die vollediger was dan de Venetus A¹⁷⁶. Eustathios maakte gebruik van de Homerische woordenlijsten van de grammatici Apion (1^e eeuw v.C.-1^e eeuw n.C.) en Herodoros¹⁷⁷, die gedeeltelijk gebaseerd zijn op dezelfde bronnen als de scholia van het genoemde Venetiaans Homeros-manuscript en waarin dus ook enkele kritieken van Aristarchos zijn bewaard. Andere autoriteiten die hij hanteerde uit de 2^e eeuw voor tot de 2^e eeuw na Christus zijn: Athenaeos, Strabo, Herakleides van Milete en Suetonius, samen met de lexica van Aelius Dionysios en Pausanias. Hij gebruikte ook Byzantijnse bronnen, zoals Stefanos van Byzantium (6^e eeuw) het originele *Etymologicum Magnum* uit de 12^e eeuw (de volledige tekst van het onvolledig bewaarde *Etymologicum Genuinum*), en de *Souda* (cf. infra), die door geen enkele eerdere commentator vernoemd werd¹⁷⁸.

Eustathios' commentaar op de *Ilias* is dubbel zo lang als die op de *Odyssee*, wat enerzijds te maken heeft met het feit dat de commentaar op de *Ilias* eerder samengesteld is en anderzijds dat er voor de *Ilias* een grotere rijkdom aan oudere bronnen voorhanden was. Beide commentaren worden ingeleid door een prooimion, waarin Eustathios over het poëtische onderscheid tussen beide epen handelde, over het lot van de Homerische poëzie en over de betekenis van Homeros voor de latere geesteswetenschappen¹⁷⁹. Eustathios toonde hierin zijn enthousiasme over de blijvende invloed van Homeros op de Griekse literatuur. De titel van de commentaren, Παρεκβολαί, impliceert dat het gaat om toevallige stukken, opgesteld tijdens het lezen. Deze titel past bij het werk in die zin dat het in de eerste plaats een verzameling is¹⁸⁰.

Zijn commentaar volgt meestal hetzelfde patroon: hij begon vaak met een fragment uit de scholia, waarbij hij een beroep deed op de Homerische woordenlijsten van Apion en Herodoros. Daarop volgde gewoonlijk een parafraze, die vooral retorische en stilistische zaken naar voor bracht, maar soms ook ethische kwesties. Tot slot liet hij een reeks wetenschappelijke details volgen zonder

---

¹⁷⁴ Cf. Browning. "The Byzantines and Homer": 141-142.

¹⁷⁵ Vgl. Wilson. *Scholars of Byzantium*: 197.

¹⁷⁶ Cf. Browning. "Homer in Byzantium": 26. De "Venetus A" is de naam die gegeven wordt aan een 10^e-eeuwse manuscript dat voor ons het oudste manuscript is met de volledige *Ilias*, voorzien van scholia, de zogenaamde A scholia.

¹⁷⁷ Herodoros staat ook bekend onder de naam Heliodoros, maar is verder niet bekend: cf. H. Erbse (Ed.). 1969-1988. *Scholia Graeca in Homeri Iliadem (scholia vetera) Recensuit Hartmut Erbse*. Berolini. De Gruyter: LXXIX.

¹⁷⁸ Vgl. Sandys. *A History of Classical Scholarship*: 421.

¹⁷⁹ Zie Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 538.

¹⁸⁰ Vgl. Sandys. *A History of Classical Scholarship*: 420-421.

duidelijke structuur, waarbij woorduitleg en uitleg over de inhoud elkaar afwisselden¹⁸¹. Zijn interesse in tekstkritiek, die eerder oppervlakkig was, toonde de ernst waarmee hij Homeros heeft aangepakt¹⁸². De grootste waarde van deze commentaren ligt niet in de samenstelling ervan of de verklaringen erin, maar in het verzamelen van oude kennis¹⁸³.

Bij een vergelijking van Eustathios met Tzetzes moet men de laatste beschouwen als de verzamelaar die wil imponeren met louter een opsomming van weetjes, terwijl Eustathios het grotere overzicht en het diepere inzicht in vele gebieden lijkt te bezitten. Wat de volledigheid van het materiaal en de omvang van commentaren betreft, staat Eustathios duidelijk boven zijn oudere tijdgenoot¹⁸⁴.

Net als voor Tzetzes was de *Ilias* voor Eustathios als het ware een contemporaine tekst. Zo legde hij een passage soms uit aan de hand van een woord of een uitdrukking in de spreektaal van zijn tijd of aan de hand van een kenmerk van het leven in die tijd. Ditzelfde feit kan natuurlijk juist blijken geven van de afstand tot Homeros. Anderzijds behoorde het werk ook tot een ver verleden. De betekenis van woorden was geëvolueerd en om de lezer hiervoor opmerkzaam te maken, voorzag Eustathios ook een lijst met woorden die sinds Homeros' tijd niet meer hetzelfde betekenden. Hij toonde in zijn commentaar, beter dan enig ander auteur, de rijkdom van Byzantijnse houdingen ten opzichte van Homeros en tegenover de hele traditioneel Griekse cultuur in een periode van experiment, innovatie en herbeoordeling¹⁸⁵.

De meningen over Eustathios' verdiensten zijn verdeeld. Sommige moderne geleerden werden door zijn grote commentaar op Homeros ertoe gebracht hem te beschouwen als een van de meest leerrijke van de geleerde Byzantijnen¹⁸⁶. Andere moderne geleerden daarentegen ontvingen zijn commentaren niet altijd even positief. Ze gaven natuurlijk toe dat zijn toegang tot teksten die nu verloren zijn een waarde geeft aan zijn werk en wezen op Eustathios' gezonde instinct om de gevoelens te beschrijven die de dichter wilde opwekken bij zijn lezers. Maar het eerste is niet zijn eigen verdienste, en het tweede kan meer schatplichtig zijn aan zijn bronnen dan we nu nog kunnen achterhalen. Voor zover we kunnen vergelijken, herhaalde of parafraseerde Eustathios informatie die we al bezitten in verzamelingen van scholia op Homeros of bij een andere auteur die we nog kunnen lezen. Hij had niet veel van zichzelf toe te voegen en hij was geen scherpzinnige tekstcriticus¹⁸⁷.

3.2 De 13^e -14^e eeuw

De late Byzantijnse periode kende meer systematische en intense studie van enkele klassieke teksten dan de 12^e eeuw, maar met weinig bewijs van onderzoek naar Homeros. Zijn epen bleven wel een prominente plaats innemen in het schoolcurriculum en ze werden nog gelezen in fragmenten voorzien van elementaire verklaringen en een parafrase¹⁸⁸.

De Paleologische Renaissance beschouwde Homeros niet als een van de belangrijkste auteurs. Zo stelde Maximus Planudes een corpus van hexametrische poëzie samen zonder Homeros' beide werken. Toch merkte hij in een noot bij de parafrase van het *Gospel van de heilige Johannes* door Nonnos (5^e eeuw) in de codex Ven. Marc. gr. 481 het volgende op: "We moeten opmerken dat het

¹⁸¹ Cf. Hunger. *Die hochsprachliche profane Literatur*: 64-65.

¹⁸² Browning. "Homer in Byzantium": 25-26.

¹⁸³ Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 538.

¹⁸⁴ Zie Hunger. *Die hochsprachliche profane Literatur*: 64.

¹⁸⁵ Zie Browning. "The Byzantines and Homer": 141-144.

¹⁸⁶ Sandys. *A History of Classical Scholarship*: 421.

¹⁸⁷ Vgl. Wilson. *Scholars of Byzantium*: 198-199.

¹⁸⁸ Cf. Browning. "The Byzantines and Homer": 144.

lezen van Griekse heidense literatuur altijd een object van verlangen en genoeg is geweest voor liefhebbers van het onderricht, en in het bijzonder het lezen van de gedichten van Homeros door hun elegantie en variatie in taal. Dat is de reden waarom deze metrische parafrase geschreven is in het heroïsche metrum, om plezier te schenken aan liefhebbers van onderricht en lezen.¹⁸⁹

We hebben geen expliciete kennis van een verdiepte studie van Homeros in de Paleologische Renaissance, maar wel voor andere dichters uit de Oudheid zoals Hesiodos en Theokritos. Deze afwezigheid is te wijten aan verschillende factoren. Homeros heeft al altijd deel uitgemaakt van het schoolcurriculum en daarnaast kennen zijn werken een rijke en bijna alomtegenwoordige exegetische traditie met de uit de 12^e eeuw stammende ongeëvenaarde commentaren van Tzetzes en vooral Eustathios. Kortom, de teksten waren minder toegankelijk voor grondige filologische studies en vernieuwende exegetische technieken. Homeros werd waarschijnlijk bestempeld als 'onderzocht terrein' dat weinig plaats bood voor een originele interpretatie. Bovendien speelde ook in deze periode de *Odyssee* een ondergeschikte rol ten opzichte van de *Ilias*. De belangrijkste functie van Homeros was dat zijn tekst de mogelijkheid bood om taalvaardigheid en grammatica te oefenen. Vandaar komt ook de verspreiding, op basis van een in de 12^e eeuw reeds gevestigde traditie, van epimerismen, die een korte grammaticale uitleg bieden bij bepaalde woorden. Daarnaast vond in die periode ook een verspreiding van de schedografie plaats, die een bredere uitleg biedt dan de epimerismen over alle mogelijke grammaticale fenomenen die gelinkt kunnen worden aan het woord in kwestie, waarbij frequent verwezen wordt naar gekende auteurs¹⁹⁰.

De meningen over Homeros in de Paleologische periode waren verdeeld. Zo had de *Ilias* voor Gregorios van Cyprus (patriarch van Constantinopel in 1283-1289) geen enkel nut, terwijl Manuel Gabalas (vanaf 1329 metropoliet in Efese) in een brief sprak over de schoonheid van Homeros' stijl, van zijn karakterisering en verteltechniek, alsook van zijn morele lessen die uit zijn werken naar voren komen. Diezelfde Gabalas schreef in zijn voorwoord op zijn Homerisch werk een samenvatting van het verhaal van Odysseus, waarbij hij alle verwijzingen naar de heidense goden heeft weggelaten. Zo creëerde hij een christelijke behandeling van Homeros¹⁹¹. Er waren ook andere auteurs die nog werken wijdden aan Homeros. Zo stelde Michael Senacherim (13^e eeuw), een staatsman en soldaat in het rijk van Nicea, een commentaar samen op de *Ilias*, en schreef Johannes Pediasmos (13^e -14^e eeuw) een allegoriserende parafrase van de eerste vier boeken van de *Ilias*¹⁹².

In deze periode werden ook nog manuscripten gekopieerd van de gedichten van Homeros en scholia toegevoegd aan bestaande manuscripten. Dit toont aan dat Homeros bestudeerd en geïnterpreteerd bleef worden, maar commentaren op grote schaal, zoals die van Eustathios en Tzetzes, werden niet meer samengesteld. De interesse van het niet-geleerde publiek voor de geschiedenis van de Trojaanse oorlog bleef echter onveranderd. Zo is er het werk *Troas*, dat geschreven is in volks Grieks in politieke verzen. Konstantinos Hermoniakos schreef omstreeks 1330 zijn metafrase van de *Ilias* in achtlettergrepige verzen, dat slechts voor de helft materiaal van Homeros bevat¹⁹³. Er zijn ook een aantal voorwoorden op de *Ilias* in proza overgeleverd, die een eenvoudige achtergrond bieden van de Trojaanse oorlog. In de 14^e eeuw werd ook de *Roman de*

---

¹⁸⁹ Citaat uit R. Browning. 1995. "Tradition and Originality in Literary Criticism and Scholarship" in A. Littlewood (Ed.). *Originality in Byzantine Literature, Art and Music: a Collection of Essays*. Oxford monographs; 50. Oxford. Oxbow: 21 (eigen vertaling).

¹⁹⁰ Cf. Pontani. *Sguardi su Ulisse*: 266.

¹⁹¹ Vgl. Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 160 en 163-164

¹⁹² Zie Browning. "The Byzantines and Homer": 144.

¹⁹³ Vgl. Browning. "Homer in Byzantium": 31.

Troie van Benoît de Saint Maure in het volkse Grieks vertaald. Dit is het langste gedicht in volks Grieks dat is overgeleverd uit de Middeleeuwen in ten minste zeven manuscripten¹⁹⁴.

Verschillende vragen rijzen wanneer we kijken naar Homeros in Byzantium. Een ervan is waarom voor duizenden jaren een diep christelijke maatschappij leerde lezen aan de hand van een gedicht dat niet enkel geschreven was in een archaïsche kunsttaal, maar ook door en door heidens was. Een mogelijk antwoord is dat het te wijten was aan de luiheid om het onderwijscurriculum aan te passen. Door het werk van Homeros te verchristelijken aan de hand van bijvoorbeeld systematische allegorische interpretatie, zou het niet nodig zijn om het curriculum aan te passen. Toch is er nooit sprake geweest van een christelijke Homeros. Verder hield men vast aan de *Ilias*, omdat het gemakkelijker was te doen wat voorgangers ook deden en de nodige hulpmiddelen waren er al. Daarenboven was de kennis van een corpus van de Griekse literatuur niet alleen een statussymbool voor de kerkvaders uit de 4^e en 5^e eeuw, maar ook een teken van volledige culturele ontwikkeling. Een laatste verklaring is het feit dat de Byzantijnen zich bewust waren dat hun cultuur en identiteit twee wortels had, een heidense en een christelijke. Zo was het de gewoonte om in retoriek Homeros en de Bijbel naast elkaar te citeren¹⁹⁵.

---

¹⁹⁴ Cf. Browning. "The Byzantines and Homer": 144-145.

¹⁹⁵ Zie Browning. "The Byzantines and Homer": 146-148.

4. Manuel Moschopoulos

4.1 Leven

Manuel Moschopoulos leefde van ongeveer 1265 tot 1316¹⁹⁶. Zijn geboortedatum wordt vaak geplaatst omstreeks 1265, maar kan variëren tot zelfs 1275. Na 1316 horen we niets meer van hem¹⁹⁷. Zijn bloeiperiode kende hij rond 1300 in Constantinopel. Als student van Maximos Planudes werd hij commentator en ook uitgever van klassieke Griekse dichters¹⁹⁸. In zijn studies werd hij gesteund door zijn geleerde en bibliotheek oom en metropoliet van Kreta, Nikeforos Moschopoulos. Aan deze Nikeforos schreef Planudes een brief om hem op de hoogte te houden van de academische vooruitgang van zijn neefje¹⁹⁹. Hij loofde de ijver van de geleerde: ὁ σὸς ἀνεψιὸς φοιτᾷ μὲν προθύμως, διδάσκει δὲ προθυμότερον (uw neef komt ijverig naar de les, maar hij studeert nog ijveriger)²⁰⁰. In die periode was Moschopoulos niet enkel student, maar gaf hij ook les aan de school van Planudes. Rond 1290 zou hij begonnen zijn met lesgeven. Dit combineerde hij met zijn studies, vermoedelijk in Planudes' school, tot diens dood. Hij lijkt een toegewijde leerkracht te zijn geweest en een bekwaam geleerde, als we zijn talrijke handboeken, edities en scholia in acht nemen. Desondanks bleef hij in de schaduw staan van zijn beschermheren, Nikeforos Moschopoulos en Maximos Planudes²⁰¹.

Via brieven onderhield Moschopoulos contact met belangrijke persoonlijkheden uit zijn tijd, zoals de logotheten Theodoros Metochites en Konstantinos Akropolites, keizer Andronikos II, ...²⁰². Vijf van zijn brieven, gepubliceerd door Levi²⁰³, vertellen ons meer over zijn leven. De eerste brief is een invectieve tegen diegenen die hem verweten dat hij zich tot nieuwe gebieden wendde in zijn literaire activiteiten. In de tweede brief bekende hij zijn zonden en beloofde hij verbetering, hij had namelijk deelgenomen aan schandelijke ondernemingen. Uit de derde brief komen we te weten hoe Moschopoulos kort na Planudes' dood in de gevangenis belandde. De brief is gericht aan zijn oom Nikeforos en begint met een vage beschrijving van de toestand van het rijk. Daarna beschreef Moschopoulos de mislukte pogingen van zijn twee gezellen, monniken, om van Constantinopel naar respectievelijk Lesbos en Athos te trekken. Voor een derde reis, ditmaal naar Thessalië, kocht het gezelschap paarden, vooral om een deel van de bibliotheek van Nikeforos Moschopoulos te vervoeren. Aangezien het vertrek door de gevaarlijke situatie op het platteland werd afgelast, lieten de twee monniken Moschopoulos achter. Een derde man van Cypriotische afkomst, die in de gunst stond bij Nikeforos, bleef bij hem. Deze man, die zich de bibliotheek van Nikeforos wilde toe-eigenen, werd de oorzaak van Moschopoulos' ondergang. Bedrogen door nog een andere schurk werd Moschopoulos betrappt en veroordeeld door de keizer, die hem gratie verleende. Ondanks die gratie werd Moschopoulos om een onbekende reden toch gevangen gezet. De vierde brief is geadresseerd

---

¹⁹⁶ Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 537-538.

¹⁹⁷ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 295.

¹⁹⁸ A.-M. Talbot. 1991. "Moschopoulos, Manuel", in A. P. Kazhdan & A.-M. Talbot (Eds.). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 2. Oxford. Oxford University Press: 1414.

¹⁹⁹ P. L. M. Leone (Ed.). 1991. *Maximi Monachi Planudis Epistulae*. Classical and Byzantine monographs; 18. Amsterdam. Hakkert: 41-43.

²⁰⁰ Citaat bij Hunger. *Die hochsprachliche profane Literatur*: 70 (eigen vertaling).

²⁰¹ Vgl. Constantinides. *Higher Education in Byzantium*: 103-105.

²⁰² Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 537-538. Logotheet was een keizerlijke ambt in de Byzantijnse periode.

²⁰³ L. Levi. 1902. "Cinque lettere inedite di Emanuele Moscopulo (Cod. Marc. Cl. XI, 5)". *Studi Italiani di Filologia Classica* 10: 55-72.

aan de filosoof Josef. Moschopoulos verlangde deze wijze en heilige man te ontmoeten. Het volbrengen van zijn verlangen hing echter af van de goedkeuring van de keizer. De vijfde brief bestaat uit twee delen. Het eerste deel is een essay over twee vormen van trouw, het tweede deel is een brief aan de keizer.

De datering van zijn gevangenisstraf kan bepaald worden aan de hand van brieven uit een ander manuscript. De Parisinus Coisl. 341 bevat nog drie brieven van Moschopoulos gericht aan de logotheten Akropolites en Theodoros Metochites en aan een andere waardigheidsbekleder. Hij schreef hen met de vraag om kledij en voedsel, iets wat hem ontnomen was tegen de wil van de keizer. In zijn brief aan Metochites verwees hij naar zijn gevangenneming in de winter en aan de hand van verdere verwijzingen uit deze laatste drie brieven kunnen we besluiten dat Moschopoulos' gevangenisstraf dateert uit de winter van 1305/6 of de winter van 1306/7²⁰⁴.

Mergiali geeft echter een andere mogelijke reden voor zijn gevangenisstraf. Zo zou Moschopoulos opgekomen zijn voor zijn leerling Matarangides ten overstaan van de keizer. Deze Matarangides was een vreemdeling en gedwongen om trouw te zweren aan keizer Andronikos II om in Constantinopel te mogen blijven. Moschopoulos zou de garantie gegeven hebben dat zijn leerling geen vijandige actie ten opzichte van de keizer zou ondernemen en dat hij in het geval dat toch gebeurde in zijn plaats gestraft wilde worden. Dit zou voor Mergiali de reden kunnen zijn waarom Moschopoulos in 1305/6 in ongenade viel bij de keizer en in de gevangenis werd gestopt²⁰⁵.

4.2 Werk

Moschopoulos' overgeleverde geschriften bevatten werken over wiskunde en grammatica, edities, een theologisch traktaat, een jambisch gedicht een verzameling raadsels en acht brieven²⁰⁶.

Zijn hoofdwerk over grammatica bevat de Ἑρωτήματα γραμματικά, de Περί σχεδῶν en de Συλλογή Ἀπικῶν ὀνομάτων²⁰⁷. Dit laatste werk is waarschijnlijk niet van Moschopoulos' hand (cf. infra). De *Erotemata* gaan terug op een anonieme, uit twee boeken bestaande Ἐπιτομή νέα γραμματικῆς, die Moschopoulos heeft herwerkt in de vraag-en-antwoord vorm²⁰⁸. Dit soort structuur voor het aanleren van een taal was waarschijnlijk noodzakelijk geworden door de kloof tussen het gesproken en het klassieke Grieks. Het werd later ook een praktisch hulpmiddel voor de humanisten die Grieks wilden leren²⁰⁹. Moschopoulos' grammatica verdeelt het Griekse substantief op in niet minder dan 56 verbuigingen, een classificatie die ten minste teruggaat tot de Late Oudheid en het werk van de grammaticus Theodosios van Alexandria (5^e eeuw n.C.). Zijn verbuigingen worden onderscheiden op basis van het geslacht van het substantief en de uitgang van de nominatief enkelvoud. Moschopoulos' opdeling van het Griekse werkwoord in 13 vervoegingen is nog ouder, en kan teruggevoerd worden op Dionysios Thrax (2e eeuw v.C.)²¹⁰.

---

²⁰⁴ Informatie over dit thema is ontleend aan I. Ševčenko. 1952. "The Imprisonment of Manuel Moschopoulos in the Year 1305 or 1306". *Speculum* 27 (2): 134-147

²⁰⁵ Cf. Mergiali. *L'enseignement et les lettrés*: 52.

²⁰⁶ Constantinides. *Higher Education in Byzantium*: 105. Het jambische gedicht en de verzameling raadsels komen bij gebrek aan bronnen hier niet aan bod. De acht brieven zijn al aan bod gekomen in het vorige punt over zijn leven.

²⁰⁷ Constantinides. *Higher Education in Byzantium*: 105.

²⁰⁸ Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 547.

²⁰⁹ Vgl. Constantinides. *Higher Education in Byzantium*: 105-106.

²¹⁰ Cf. P. Botley. 2010. "Learning Greek in Western Europe, 1396-1529: Grammars, Lexica, and Classroom Texts". *Transactions of the American Philosophical Society*; 100.2.: 5-6.

Het grote aantal beschikbare manuscripten van Moschopoulos' werk verzekerde een belangrijke verspreiding in het 15^e-eeuwse Italië. Vele stukken uit dit werk, zoals het hoofdstuk *Περὶ τρόπων*, zijn in de handschriften zelfstandig overgeleverd en ten dele ook afzonderlijk uitgegeven²¹¹. Moschopoulos' werk bleek uiteindelijk te veeleisend te zijn voor Westerse studenten en doorheen de 15^e eeuw probeerden grammatici en leraars een manier te vinden om de inhoud in te korten en te vereenvoudigen²¹².

Moschopoulos' tweede grammaticale werk, de *Περὶ σχεδῶν* is door Keaney gedateerd in de vroege jaren van de 14e eeuw²¹³. Het werk was oorspronkelijk een aanhangsel van de *Ἑρωτήματα* en kreeg zijn titel van een latere uitgever²¹⁴. Het is een handboek met 22 *σχέδη* of tekstpassages, die gevolgd worden door een grammaticale of syntactische analyse van elk woord. Moschopoulos schonk hierbij speciale aandacht aan etymologie, synoniemen en woorden die ofwel begonnen met dezelfde twee of drie letters ofwel hetzelfde einde hadden. Grammaticale regels legde hij uit aan de hand van citaten uit klassieke of post-klassieke auteurs. Meer dan 200 glossen komen overeen met het lexicon van de grammaticus Harpokration (2^e eeuw n.C.), wat erop kan wijzen dat Moschopoulos dit in zijn bezit had. Het werk van Moschopoulos maakte de overgang van orthografie naar het lezen van klassieke auteurs gemakkelijker en kon ook gebruikt worden als voorbereidende studie op retoriek. Het aantal handschriften waarin dit werk is overgeleverd, toont de populariteit ervan doorheen de Byzantijnse periode en de Renaissance²¹⁵.

Als derde grammaticale werk is onder de naam van Moschopoulos ook een lexicon met Attische woorden in omloop, de *Συλλογὴ Ἀττικῶν ὀνομάτων*. De inhoud is gebaseerd op Moschopoulos' scholia op de *Eikones* van Filostratos (3^e eeuw n.C.), een werk met beschrijvingen van schilderijen en afbeeldingen, maar het lexicon is waarschijnlijk door een onbekende auteur samengesteld²¹⁶. Al is het niet Moschopoulos' werk, het is wel zijn verdienste dat er zo'n eenvoudig en handig woordenboek is afgeleid van zijn werken²¹⁷.

Moschopoulos was daarnaast ook verantwoordelijk voor een populaire schoolselectie van klassieke auteurs, voorzien van een nuttige woordcommentaar die niet elk woord besprak, maar een parafrase bood die de tekst gemakkelijker te volgen maakte. In de noten voorzag hij grammaticale opmerkingen. Deze selectie bestond uit Homeros' *Ilias* (de eerste twee boeken zonder de scheepskatalogoog), de *Werken en dagen* van Hesiodos, de vroegste acht *Olympische Oden* van Pindaros, de traditionele schoolselecties van drie tragedies van Sofokles (*Ajax*, *Elektra* en *Oedipous Tyrannos*) en van Euripides (*Hekabe*, *Orestes* en *Phoenissae*) en de eerste acht *Idyllen* van Theokritos. Elke grote Byzantijnse bibliotheek schijnt deze collectie in bezit te hebben gehad, of een latere adaptatie ervan²¹⁸. Aeschylus en Aristofanes zijn niet opgenomen in deze collectie, maar dat zou te wijten zijn aan een onderbreking in zijn carrière, meer bepaald zijn gevangenisstraf²¹⁹.

Moschopoulos was ook bekend om zijn parafrase van Homeros' eerste twee zangen van de *Ilias* en zijn parafrase van de *Werken en dagen* van Hesiodos (cf. infra)²²⁰. Uit beide werken, de

---

²¹¹ Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 547.

²¹² Zie Botley. "Learning Greek in Western Europe": 5-6.

²¹³ J. J. Keaney. 1971. "Moschopulea". *Byzantinische Zeitschrift* 64: 319.

²¹⁴ Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 538.

²¹⁵ Vgl. Constantinides. *Higher Education in Byzantium*: 106.

²¹⁶ Cf. Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 538.

²¹⁷ Constantinides. *Higher Education in Byzantium*: 106-107.

²¹⁸ Zie Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 297-298.

²¹⁹ Wilson. *Scholars of Byzantium*: 245.

²²⁰ Talbot. 1991. "Moschopoulos, Manuel": 1414.

zogenaamde τεχνολογία, blijkt zijn vertrouwdheid met de traditie van het schrijven van glossen en met de commentaren van Eustathios²²¹. De parafrazen waren voorzien van langere noten over grammatica die ook synoniemen bediscussieerden of andere zaken die de auteur relevant schenen. Sommige van deze noten kunnen ook teruggevonden worden in zijn andere werken die hij voor zijn leerlingen opstelde. Bij het annoteren van Hesiodos' *Werken en dagen* maakte hij gebruik van een commentaar op Proklos, die ook een aantal scholia van Tzetzes bevatte. Hij toonde hiermee dat de Paleologische geleerden in staat waren de taal van antieke auteurs te interpreteren²²².

Moschopoulos' edities van Sofokles en Euripides tonen zijn bekwaamheid als grote tekstcriticus²²³. Volgens Turyn is zijn Sofokleseditie 'the most important contribution of Byzantine philology tot the Sophoclean textual criticism'²²⁴. Nu zijn er nog steeds 40 van zijn metrische correcties bewaard in de tekst van Sofokles²²⁵. Zijn editie van de drie stukken van Euripides bevat gelijkenissen met papyri die bewijzen dat hij toegang had tot tekstuele tradities die verder niet bekend waren. Zo staan er in de samenvatting bij zijn *Phoenissae* tien lezingen die overeenkomen met papyri²²⁶. Deze samenvatting is iets speciaals voor Moschopoulos, maar we weten niet of deze samenvatting werd overgeleverd met een degelijke tekst van het stuk, of dat ze werd overgeleverd in een aparte collectie van samenvattingen van de tragedies van Euripides²²⁷. De hoeveelheid manuscripten van zijn Euripidesuitgave toont dat deze veel populairder was dan de uitgaven door Magistros en Triklinios. Ook voor zijn uitgave van Sofokles is dit het geval. De oorzaak hiervan kan te maken hebben met het feit dat Moschopoulos aan het werk was in de hoofdstad Constantinopel en zijn werk zo een grotere verspreiding kende dan het werk van Triklinios en Magistros die in Thessaloniki actief waren. Moschopoulos zou zijn Euripideseditie gemaakt hebben in het jaar 1290, toen zijn kennis van metriek nog niet zo ontwikkeld was als bij zijn Sofokleseditie²²⁸.

Moschopoulos gebruikte zijn kennis van jambische en trocheïsche metra om heel wat prosodisch correcte conjuncturen aan te brengen in de antieke teksten²²⁹. Daarnaast bediende hij zich van een aantal andere methoden zoals het verplaatsen van woorden, invoegen en weglaten van lettergrepen en zelfs volledige woorden, woordverandering en aanpassingen van de welluidendheids-v. Zowel in zijn Pindarosuitgave als in zijn edities van de tragici waren zijn conjuncturen van verschillende waarde en navolging²³⁰. Moschopoulos paste ook Planudes' commentaar op de eerste acht *Idyllen* van Theokritos aan²³¹.

Moschopoulos' editie van de *Olympische Oden* van Pindaros zou later vervaardigd zijn dan zijn edities van Homeros, Hesiodos, Euripides en Theokritos, en wordt gedateerd omstreeks 1300. Het werk beïnvloedde Triklinios' eerste editie van de *Epinikia*. De populariteit van deze editie blijkt ook

---

²²¹ Pontani. *Sguardi su Ulisse*: 268-269

²²² Cf. Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 297-298.

²²³ Constantinides. *Higher Education in Byzantium*: 107.

²²⁴ Turyn. "The Sophocles Recension of Manuel Moschopoulos": 124.

²²⁵ Constantinides. *Higher Education in Byzantium*: 107.

²²⁶ Vgl. Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 154-155.

²²⁷ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 298.

²²⁸ Cf. A. Turyn. 1957. *The Byzantine Manuscript Tradition of the Tragedies of Euripides*. Illinois studies in language and literature; 43. Urbana. University of Illinois Press: 119.

²²⁹ Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 538.

²³⁰ Zie Hunger. *Die hochsprachliche profane Literatur*: 70-71.

²³¹ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 298 en 148.

uit het aantal handschriften: ongeveer 60 van de 200 bewaarde manuscripten van Pindaros bevatten de tekst van Moschopoulos²³².

Wat Moschopoulos betekende voor de tekstkritiek, het parafaseren en het becommentariëren van klassieke teksten, moeten we vandaag opmaken uit de verspreide scholia. Triklinios vermeldde een uitwendig kenmerk van de Moschopoulos-scholia, toen hij in zijn tweede Pindarosuitgave en in zijn editie van Sofokles zei dat de zaken die voorafgegaan zijn door een kruis, van de hand van Moschopoulos waren. Sindsdien werd deze aanduiding in de handschriftelijke overlevering consequent voortgezet. Ook de scholia die ingeleid worden door οἰκείως gelden als typisch voor Moschopoulos²³³.

Naast grammaticale werken en edities met commentaren, schreef Moschopoulos nog enkele traktaten over allerhande onderwerpen. Zo werd er een kort traktaat over Ionische en Dorische dialecten aan Moschopoulos toegeschreven. Het Ionische deel reproduceert hoofdzakelijk gelijkaardige bestaande werken, terwijl het Dorische deel verschillend is van elk ander werk dat we kennen en dus een originele creatie van Moschopoulos kan zijn. Als bron voor dat tweede deel gebruikte hij citaten uit antieke auteurs en oude scholia op verscheidene Griekse werken²³⁴.

Moschopoulos schreef ook een theologisch traktaat tegen de Latijnen, dat bewaard is in verschillende manuscripten. Het traktaat werd nauwelijks vermeld door geleerden uit zijn tijd, maar heeft misschien toch een invloed gehad op zijn tijdgenoten. Zo schreef de pro-Latijnse theoloog Georgios Metochites, vader van Theodoros Metochites, een traktaat om de argumenten van Moschopoulos te weerleggen. In het begin van zijn traktaat zei Metochites dat hij geen poging zou ondernemen om de argumenten uit het eerste deel van het traktaat van Moschopoulos te weerleggen, aangezien ze niet berustten op de Bijbel. Bij de argumenten tegen de doctrine van het filioque (cf. supra) zou hij deze poging wel ondernemen, aangezien deze wel gebaseerd waren op de Bijbel en de patristische literatuur. De argumenten van Moschopoulos, die door Metochites weerlegd werden, waren de traditionele anti-Latijnse argumenten van Byzantijnse theologen. De datering van dit traktaat van Moschopoulos is onbekend. Moschopoulos was waarschijnlijk de eerste Byzantijnse auteur die in contact kwam met de theologie van de scholastiek en meer bepaald die van Thomas van Aquino, en die ook probeerde te weerleggen. Een passage uit dit traktaat werd bijna woordelijk overgenomen in het anti-Latijnse traktaat van Matthaios Vlastaris²³⁵. We weten niet of hij het echt van Moschopoulos overgenomen heeft, of dat ze beiden uit dezelfde Latijnse bronnen hebben geput²³⁶.

Er bestaat slechts één traktaat in het oud Grieks over magische vierkanten en dat is het traktaat Παράδοσις εἰς τὴν εὐρησιν τῶν τετραγώνων ἀριθμῶν, dat Manuel Moschopoulos schreef kort na 1300. Men noemt een vierkant magisch, wanneer het onderverdeeld in een aantal vakjes, namelijk het aantal van een gekozen cijfer in het kwadraat, gevuld wordt met de cijfers van 1 tot het gekozen cijfer in het kwadraat en de som van elke lijn, elke kolom en elke diagonaal hetzelfde is²³⁷. Het is te

---

²³² Zie Constantinides. *Higher Education in Byzantium*: 107.

²³³ Vgl. Hunger. *Die hochsprachliche profane Literatur*: 70-71.

²³⁴ Cf. Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 224.

²³⁵ Matthaios Vlastaris (Blastares) is een 14^e-eeuwse monnik die in 1335 het zogenaamde Syntagma (Σύνταγμα κατὰ στοιχείον) samenstelde, een alfabetisch handboek over kerkelijk recht. Uit Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 125.

²³⁶ Vgl. I. D. Polemis. 1996. "An unpublished anti-Latin Treatise of Manuel Moschopoulos". *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 46: 251-252 en 254.

²³⁷ J. Sesiano. 1998. "Les carrés magiques de Manuel Moschopoulos". *Archive for History of Exact Sciences* 53 (5): 377.

vergelijken met een vierkant van een sudoku, waarin men de cijfers 1 tot 9 invult, maar waarbij de som van elke lijn gelijk is, met name 15. Dit is meteen ook het kleinste magische vierkant dat mogelijk is en waarvoor slechts een oplossing bestaat²³⁸. Moschopoulos schreef het traktaat op vraag van Nikolas Artabados Rhabdas van Smyrna, een andere Byzantijnse wiskundige met een goede reputatie. Uit een analyse van zijn traktaat lijkt het dat Moschopoulos een geschrift voor zich had over magische vierkanten waarvan hij de tekst niet begreep, als er al tekst was, maar waarvan hij de figuren analyseerde. Zo verwees hij in zijn uitleg van de opbouw van een bepaald soort magische vierkanten naar de loop van een paard in een schaakspel, iets wat niet voorkwam in Arabische of Perzische teksten. Uit de conclusie van Sesiano blijkt dat Moschopoulos op voorhand geen kennis had van magische vierkanten, maar op vraag van Rhabdas geschriften erover bestudeerde. Dit betekent ook dat het tot 1300 een ongekend onderwerp was in Byzantium²³⁹.

Moschopoulos' interesse in wiskunde blijkt ook uit zijn poging om het geschrift van zijn leermeester Planudes over het rekensysteem van de Indiërs te herzien²⁴⁰. Hij schreef zelf ook een commentaar bij diens uitgave van de *Arithmetika* van de wiskundige Diofantos²⁴¹. Toch bleef Moschopoulos' bijdrage aan dit domein van de wetenschap klein en zijn interesse in wiskunde moet eerder gezien worden als beïnvloed door zijn meester, dan als geïnspireerd door zijn eigen kunnen²⁴².

Moschopoulos miste het enorme bereik van Planudes, maar was zoals hem een toegewijde leraar in Constantinopel, die daarnaast ook nog heel wat literaire werken produceerde²⁴³.

---

²³⁸ Sesiano. "Les carrés magiques de Manuel Moschopoulos": 378. De vergelijking met een sudoku is mijn inbreng. Door het hoge wiskundige gehalte van dit soort vierkanten, ga ik niet verder in op de opbouw ervan. Ook de verschillende varianten ervan, waarbij bijvoorbeeld ook de gebroken diagonalen dezelfde som hebben, laat ik hier buiten beschouwing.

²³⁹ Sesiano. "Les carrés magiques de Manuel Moschopoulos": 393.

²⁴⁰ Mergiali. *L'enseignement et les lettrés*: 49-50.

²⁴¹ Buchwald, Hohlweg & Prinz. *Tusculum-Lexikon*: 538.

²⁴² Mergiali. *L'enseignement et les lettrés*: 49-50.

²⁴³ Fryde. *The Early Palaeologan Renaissance*: 298 en 148.

5. Parafrases

5.1 Algemeen

Parafrases zijn teksten die één of meerdere van deze vier vormen aannemen: 1) een objectieve herhaling, 2) een stijloefening, 3) een verduidelijkende herformulering en 4) een hypertextueel literair genre²⁴⁴. In Byzantium werden parafrases geschreven in twee van deze vormen, namelijk in het onderwijs als stijloefening (2) en als een verduidelijkende herformulering (3). Dit blijkt duidelijk uit de twee categorieën waarin Lehrs parafrases opdeelt²⁴⁵. In de eerste categorie worden de *retorische parafrases* opgenomen, teksten die met een stilistisch doel zijn opgesteld en waarbij het geen vereiste is dat ze naast de originele tekst gelezen worden. In de retorenscholen was dit een veel voorkomende oefening. De tweede categorie bevat de *grammaticale parafrases* die de woordvolgorde van de tekst bij de omzetting behouden en een verduidelijking willen bieden bij de geparafraseerde tekst. Deze parafrases worden naast de originele tekst gelezen. Ook Quintilianus maakte al dit onderscheid wanneer hij schreef: 'Neque ego paraphrasin esse interpretationem tantum volo, sed circa eosdem sensus certamen atque aemulationem' (Maar ik wil niet slechts dat de parafrase zo'n interpretatie is, maar dat ze rond dezelfde betekenis een rivaal en verbetering is, Quint. X, 5, 4), waarbij het eerste deel van zijn zin wijst op een grammaticale parafrase, die de woorden van de auteur interpreteert en vervangt, en het tweede deel op een retorische parafrase²⁴⁶.

Aangezien de meeste auteurs die in het onderwijs gelezen werden een taal hanteerden die meer dan een millennium verwijderd was van de taal van Byzantijnse leerlingen, waren hulpmiddelen bij het lezen ervan noodzakelijk geworden. Sommige van deze hulpmiddelen werden ongewijzigd overgenomen uit de Late Oudheid, zoals voor Homeros de scholia minora met hun elementaire grammaticale verklaringen en informatie over mythologische en andere zaken (cf. infra). Andere waren het werk van Byzantijnse leraren, in het bijzonder de vers-voor-vers en soms woord-voor-woord parafrases van de tekst, die meermaals interlineair geschreven werden. Deze teksten werpen licht op de geschiedenis van de Griekse taal en op pedagogische methoden en doelen²⁴⁷. Daarnaast dienden zij ook als voorbeelden voor het correct gebruik van de Attisch Griekse grammatica, morfologie en syntaxis. Attisch Grieks was het na te volgen ideaal in Byzantium, maar door de diglossie die ontstaan was na het invoeren van koinè als spreektaal was het onderricht ervan een noodzaak geworden²⁴⁸. Het koinè kende onder andere al een aantal fonologische verschuivingen die het moderne Grieks ook kenmerken. Daarnaast werd ook de syntaxis en de morfologie eenvoudiger.

5.2 Homerosparafrases

Het belangrijkste werk op het gebied van Homerosparafrases is het omvangrijke werk van Arthur Ludwich, *Aristarchs Homerische Textkritik*²⁴⁹. Ludwich zag het belang van parafrases in wanneer hij schreef dat ze ons leren hoe de Grieken zelf in hun eigen tijdsbestek de taal van hun antieke dichters

²⁴⁴ A. Zucker. 2011. "Qu'est-ce qu'une paraphrasis? L'enfance grecque de la paraphrase". *Rursus*, no. 6: 2.

²⁴⁵ K. Lehrs. 1971. *Die Pindarscholien: eine kritische Untersuchung zur philologischen Quellenkunde*. Hildesheim. Gerstenberg: 49-50.

²⁴⁶ Citaat uit P. J. Parsons. 1970. "A School-Book from the Sayce Collection". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 6: 138. Teksteditie: D. A. Russel (Ed. & Trans.). 2001. *Quintilian. The Orator's Education*. The Loeb Classical Library; 124-127/494. Vol. 4. Cambridge. Harvard University Press: 358 (eigen vertaling).

²⁴⁷ Browning. "The Byzantines and Homer": 137.

²⁴⁸ Wilson. *Scholars of Byzantium*: 4-8.

²⁴⁹ Zie A. Ludwich. 1885. *Aristarchs Homerische textkritik nach den fragmenten des Didymos*. Band II. Leipzig. Teubner: 483-552.

begrepen en welke uitdrukkingen in de loop der tijd nood hadden aan verdere toelichting. Daarnaast zijn ze door hun glossen ook belangrijk voor de tekstkritiek. Hij geeft in zijn werk een overzicht van de hem gekende Iliasparafrases met uittreksels uit de tekst.

De oudste parafrases van Homeros' *Ilias* zijn citaten, omgezet in proza door de auteur die ze citeerde. Zo gebruikte Plato (5^e-4^e eeuw v.C.) in het derde boek van zijn *Republiek* een eerste parafrase uit Homeros, namelijk de verzen A 18-42, om het concept mimesis te duiden. Ook de redenaar Aristides (2^e eeuw n.C.) citeerde uit Homeros op het einde van het eerste boek van zijn Τέχνη ῥητορικαί onder de titel παράφρασις. Hij parafraseerde hier de eerste 44 verzen van het eerste boek van de *Ilias*. Beide parafrases sluiten dicht aan bij het origineel en dienen om naast de Homerostekst gelezen te worden: het zijn dus grammaticale parafrases. Ondanks hun beperkte omvang, vallen deze citaten volgens Ludwich ook al onder de noemer parafrase.

5.2.1 Pseudo-Psellos

De eerste echte Byzantijnse parafrase van de *Ilias*, een woord-voor-woord omzetting, is deze die (naar alle waarschijnlijkheid onterecht) aan Michael Psellos (11^e eeuw) toegeschreven wordt²⁵⁰. Deze parafrase is in meer dan 40 handschriften overgeleverd, volledig of fragmentarisch, en wordt daardoor beschouwd als een van de meest verspreide en meest geliefde parafrases uit de Byzantijnse tijd. In de meeste handschriften is zij naast de originele tekst of interlineair geschreven, wat erop wijst dat ze als begeleiding en hulpmiddel diende bij de tekst, die in de loop der tijd onduidelijk was geworden. Deze woord-voor-woord parafrase in eenvoudiger Grieks, die de woordvolgorde en de syntaxis van de tekst volgt, moet in gebruik geweest zijn in het onderwijs. Het auteurschap van Psellos wordt doorgaans niet aangenomen. In het grootste deel van de handschriften wordt de auteursnaam niet vermeld, maar in 3 handschriften uit de laat-15^e eeuw (Paris. Suppl. gr. 1045, Flor. Laur. Plut. 32.42 en Laur. Conv. Soppr. 68), staat een titel boven de parafrase: Παράφρασις τοῦ Ψελλοῦ εἰς τὴν Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου. De twee Florentijnse handschriften zijn onafhankelijk van elkaar overgeschreven van het Parijse handschrift. Gelukkig is ook het model van de Parisinus, de codex Vat. Pal. gr. 64, bewaard. Deze codex bevat echter geen vermelding van de auteur. De mogelijkheid dat in de 15^e eeuw het blad met deze vermelding verloren is gegaan, is uitgesloten, aangezien we de twee voorgangers van de Vaticanus kunnen reconstrueren en deze ook geen vermelding bevatten. Bovendien ontbeert ook een tweede kopie van de Vaticanus, manuscript Amstel. III.E.11 (gr. 388) uit de 15^e eeuw een titel. Dit lijkt erop te wijzen dat de parafrase door de kopiist van de Paris. Suppl. gr. 1045 aan Psellos toegeschreven werd. Als men daarenboven bedenkt dat een werk met de naam van Psellos in de Renaissance goed en bijgevolg duur verkocht kon worden, aangezien Psellos' naam met Homeros verbonden was door de allegorieën die hij had samengesteld voor passages uit de *Ilias* en de *Odyssee*, kan men ook vermoeden op welke grond de schrijver van deze codex de vermelding verzong. In een lofrede op zijn moeder verwijst Psellos naar zijn lezingen over Homeros, maar hij rept geen woord over een parafrase. Hij vermeldt echter wel dat hij al van in zijn schooltijd met de *Ilias* en de bijhorende problemen ervan -stijlfiguren, woordenschat en metrum- vertrouwd was. De vermelding daarbij dat hij in staat zou zijn om de *Ilias* te parafaseren, laat ons echter niet toe te concluderen dat hij zo'n parafrase ook werkelijk gemaakt heeft. Daarnaast zijn er ook geen uitwendige aandachtspunten, die ons het recht geven deze parafrase aan Psellos toe te schrijven. Om dit probleem op te lossen is onderzoek nodig naar de taal

---

²⁵⁰ De hier volgende analyse van deze tekst is overgenomen uit I. Vassis. 1991. *Die handschriftliche Überlieferung der sogenannten Psellos-Paraphrase der Ilias*. Meletemata; 2. Hamburg. Universität Hamburg: 28-32.

waarin de tekst vervat is²⁵¹. Een onderzoek naar persoonlijke kenmerken van Psellos zou duidelijkheid kunnen bieden.

5.2.2 Andere parafrases van de *Ilias*

In een latere periode volgt dan de parafrase van Moschopoulos uit de 14^e eeuw die afbreekt in het tweede boek, vlak voor de scheepskatalogoog (cf. infra). De tekst ervan is minder bondig dan de parafrase van pseudo-Psellos. Een herwerking en verderzetting van de parafrase van Moschopoulos werd samengesteld door Theodoros Gazes in de 15^e eeuw. Volgens Browning lijkt deze echter een eclectische verzameling van vroegere parafrases²⁵². Een Iliascodex uit dezelfde eeuw, de Neapol. II F 1, die in 1479 door Johannes Rhosos geschreven werd, bevat een gedeeltelijke interlineaire omzetting die vaak onderbroken wordt of in sporadische glossen doorloopt. In diezelfde bibliotheek in Napels bevindt zich nog een tweede Iliashandschrift (II F 3) waarbij een andere parafrase naast de tekst staat. Deze parafrase is vanaf boek 13 door een latere hand geschreven. Beide laatstgenoemde parafrases kennen slechts een lage graad van zelfstandigheid. Zoals de parafrase in het tweede Iliashandschrift uit Napels, zijn er nog parafrases bekend die niet toegeschreven konden worden aan een bepaalde auteur. Zo bevat Codex Venetus 454 (A), bekend om zijn Iliasscholia, een interlineaire parafrase, waarschijnlijk uit de 15^e eeuw. Deze wijkt volgens Ludwich niet weinig af van alle vorige parafrases. Ook de oude perkamentcodex Vaticanus gr. 1315, vermoedelijk uit de 12^e eeuw, bevat in rode inkt een interlineaire parafrase. Ludwich beschouwde dit als de oudste grammaticale Iliasparafrase die hij bekeken had, maar hij vermoedde dat de parafrase uit de Scorialensis Ω I 12 een tekst bevatte uit de 11^e eeuw. Als laatste vermeldt Ludwich een stuk van een parafrase (A 101-120) uit een codex Meermannianus (Bodl. Auct. T. 2.7), dat Wassenbergh in 1783 uitgaf. Volgens Ludwich stemt het met geen enkele hem bekende tekst overeen. Van al deze parafrases is de parafrase van Moschopoulos daarbij de enige die originaliteit vertoont, aangezien de tekst het minst aanleunt bij de D scholia (cf. infra), terwijl de zogenaamde Psellosparafrase volgens Ludwich als een cento gezien kan worden van deze scholia door de zoveel gelijkenissen tussen beide.

5.2.3 De indeling van Vassis

In zijn studie, die het meest omvangrijke onderzoek naar Iliasparafrases biedt, trachtte Ludwich aan de hand van proefcollaties de teksten in categorieën onder te verdelen: de parafrases van Psellos, Moschopoulos en Gazes. In zijn meer recent onderzoek hanteerde Vassis een nieuwe onderverdeling²⁵³. Een eerste categorie is die van de *paraphrasis Bodleiana*, genoemd naar de oudste codex, de Oxon. Bodleianus Auct. T.2.7, die een volledige parafrase van de *Ilias* bevat. Deze tekst werd, soms slechts gedeeltelijk, door 13 handschriften overgeleverd²⁵⁴. In deze retorische parafrase wordt het originele woord in de tekst van Homeros gevolgd door een rij synoniemen. De woordvolgorde en de syntaxis van de tekst worden niet altijd gevolgd en vaak worden de grenzen van de verzen overschreden. Bijgevolg werd deze parafrase ingekort in de handschriften, waarin ze interlineair werd geschreven. Daardoor bestond er ook geen standaardversie van deze parafrase, aangezien elke auteur zijn eigen selectie maakte uit de synoniemen. De tweede categorie is die van

---

²⁵¹ Het genre van de tekst, namelijk het woordelijk weergeven van een andere tekst, bemoeilijkt de identificatie van de auteur, aangezien deze niet vrij is om in zijn eigen stijl te schrijven. Hij blijft immers gebonden aan de woordvolgorde, syntaxis en de metriek van de originele tekst. Bovendien is ook een groot deel van de woordenschat van de Psellosparafrase uit de D scholia (cf. infra) overgenomen.

²⁵² Browning. "The Byzantines and Homer": 138.

²⁵³ Voor wat volgt, zie Vassis. *Die handschriftliche Überlieferung*: 1-28.

²⁵⁴ Ludwich vermeldt deze codex in zijn werk, maar de parafrase is hem onbekend.

de *paraphrasis Vaticana A*, ook genoemd naar de oudste codex, de Vaticanus gr. 1316 uit de 13^e eeuw, waarin boek 1 tot 11 volledig omvat zijn. Hier gaat het om een grammaticale parafrase, die de tekst van de *Ilias* woord voor woord in proza omzet. Het is duidelijk dat de D scholia hierbij de belangrijkste bron zijn. Deze parafrase is in een aantal codices overgeleverd. Een derde categorie krijgt de titel *paraphrasis Vaticana B*. Deze parafrase, die te vinden is in twee handschriften, sluit qua woordgebruik heel dicht aan bij de *paraphrasis Vaticana A*. Het gaat om een eenvoudige woordelijke parafrase, die duidelijk op basis van de Vaticana A gemaakt is. Op de plaatsen waar de parafrase van de Vaticana A afwijkt, stemt ze overeen met de D scholia, en bijgevolg ook met de parafrase van pseudo-Psellos. Er zijn ook sporen in te vinden van iemand die de tekst bewerkt heeft en zijn eigen taalgebruik erin verwerkt heeft. Een vierde parafrase is de *paraphrasis metrica*, die alleen in de codex Mediol. Ambrosianus gr. 355 uit de 13^e eeuw te vinden is. Dit is dan ook de terminus ante quem voor het ontstaan van de parafrase, hoewel de parafrase waarschijnlijk ouder is aangezien deze codex al een kopie is van het origineel. Volgens Vassis is dit de enige metrische, in vijftienlettergrepige verzen vervatte, woordelijke Byzantijnse parafrase van de *Ilias*. Enkel een klein deel uit het derde boek (v. 71-186) is overgeleverd. Tot nu toe is nog niet geweten of deze parafrase ooit de hele *Ilias* omvat heeft. De parafrase is ook overgeleverd in twee latere handschriften uit de 15^e en 16^e eeuw, maar omgezet in proza²⁵⁵. De vijfde en laatste categorie vertegenwoordigt meteen ook de oudste *Ilias*parafrase uit de Byzantijnse tijd, namelijk de *paraphrasis Sinaïtica*. Het gaat om een fragment uit een codex uit de 9^e eeuw, die deel uitmaakt van de in 1975 gevonden handschriften in het Catharinaklooster op de berg Sinaï. Slechts 13 bladzijden zijn uit deze codex bewaard, die een woordelijke parafrase bieden van een aantal fragmenten uit het eerste, tweede, vierde en vijfde boek van de *Ilias*. Op het eerste blad is de auteur vermeld, een zekere Sophronios Hègoumenos, die met de gelijknamige patriarch van Alexandrië (841-860) geïdentificeerd zou kunnen worden. Van deze Sophronios weten we dat hij verschillende grammaticahandboeken heeft samengesteld. Uit zijn andere werken kunnen we afleiden dat hij Homeros goed kende²⁵⁶. De parafrase volgt de Homerische tekst nauwkeurig. De schrijver hanteerde het courante taalgebruik van Byzantijnse geleerden waardoor de woorden die hij gebruikte in overvloed voorkomen in de Byzantijnse woordenlijsten uit de 9^e-10^e eeuw. Zijn taalgebruik sluit het dichtst aan bij het *Lexikon* van Hesychios en minder bij de Souda (cf. infra). Er zijn geen gelijkenissen te vinden met de parafrase in de codex Marcianus 454 uit de 10^e eeuw, het oudste handschrift van de *Ilias*, noch met de parafrases van pseudo-Psellos, Tzetzes en Gazes. Toch zijn er enkele gemeenschappelijke punten, opgesomd door Nikolopoulos²⁵⁷.

Zowel Ludwich als Vassis vermelden de parafrase van Prokopios van Gaza (ca. 470-530) niet²⁵⁸. Het gaat om een verloren werk in een boek, waarschijnlijk getiteld *Metafrases van Homerische verzen*. Volgens Photios had het een schools retorische inhoud, eerder dan een sofistieke. Hij zegt

²⁵⁵ Meer informatie en een uitgave van de tekst is te vinden in I. Vassis. 1991. "Iliadis paraphrasis metrica. Eine unbekante byzantinische Paraphrase der Ilias (Γ 71–186)". *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 41: 207-236.

²⁵⁶ De identificatie van de auteur wordt bemoeilijkt door het feit dat er voor de periode in kwestie drie personen met de naam Sophronios in aanmerking komen: Sophronios Hègoumenos, Sophronios, patriarch van Alexandrië tussen 841 en 860 en een Sophronios die hègoumenos (abt) was in Sinaï op het eind van de 8e en aan het begin van de 9e eeuw.

²⁵⁷ P. G. Nikolopoulos. 2003. "L'ἐξήγησις de l'Iliade de Sophrone patriarche d'Alexandrie (841-860)". *Byzantion* 73: 246-249.

²⁵⁸ Over de onzekere datering van Prokopios: E. Amato (Ed.). 2014. *Discours et fragments*. Fragmenta Opuscula rhetorica et oratoria. Collection des universités de France. Série grecque; 503. Paris. Belles Lettres: XXVIII-XXX.

namelijk “Van deze Prokopios citeert men verschillende werken, een waardig oeuvre dat men benijdt en navolgt. Er is een volledig boek dat verzen van Homeros parafraseerde in verschillende vormen. Dit werk is het meest geschikt om de retorische kracht en ervaring van de auteur te weerspiegelen²⁵⁹”. Prokopios heeft de verzen geparafraseerd in verschillende vormen, bedoeld als schooloefeningen. Zo schreef hij zich in in de traditie van de parafrase van de *Odyssee* van de Griekse redenaar Dorion, die door Seneca de Oudere wordt vermeld. Misschien heeft Prokopios als voorbeeld de *Metapoiesis* van de redenaar Sopater (4^e eeuw n.C.) gebruikt, een werk dat in zijn geheel gewijd is aan de oefening van de parafrase. Het werk diende niet alleen om leerlingen de methode van het parafraseren van een literaire tekst te tonen, maar ook de mogelijkheden die deze oefening bood. Zo maakte Sopater 72 verschillende parafrases van *Ilias* 17.629-642, waarvan er 56 zijn overgeleverd. Van de parafrase van Prokopios zijn er slechts twee fragmenten bewaard²⁶⁰.

5.2.4 Niet-literaire parafrases

De voorgaande parafrases waren allemaal literair van aard, maar er zijn ook parafrases overgeleverd die niet-literair van aard zijn. Een voorbeeld hiervan vormt de parafrase van de *Ilias* in een houten schoolboek uit Romeins Egypte, bestaande uit zeven tabletten. Het boek bevat naast de parafrase ook verscheidene schooloefeningen. De parafrase is een retorische herwerking van *Ilias* 1.1-21. Ze is viermaal zo lang als het origineel en vult Homeros aan waar het hem aan retorische kracht ontbrak. De tekst zelf is kopie van een ouder origineel.

Ook in papyri verschijnen parafrases van de *Ilias*. Zo bevat PSI XII 1276 de tekst van het tweede boek met een interlineaire interpretatie die de volgorde van de tekst nauwkeurig volgt. Enkel de moeilijke Homerische woorden zijn vervangen door duidelijkere equivalenten. Ook een ander tablet uit de collectie van het schoolboek bevat een gelijkaardige woord voor woord omzetting van *Ilias* 4.349-363, waarin elke regel proza overeenkomt met een vers van het origineel²⁶¹.

5.2.5 Parafrases van de *Odyssee*

Niet alleen de *Ilias* werd geparafraseerd: ook van de *Odyssee* is er een aantal parafrases bekend, die veel minder talrijk zijn dan die van de *Ilias*. Aristeides parafraseerde de list van Odysseus in het verhaal van de cycloop (9.425-436) in het eerste boek van zijn Τέχνη ῥητορικαί. Ook Eustathios citeerde, via Demosthenes Thrax, de plannen van Odysseus in een parafrase. Daarnaast zijn er ook glossen gevonden, gebruikt door de compiler van de D scholia (cf. infra), die een deel kunnen geweest zijn van een Odysseeparafrase.

5.3 Parafrases van andere auteurs

Andere schoolauteurs werden daarnaast ook geparafraseerd, zoals Hesiodos. Zo hebben zowel Proklos, in de 5^e eeuw, als Tzetzes, in de 12^e eeuw een parafrase gemaakt, maar deze kunnen volgens West niet tippen aan de parafrase die Moschopoulos tussen 1290 en 1310 van de *Werken en dagen* maakte. Moschopoulos zou veel beter in staat geweest zijn Hesiodos te begrijpen. Hij maakte wel

---

²⁵⁹ Eigen vertaling van *Bibl.* Cod. 160, 103a: Τούτου λόγοι πολλοί τε καὶ παντοδαποὶ φέρονται, ἄξιον ζήλου καὶ μιμήσεως χρῆμα, καὶ δὴ καὶ βιβλίον ὅλον, στίχων Ὀμηρικῶν μεταφράσεις εἰς ποικίλας λόγων ιδέας ἐκμεμορφωμένα, αἱ μάλιστα τὴν τοῦ ἀνδρὸς περὶ ῥητορικὴν δύναμιν καὶ μελέτην ἱκαναὶ πεφύκασιν ἀπαγγέλειν. Tekst uit R. Henry (Ed.). 1960. *Bibliothèque*. Bibliotheca Collection byzantine. Vol. 2. Paris. Belles Lettres: 123.

²⁶⁰ Amato (Ed.). *Discours et fragments*: XLIII-XLV.

²⁶¹ Cf. Parsons. "A School-Book": 133-141.

gebruik van beide om zijn parafrase op te stellen, maar zonder vermelding. Hij beperkte zich tot een nederige parafrase met korte noten, vooral grammaticaal²⁶².

5.4 De Ilias-parafrase van Moschopoulos²⁶³

De parafrase die Manuel Moschopoulos van Ilias A-B493 gemaakt heeft, is overgeleverd in verschillende codices van Homeros:

Flor. Laurentianus Plut. 31, 5, 15^e eeuw

Laurentianus Plut. 32, 28, 15^e eeuw

Vaticanus gr. 30, 14^e eeuw

Vaticanus gr. 50, 14^e eeuw

Vaticanus gr. 1404, 14^e eeuw

In deze handschriften is de tekst van de *Ilias* soms volledig, soms niet, maar de parafrase van Moschopoulos breekt stevast af na vers 493 van het tweede boek. De parafrase is daarnaast ook overgeleverd in de Barberinianus gr. 161, een handschrift dat moeilijk te lezen is door de beschadiging van het papier en het verbleken van de inkt²⁶⁴.

De vorm van deze commentaar is wat de latere Byzantijnen een *τεχνολογία* noemden, dat is een woord-voor-woord parafrase van de tekst met toevoeging van lexicale equivalenten, geïntroduceerd door woorden als ἤγουν, ἦτοι²⁶⁵ en τουτέστι, syntactische equivalenten door ἀντὶ τοῦ en woorden die anders begrepen moeten worden door δηλονότι²⁶⁶. In de doorlopende parafrase zijn ook langere noten ingevoegd, ofwel grammaticaal en overgenomen uit zijn eigen Ἑρωτήματα, of over synoniemen²⁶⁷.

De *τεχνολογία* op Homeros bevat 1) een parafrase, die de tekst heel nauwkeurig uitlegt en dus een grammaticale parafrase is, 2) scholia van vooral grammaticale en etymologische aard, die de tekst nauwgezet volgen met een accurate interpretatie van de inhoud en de betekenis van de tekst en met zeldzame mythologische aanwijzingen, 3) en interlineaire glossen. Niet in alle manuscripten komen de drie onderdelen van de *τεχνολογία* voor²⁶⁸. De tekst die hieronder vertaald en becommentarieerd wordt, is enkel de tekst van de parafrase.

De moeilijke situering in tijd van Moschopoulos zelf (cf. supra) gaat gepaard met de moeilijke datering van zijn commentaar op Homeros. De claim van bepaalde geleerden dat het werk gedateerd moet worden aan de hand van de codex Vaticanus gr. 29 uit 1291, waarvan ze de parafrase toeschrijven aan Moschopoulos, is ongeldig, aangezien het hier gaat om de parafrase van pseudo-Psellos²⁶⁹. Volgens Grandolini is de parafrase geschreven op het einde van de 13^e eeuw, voor het ontstaan van de codex Barberinianus gr. 161 in 1304, aangezien Moschopoulos in deze periode ook zijn parafrase op Pindaros schreef²⁷⁰.

---

²⁶² M. L. West (Ed.). 1980. *Works and days*. Oxford. Clarendon: 68-70.

²⁶³ Specifieke uitleg over edities en de manuscripten is te vinden in E. Melandri. 1981. "Per un'edizione della "Technologia" di M. Moscopulo ad Hom. A-B493". *Prometheus. Rivista quadrimestrale di studi classici* 7: 215-224.

²⁶⁴ S. Grandolini. 1982. "La parafrasi al primo libro dell'*Iliade* di Manuel Moschopoulos". *Studi in onore di Aristide Colonna*: 131-133.

²⁶⁵ Cf. r. 46 in de Griekse tekst van Moschopoulos' parafrase.

²⁶⁶ Cf. r. 41 en 53 in de Griekse tekst van Moschopoulos' parafrase.

²⁶⁷ Browning. "Homer in Byzantium": 16.

²⁶⁸ Melandri. "Per un'edizione della "Technologia"": 216.

²⁶⁹ Melandri. "Per un'edizione della "Technologia"": 216.

²⁷⁰ Grandolini. "La parafrasi al primo libro dell'*Iliade*": 131-133.

6. Vertaling van de parafrase van Moschopoulos (A 1-317)

Een parafrase en scholia op twee boeken van Homeros door de eerbiedwaardige Manuel Moschopoulos.

Goddelijke Kalliope, spreek nauwkeurig en met poëtische zorg over wat te maken heeft met de wrok van Achilles, zoon van Peleus, over de oorzaak van het verlies, dat het grootste verdriet heeft toegebracht aan de Grieken. Die wrok heeft immers vele nobele zielen van helden geschaad en naar de Hades gezonden, en van hun lichamen verminkte lijken gemaakt voor vele honden en vogels. De wil van Zeus voltrok zich voor Thetis, de moeder van Achilles, hij die door haar bemind wordt. Vanaf dat moment gingen de dingen volgens zijn wil, vanaf wanneer de strijdlustigen de strijd aanboden, namelijk de koning der mannen, Agamemnon, zoon van Atreus, en de befaamde Achilles. Zeg daarom ook wie van de goden ervoor zorgde dat ze tegen elkaar ingingen, zodat ze zouden vechten in een strijdlustig en twistgraag gevecht.

DE MUZE. De zoon van Leto en Zeus, Apollo, maakte hen tot elkaars vijanden: want hij bracht omwille van zijn woede voor koning Agamemnon een ernstige ziekte over het leger van de Grieken, en de menigte werd vernietigd. Dat had Apollo gedaan, omdat de zoon van Atreus zijn priester, Chryses, eerloos had weggezonden. Deze was immers naar de snelle schepen van de Grieken gegaan om zijn eigen dochter te bevrijden met een borgsom, met vele bezittingen in zijn handen die een terugbetaling waard zijn en ook een krans van Apollo, die van ver met de boog schiet, bovenop zijn eervolle staf. Hij smeekt alle Achaeërs, de zonen van Atreus het meest van allen, de koningen, terwijl hij zei: 'Atriden en andere Achaeïsche strijders, mogen de goden, inwoners van de hemelse woningen, jullie gunnen de stad van Priamos te plunderen en dat elk van jullie ongedeerd naar zijn huis terug mag keren. Laat mijn geliefde dochter vrij; het losgeld zullen jullie ontvangen, wanneer jullie de zoon van Zeus, Apollo die van ver met de boog schiet en wiens priester ik ben, goedgezind zijn.' Toen riepen alle andere Achaeërs dat ze ontzag wilden hebben voor de priester en zijn zeer rijkelijke losgeld wilden ontvangen, maar dat was niet naar de zin van Agamemnon, zoon van Atreus: hij stuurde hem op grove toon weg en gaf hem een bevel dat belang en invloed had. Het ging als volgt: 'Zorg ervoor, oude man, dat ik jou niet aantref bij de holle schepen noch wanneer je nu treuzelt noch wanneer je later terugkeert, opdat de staf en de krans van de god, waarmee jij moedig komt, niet meer tot nut zouden zijn voor jou. Ik zal haar niet tegen losgeld bevrijden; eerder zal de ouderdom haar bereiken in mijn huis – ik bedoel in Argos, ver van haar vaderland –, wanneer ze het weefgetouw ter hand genomen heeft en mijn bed dient. Maar ga weg en val me niet lastig, indien je ongedeerd wilt kunnen vertrekken.' Zo beval hij en de oude man was bang: hij gehoorzaamde aan het bevel en zwijgend ging hij weg in verbijstering, langs het strand van de zee, die een aanhoudend geluid maakt bij de vloed op het strand, en zette zijn tocht verder.

Toen hij ver genoeg verwijderd was, richtte de oude man een verheven gebed tot de heer Apollo, die de schoonlokkige Leto baarde, en hij sprak: 'Verhoor mij, gij met de zilveren boog die Chryses beschermt en Killa, dat door u vergoddelijkt is, gij die ook machtig heerst over Tenedos, Smintheus. Als ik eens voor u naar uw tempel prachtige offers en gaven heb meegebracht en gewijd, of indien ik ooit voor u de dijen van vette stieren en geiten heb verbrand, vervul nu voor mij deze wens: laat de Danaïden door uw pijlen boeten met een gepaste straf als wraak voor mijn tranen.' Zo bad hij en Phoibos Apollo verhoorde hem. Hij daalde af van de top van de Olympos met een hevige woede in zijn ziel, met op zijn schouders zijn boog en een pijlenkoker, die rondom versterkt was. De pijlen

brachten een bepaalde klank voort wanneer ze samen troffen met de hevige woede van hem die die woede voortdreef: boos kijkend en lijkend op de kleur van de nacht trok hij op. Hij ging ver van de schepen zitten en zond een pijl weg. Een luide klank ontstond van de zilveren boog. Eerst strafte hij de muilezels met een pijl en de snelle honden, vervolgens schoot hij een scherpe pijl af op de Grieken en trof hen, dat werd duidelijk uit wat volgde: door hem brandden onophoudelijk dichte brandstapels van lijken. Gedurende negen dagen werden de pijlen van de god op het leger afgeschoten, op de tiende dag riep Achilles het volk bijeen in de volksvergadering.

De godin Hera met de blanke armen wekte bij hem immers de bezorgdheid daarover op met de volgende redenering, want zelf was ze ongerust over de Danaïden omdat ze hen had zien sterven. Toen ze dus waren samengekomen en allen tegelijk naar een plek waren gestroomd, stond de snelvoetige Achilles op bij hen, na hun samenkomst, en sprak: 'Zoon van Atreus, nu veronderstel ik dat wij, geneigd tot omkeren, naar huis zullen terugkeren, als we tenminste de dood zouden kunnen ontvluchten, aangezien tegelijk de oorlog en de pest de Achaeërs de das omdoen. Maar komaan, laten we een waarzegger raadplegen, ik bedoel, hetzij een priester die ook door offers voorspelt, hetzij iemand die de geest uitlegt door dromen en die de kunst bezit dromen van anderen te zien – de droom is immers iets van Zeus. Die waarzegger zou kunnen zeggen waarom volgens hem Phoibos Apollo zo'n grote woede koestert jegens ons: of hij ons veracht omwille van een gebed of een offer, die wij voor hem duidelijk niet aangebracht hebben of niet zoals het hoort, of ook indien hij, na zich vertoond te hebben en gedeeld te hebben in de rook van schapen en volwassen geiten die voor hem verbrand worden, voor ons de ondergang zou willen verjagen.'

Toen hij zo gesproken had, ging hij zitten en na die woorden stond Kalchas op, zoon van Thestor, de beste der vogelschouwers. Hij wist wat er gaande was, wat er op het punt stond te gebeuren en wat er al gebeurd was, en door zijn ziensgave, die Phoibos Apollo hem had verschaft, was hij de gids geweest voor de schepen van de Grieken naar Troje. Hij dacht goed na over wat hij op het punt stond te zeggen, hij sprak de volksvergadering toe en na de toespraak verklaarde hij wat zij moesten doen, op deze manier Achilles een helper van openhartigheid noemend: 'Achilles, geliefd bij Zeus, jij beveelt me de oorzaak te noemen van Apollo's wrok jegens ons, de heer die van ver zijn pijlen afvuurt. Welnu, ik zal spreken, maar doe jij dan voorstellen aan mij in een eed over hoe je mijn veiligheid met woorden en daden werkelijk zal verzekeren. Zo immers vermoed ik een man tot woede te zullen bewegen, een man die grote macht bezit over alle Grieken en door de Achaeërs gehoorzaamd wordt: want oppermachtig is de koning die, wanneer hij boos wordt op een man lager in stand, hem wil schaden. Indien hij op diezelfde dag althans de opwelling van zijn boosheid zou tegenhouden, zou hij ook de volgende dag de impuls tot het schaden in zijn eigen hart opgeborgen behouden totdat hij er een einde aan zou maken. Bekijk jij hoe je me zou wegtrekken indien er iets dergelijks zou gebeuren.' Daarop antwoordend sprak de snelvoetige Achilles tot hem: 'Vertel de voorspelling die je kent zonder iets weg te laten. Bij Apollo immers, geliefd door Zeus, aan wie jij je gebeden richt, Kalchas, onthul jij aan de Grieken de voorkennis van wat zal gebeuren, de voorkennis die jij kent door symbolen, een taak die de goden past. Nooit zal iemand van alle Grieken, noch indien je Agamemnon zelf zou noemen, die beweert de beste te zijn in het leger, zijn schadelijke handen op jou leggen bij de holle schepen, zolang ik leef en op aarde gezien word.'

Toen vatte de ziener, die onberispelijk was, moed en sprak: 'Hij beschuldigt jullie niet omwille van het gebed, noch omwille van het offer, maar omwille van de priester Chryses, die Agamemnon oneervol heeft weggezonden, wiens dochter hij niet verlost heeft en wiens goederen, meegebracht

voor haar, hij niet als losgeld heeft aangenomen. Omwille daarvan berokkende Apollo, die van ver met de boog schiet, kwaad, en hij zal het nog doen. Hij zal de pijnlijke kracht van de pest niet van jullie wegdrijven vooraleer jullie het meisje met de heldere ronddraaiende ogen afgeven en haar terugbrengen naar haar geliefde vader, zonder dat iemand haar koopt, zonder dat iemand losgeld aanbiedt, en jullie daarbij ook een groot offer brengen naar Chryses voor Apollo. Wanneer dat door ons zal gebeuren, dan zouden we moed hebben en hem gunstig stemmen.’ Nadat hij zo gesproken had, ging hij zitten en na die woorden stond de grote koning Agamemnon op, held en zoon van Atreus. Hij was bedroefd, zijn hart was vervuld van wrok en aan alle kanten veel donkerder geworden door het leed, zijn ogen leken op lichtend vuur. Als eerste sprak hij tot Kalchas, hem beschimpend hoe slecht hij de zienskunst gebruikte: ‘Jij, bezitter van waarzeggerskunst omwille van het kwaad, nooit zeg je me iets dat me verheugt! Altijd zijn er in jouw rede die onheilspellende woorden waar jij zo van houdt die te voorspellen! Tot hiertoe heb je geen enkel woord gezegd met een goede faam, noch heb je dingen getoond die goed uitdraaiden, en nu spreek je het volk toe, ten overstaan van de Grieken, voorspellend dat omwille hiervan Apollo, die van ver met de boog schiet, leed voor hen heeft veroorzaakt: omdat ik het schitterende losgeld niet wilde ontvangen van het meisje, de dochter van Chryses, ik die dat gedaan heb omdat ik haar graag in mijn huis wilde houden. Ik beschouw ze immers als verkieslijker dan Klytaimnestra, het meisje met wie ik in een wettig huwelijk verbonden ben, omdat ze niet minder is dan zij, noch in schoonheid en proportie van de ledematen, noch wat betreft de oprichting van haar lichaam, noch in verstand, noch in daden. Maar hoewel ik er zo over denk, wil ik haar toch afgeven, indien dat beter is. Ik wil liever dat het volk ongeschonden blijft dan dat het gedood wordt. Maak voor mij dadelijk mijn eregeschenk klaar, opdat ik niet als enige van de Grieken beroofd zou zijn van mijn eregeschenk, aangezien dat niet gepast is. Jullie zien dit immers allen, dat mijn eregeschenk wordt weggedragen naar een andere plaats’.

Aan hem antwoordde de beroemde Achilles, die volhardt in het lopen met zijn voeten: ‘Beroemde zoon van Atreus, de grootste geldwolf van allen, vanwaar zullen de grootmoedige Hellenen jou een eregeschenk geven? Wij hebben geen weet van nog vele gemeenschappelijke zaken die ergens opgeslagen liggen, en wat wij uit de steden die we geplunderd hebben, meegenomen hebben, dat werd verdeeld. Het is niet gepast dat de mannen hun buit opnieuw verzamelen en hierheen samenbrengen. Maar jij nu, zend haar aan de god, wij, de Achaeërs, zullen een drievoudig, zelfs viervoudig eregeschenk afgeven, indien Zeus ons zou gunnen de stad van Troje, versterkt met muren, te plunderen.’ In antwoord tot hem sprak koning Agamemnon: ‘Misleid niet zo, Achilles, jij met een schoonheid gelijk aan de goden, terwijl je daarin voortreffelijk bent en misleidt met zo’n gewoontes van bedrog, aangezien je me niet zal overwinnen in een gesprek, hoe veel rechtvaardiger je ook spreekt, noch zal je me overtuigen met bevelen, of met iets anders. Of wil je zelf het eregeschenk hebben, terwijl ik op de door jou genoemde manier zonder zou zitten? Zeg je dat ik haar moet afgeven? Ik zal dat doen, maar: als de grootmoedige Grieken een eregeschenk zullen geven, passend uitgekozen naar mijn wil en met precies dezelfde waarde, dan zou dat een mooi gebaar zijn, maar als ze het niet geven, neem ik, zelf aanwezig, ofwel jouw eregeschenk weg, of dat van Ajax, of het eregeschenk van Odysseus, en als ik het genomen heb, zal ik het wegbrengen. De persoon bij wie ik zou aankomen, zou woedend zijn. Maar laten we dat later heropnemen en onderzoeken: komaan, laten we nu het zwarte schip naar de befaamde zee trekken, laten we daarheen de roeiers verzamelen, niet bij toeval maar op basis van kunde, laten we erheen lopen met al wat past voor een offer en laten we de dochter van Chryses met het mooie gelaat er naartoe brengen. Eén iemand moet als leider opstaan, een man, een koning, door wie de beslissingen genomen worden, ofwel

Aiax, of Idomeneus, of de beroemde Odysseus, of jij, zoon van Peleus, meest verbazingwekkende van alle mensen, zodat jij ons kan verzoenen met hem die van ver treft, Apollo, nadat je voor hem offers gebrand hebt.' De snelvoetige Achilles sprak tot hem als een stier nadat hij dat gezien had: 'Ach, wee jij die in schaamteloosheid gehuld bent, je verstand gericht op winst, hoe zou iemand van de Grieken graag aan jouw woorden kunnen gehoorzamen, of naar het voetvolk weggaan of dapper met mannen oorlog voeren? Want niet omwille van een oorzaak die de Trojanen, de strijders, mij gaven, ben ik hier gekomen om met hen te vechten, aangezien zij voor mij aan niets schuldig zijn. Nooit hebben ze mijn runderen geroofd, noch mijn paarden, noch hebben ze ooit in Phtia, een streek met rijke grond die bloeit door vruchten en zo mensen voedt met het noodzakelijke, schade berokkend aan de vruchten, aangezien er waarlijk vele schaduwrijke bergen tussen liggen alsook de grote klinkende zee. Maar wij zijn jou gevolgd, grote schaamteloze, opdat jij er vreugde in zou scheppen dat wij eer behalen bij de Trojanen voor Menelaos en voor jou, jij brutale man met de losbandigheid van een hond! Voor die dingen heb jij helemaal geen aandacht en je denkt er ook niet aan. Je dreigt nu zelfs mijn eregeschenk, dat de Grieken me hebben gegeven omdat ik er veel voor gezwoegd heb, zelf te roven. Helemaal nooit heb ik een eregeschenk gekregen gelijk in waarde aan dat van jou, telkens wanneer de Achaeërs eens een stad van de Trojanen hebben geplunderd, die goed bewoond was. Het grotere deel van de onstandvastige oorlog voeren mijn kundige handen uit, maar wanneer het moment van verdeling aanbreekt, wordt het veel grotere eregeschenk aan jou gegeven, dat wellicht nog niet voldoende is voor je gulzigheid, terwijl ik met een klein maar toch dierbaar eregeschenk naar de schepen kom, telkens wanneer ik vermoeid ben door het vechten. Wel dan, nu zal ik vertrekken naar Phtia, mijn vaderland, omdat het werkelijk veel beter is naar huis te gaan met mijn zwarte schepen, dan in oneer hier te blijven: aangezien ik hier niet gerespecteerd word, ben ik niet van plan jou een overvloed aan voedsel, dat de seizoenen schenken, en rijkdom in overvloed te brengen.' Aan hem antwoordde de koning der mannen, Agamemnon: 'Vlucht met veel haast, indien je ziel hevig verlangt te vluchten! Ik heb er immers geen nood aan dat je blijft omwille van mij, ik word ook bijgestaan door anderen, die me wel eren, en het meest van allen door hij die kennis heeft van oordelen, Zeus. Voor mij ben jij precies het meest gehaat van alle koningen die tot op heden door Zeus opgevoed zijn tot koning: want altijd ga je op in die geliefde twist en in oorlogen en gevechten. Indien je bovenmatig sterk bent, dan heeft de god jou dat gegeven. Nadat je naar huis bent gegaan met jouw schepen en met jouw makers, wees dan maar koning over de Myrmidonen, ik daarentegen bekommer me niet om jou, noch schenk ik aandacht aan jou, wanneer je in je ziel woede ophoopt, die wacht op het goede moment om schade te berokkenen. Ik van mijn kant zal jou op de volgende manier bedreigen. Wanneer de schitterende Apollo de dochter van Chryses van mij wegrooft, zal ik haar door mijn schip en mijn vrienden laten wegvoeren, maar in eigen persoon zal ik naar je tent gaan, naar Briseïs met het mooie gelaat, en zal ik jouw eregeschenk roven en wegvoeren, opdat je goed zal inzien hoeveel machtiger ik ben dan jij, en opdat ook een ander zal vrezen zijn eigen woorden aan de mijne gelijk te stellen, zoals jij nu doet, en zichzelf met mij gelijk te stellen.' Zo sprak hij en verdriet trof de zoon van Peleus, de ziel in zijn met haar bedekte borst overwoog in tweestrijd of hij zelf het scherpe zwaard vanaf de zijkant van zijn dij zou trekken, de anderen weggagen en de zoon van Atreus doden, of hij zijn woede zou blussen en zijn drift in bedwang zou houden. Terwijl hij al die zaken overdacht met zijn verstand en in zijn ziel, en uit de schede zijn grote zwaard trok, kwam Athena uit de hemel – de godin Hera met de blanke armen had haar immers gezonden, zij die beiden op dezelfde manier in haar hart liefheeft en zich op dezelfde manier over beiden bekommert in haar ziel.

Athena stond achter hem en nam de zoon van Peleus bij zijn blonde haar – hij alleen zag haar, geen van de anderen merkte haar op. Achilles was verbouwereerd, hij keerde zich tot haar en dadelijk herkende hij Pallas Athena, haar ogen leken angst in te boezemen. Hij wendde zich tot haar en sprak de gejaagde woorden: ‘Waarom ben je gekomen, dochter van Zeus die de aegis draagt? Is het soms om de hoogmoed van Agamemnon, zoon van Atreus, tegenover mij te kennen? Ik zal jou eens iets vertellen, waarvan ik meen dat het zal uitkomen: precies door zijn arrogantie zou hij zijn ziel wel eens ten gronde kunnen richten.’ Tot hem sprak de godin Athena, met scherpe blik: ‘Ik ben vanuit de hemel gekomen om jouw wrok te doen ophouden, indien je me zou gehoorzamen. De godin Hera met blanke armen, die jullie beiden op dezelfde manier in haar hart liefheeft en zich op dezelfde manier om jullie beiden bekommert in haar ziel, heeft me gezonden. Komaan dan, maak een einde aan de rivaliteit en trek het zwaard niet met je hand, maar beschimp Agamemnon met woorden – zoals meer gepast is. Want ik zal het zo zeggen, en dat wat ik zal zeggen, zal zich ook voltrekken: er zal een moment komen waarop er voor jou driemaal zoveel schitterende geschenken voorhanden zijn omwille van die driestheid. Maar hou jij jezelf nu in en gehoorzaam mij.’ Als antwoord sprak de snelvoetige Achilles tot haar: ‘Het past, godin, dat ik jouw woord in acht neem, hoewel er veel woede raast in mijn hart: zo is het immers goed. Al wie de goden gehoorzaamt, hem zullen zij met veel welwillendheid horen.’ Zo sprak hij en op het zilveren heft van zijn zwaard hield hij zijn krachtige hand, die daardoor een bedreiging vormde voor zijn vijanden, maar daarna stootte hij zijn grote zwaard in de schede, niet ongehoorzaam aan het bevel van Athena. Zij ging weg naar de hemel bij de andere goden naar de woning van Zeus die de aegis draagt.

Daarna dus sprak de zoon van Peleus tot Agamemnon, de zoon van Atreus, met drieste woorden en hij maakte nog geen einde aan zijn woede. ‘Jij, die verzaagd bent door het vele drinken van wijn, brutaal als honden, laf als hinden, jij hebt de moed niet in jouw ziel om je met het volk te bewapenen tot de oorlog, noch om met de besten der Grieken in een hinderlaag te gaan liggen: dat lijkt voor jou waarlijk de dood te zijn! Veel voordeliger is het iemand geschenken te ontnemen, wie ook in het brede kamp der Grieken woorden inbrengt die tegen de jouwe ingaan. Jij bent een gewelddadige koning die het mijne rooft om jouw buit te vergrooten, omdat je regeert over mensen die niets waard zijn! Waarlijk immers, Atride, indien je niet over zo’n mensen zou regeren, zou jij nu voor het laatst driest gehandeld hebben. Maar ik zal jou dit woord zeggen en daarop zweer ik deze krachtige eed, ja bij deze scepter, die nooit meer bladeren of takken zal voortbrengen, omdat hij, eenmaal afgesneden, zijn stronk in de berg heeft achtergelaten en niet meer opnieuw zal bloeien, aangezien het zwaard hem de bladeren en de schors heeft afgenomen. Nu dragen de Griekse koningen hem in hun handen, en ook zij die de taak hebben om hen die in hun macht zijn te berechten, zij die de wetten van Zeus, de wetgever van de wereld, als een koning over alles, opnemen en bewaken. Dit is een krachtige eed, omdat hij ontstaan is volgens een koninklijk en wettelijk teken. Er zal waarlijk een moment komen waarop de zoektocht naar Achilles alle zonen van de Grieken zal bereiken. Hen zal je echter niet meer kunnen helpen, hoewel je gekweld wordt, wanneer velen neervallen en sterven door Hector de mannendoder. Jij hebt in jezelf een zware woede en je verwondt je hart omdat je de beste der Grieken helemaal niet hebt geëerd.’ Zo sprak de zoon van Peleus, op de grond wierp hij de staf, beslagen met gouden knoppen, en zelf ging hij zitten. De zoon van Atreus, die aan de andere kant zat, koesterde wrok.

Na die woorden stond Nestor op, de aangenaam en verzorgd sprekende redenaar van de Puliërs, van wiens tong een woord zoeter dan honing in rivieren stroomt. Hij heeft reeds tweemaal dertig jaren,

ik bedoel terugkerende geslachten van verschillende mensen, hun dood zien vinden, zij die het begin samen met hem doormaakten en opgegroeid zijn in het goddelijke Pylos. Hij heerste over hen die geboren waren in de derde generatie, mannen met een leeftijd geschikt voor militaire dienst. Hij dacht goed na waarover hij op het punt stond te spreken, hij gaf een rede en na de rede legde hij uit wat zij moesten doen: 'Ach, waarlijk treft een groot leed het land der Grieken! Hoe aangenaam zou Priamos het stellen en wat een grote vreugde zou de harten van de zonen van Priamos en de andere Trojanen verblijden als zij, nu jullie vechten, al deze dingen zouden vernemen in de context van de strijd. Jullie die de oversten van de Grieken zijn in de raad, jullie die vooropstaan in het gevecht, komaan, gehoorzaam me, jullie zijn beiden immers jonger dan ik. Er is immers een tijd geweest dat ik met andere mannen en beteren dan jullie omging en zij hebben me nooit als afgeschreven beschouwd of behorend tot het kaf. Dergelijke mannen heb ik nog niet gezien, en ik zou ze ook niet kunnen zien, zoals ik Peirithoos heb gezien en Druas en de koning der mannen, Kaineos en Exadios en de goddelijke Polyphemos. Zij groeiden op als sterksten van de mensen op aarde geboren, zij waren heel krachtig en vochten met de heel krachtige Kentauren, die wilde dieren waren en hun verblijfplaats hadden in de bergen, en zij hebben hen op wonderbaarlijke wijze gedood. Ook ik groeide met hen op, ver weggezonden uit Pylos, uit het Peloponnesische land, zij riepen me immers en ik vocht naar mijn eigen kracht. Niemand van de mensen die nu op aarde leven zou hen uitdagen tot de strijd. Welnu, ze luisterden naar mijn raadgevingen en vertrouwden op mijn woord. Maar gehoorzamen ook jullie me nu, omdat het goed is te gehoorzamen. Jij, Agamemnon, neem hem het meisje niet af, hoe goed je daarin ook bent, maar laat haar, het eregeschenk dat de zonen der Achaeërs aan hem van in het begin hebben gegeven. Jij, zoon van Peleus, verlang niet te strijden tegen de koning met gewelddadige tegenstand, omdat de koning met de scepter in zijn bezit, aan wie Zeus roem heeft verleend, niet dezelfde eer toekomt als jij. Ook al ben je sterk, een godin als moeder heeft je immers gebaard, toch is hij beter omdat hij regeert over velen. Atride, maak jij een einde aan je wrok. Ik geef immers niet enkel raad, maar ik vraag je afstand te doen van de woede tegen Achilles, die een grote beschutting biedt aan alle Achaeërs tegen de pijnlijke oorlog.'

In antwoord op hem sprak koning Agamemnon: 'Ja, oude man, je hebt dat alles naar behoren gezegd, maar die man wil superieur zijn aan alle anderen, hij wil de meest succesrijke zijn van allen, over allen regeren, over allen heersen, en naar mijn mening zal niemand hem op andere gedachten brengen. Ook al maakten de goden die altijd zijn hem tot strijder, is dat een reden om hals over kop beledigingen uit zijn geest voort te brengen om hen vrijuit te spuien?' Aan hem antwoordde de roemrijke Achilles, zijn eigen woord opwerpend en hem van de aanval afhoudend: 'Als laf persoon zou ik waarlijk geen strijder zijn en niets meer waard indien ik bij elke taak, die jij me opdraagt te doen, zou toegeven aan jou. Draag anderen dergelijke bevelen voor handelingen op en beveel mij niet hoogdravend: ik neem me immers voor jou niet meer te gehoorzamen. Maar ik zal jou iets anders zeggen en prent het goed in je geheugen: omwille van het meisje vecht ik niet meer met mijn handen, noch voor jou, noch voor iemand anders van de Grieken, omdat jullie haar van mij hebben afgenomen, jullie die haar aan mij hebben gegeven. Van wat mij rest bij mijn snelle zwarte schip, niets daarvan zou je kunnen roven en meenemen buiten mijn wil. Komaan, doe alsjeblieft een poging, opdat ook de anderen zouden inzien van welke aard jij bent, zij die menen dat jij van een bepaalde aard bent. Snel zal jouw zwarte bloed rond mijn lans stromen, indien je jouw wil zal doordrijven!'

Zo stonden ze op na hun twist met gewelddadige woorden, en ze ontbonden de vergadering bij de schepen der Grieken. De zoon van Peleus ging weg naar zijn eigen tent en de schepen die aan beide kanten evenveel wegen, samen met Patroklos, de zoon van Menoitios en zijn andere vrienden. De zoon van Atreus beval het snelle schip naar de zee te trekken, hij deed twintig uitgekozen roeiers aan boord gaan en hij beval de benodigdheden voor het offer in het schip te laden omwille van de god Apollo. Hij beval ook hen die de dochter van Chryses met het mooie gelaat met zich aan boord meebrachten, te gaan zitten. Als aanvoerder ging ook Odysseus aan boord van het schip, hij die kundig was in raadgevingen. Zij dus betraden het schip en stuurden de vaart langs de vochtige wegen van de zee, en de zoon van Atreus droeg de mannen op zich te zuiveren. Zij zuiverden zich en wierpen het vuil in de zee, ze offerden volwassen dieren aan Apollo, ik bedoel stieren en geiten, op de kust van de zilte zee: de damp van het vet van de offerdieren steeg hoog op naar de hemel, gewikkeld in en gemengd met rook.

7. Analyse en commentaar

Deze commentaar bestaat uit drie onderdelen die telkens de volgorde van de tekst behouden. De regelnummers die hierbij gebruikt worden zijn niet deze uit de editie van Grandolini waarop de vertaling gebaseerd is²⁷¹, maar die van de in bijlage toegevoegde tekst. Voor de tekst van Homeros heb ik me gebaseerd op de uitgave van West²⁷².

In een eerste deel wordt een aantal kenmerken van de parafrase geanalyseerd (met bijhorende voorbeelden) die te maken hebben met het taalgebruik van Moschopoulos. In een tweede deel bied ik een commentaar op de tekst, waarbij deze van Willcock²⁷³ en Kirk²⁷⁴ op de *Ilias* ter ondersteuning gebruikt werden. Het derde deel toont aan dat Moschopoulos zijn parafrase niet ex nihilo heeft geschreven, maar zich baseerde op verschillende bronnen.

7.1 Kenmerken van het taalgebruik

De parafrase is geschreven in proza en is duidelijk uitgebreider dan de originele tekst van Homeros. Dit moet gezien worden in de context van het Byzantijnse onderwijs, waarbij aanvullingen de inhoud van de tekst duidelijker moeten maken (cf. supra)²⁷⁵. Ook de kunsttaal die Homeros gebruikte, hoofdzakelijk het Ionische dialect met Eolische elementen, is volledig gezuiverd van dialectvormen. Ook het augment van de werkwoordsvormen in de verleden tijd wordt bij Moschopoulos niet weggelaten zoals bij Homeros. Het ideaal in Byzantium was dan ook het Attische Grieks uit de 5^e-4^e eeuw voor Christus²⁷⁶. Lidwoorden worden consequent gebruikt en niet zoals bij Homeros vaak weggelaten. Een gevolg van een parafrase in proza is dat de woordplaatsing bij Moschopoulos niet het belang kent van de woordplaatsing in de Homerische hexameters. De spanning of verbazing die hierbij gecreëerd kan worden, gaat aldus verloren (vb. in het tweede deel van deze commentaar bij r. 2). Naast deze algemene kenmerken, die geen voorbeelden vereisen, zijn er nog een aantal kenmerken die het vermelden waard zijn.

7.1.1 Losse naamval wordt voorzetselconstructie

Substantieven die bij Homeros in een losse naamval staan, worden door Moschopoulos opgenomen in een constructie met een voorzetsel. Dit is een typisch kenmerk van het Byzantijnse Grieks, dat een evolutie van vereenvoudiging heeft gekend ten opzichte van het klassieke Grieks.

Dit kenmerk is nog onder te verdelen in verschillende categorieën. Vooreerst hebben we de partitieve genitieven die bij Moschopoulos ἀπό als voorzetsel krijgen, daarnaast de voorzetselconstructies met κατά die datieven of accusatieven vervangen, en de bijwoorden op -θεν/-δε die worden omgezet naar een constructie met εἰς of ἐπί (slechts één constructie wordt met ἀπό gevormd). Daarnaast kunnen ook andere bijwoorden geconstrueerd worden met een voorzetsel. Datieven van middel of oorzaak worden bij Moschopoulos weergegeven met het voorzetsel διά. Niet alleen zelfstandige naamwoorden of bijwoorden worden omgezet in een voorzetselconstructie, maar ook adjectieven. Deze adjectieven zijn vaak bijwoordelijk gebruikt en krijgen het voorzetsel κατά bij zich. Een aparte categorie vormen de werkwoorden die bij Moschopoulos vervangen worden door synoniemen, die ondanks het feit dat ze met een losse naamval geconstrueerd kunnen worden, toch

²⁷¹ Grandolini. "La parafrasi al primo libro dell'*Iliade*": 134-149.

²⁷² M. L. West. 1998. *Homeri Ilias*. Bibliotheca scriptorium Graecorum et Romanorum Teubneriana. Stuttgart. Teubner: 3-23.

²⁷³ M. M. Willcock. 1970. *A Commentary on Homer's Iliad: Books I-VI*. London. Macmillan: 3-56.

²⁷⁴ G. S. Kirk (Ed.). 1987-1993. *The Iliad: A Commentary*. Cambridge. Cambridge University Press: 51-85.

²⁷⁵ Ludwich. *Aristarchs Homerische Textkritik*: 483.

²⁷⁶ Wilson. *Scholars of Byzantium*: 4-8.

met een voorzetselconstructie worden geconstrueerd²⁷⁷. Voor de verschillende categorieën wordt hieronder telkens een tabel gegeven met voorbeelden, waarbij in de eerste kolom het regelnummer van de tekst van Moschopoulos uit bijlage wordt weergegeven, in de tweede kolom een woord of woordgroep uit de tekst van Homeros, uitgegeven door West²⁷⁸, met verwijzing naar het vers, in de derde kolom het woord of de woordgroep die Moschopoulos daarvoor gebruikt in zijn parafrase en ten slotte wordt in de laatste kolom weergegeven of de constructie nog op andere plaatsen in het stuk wordt gebruikt.

7.1.1.1 *Partitieve genitieven -> constructies met από*

r. 7	θεῶν (v. 8)	→ από θεῶν	
r. 71	σμπάντων Δαναῶν (v. 90)	→ από πάντων τῶν Ἑλλήνων	
r. 95	Ἀργείων (v. 119)	→ από τῶν Ἑλλήνων	
r. 136-137	διοτρεφέων βασιλῆων (v. 176)	→ από τῶν ἐνταῦθα βασιλέων τῶν ὑπὸ τοῦ Διὸς πεπαιδευμένων τὴν βασιλικὴν παιδείαν	
r. 152	τῶν ἄλλων (v. 198)	→ από τῶν ἄλλων	cf. r. 224
r. 225	τῶν (v. 301)	→ από τῶν	

7.1.1.2 *Datieven en accusatieven -> constructies met κατά*

r. 8	ἔριδι (v. 8)	→ κατ' ἐριστικὴν καὶ φιλόνηκον μάχην	
r. 21	θυμῷ (v. 24)	→ κατὰ τὴν αὐτοῦ ψυχὴν	
r. 34	κῆρ (v. 44)	→ κατὰ τὴν ψυχὴν	
r. 41	αὐτοῖσι (v. 51)	→ κατ' αὐτῶν	
r. 43	τῇ δεκάτῃ (v. 54)	→ κατὰ δὲ τὴν δεκάτην ἡμέραν	
r. 91-93	οὐ δέμας οὐδὲ φυήν, οὔτ' ἄρ φρένας οὔτε τι ἔργα (v. 115)	→ οὔτε κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὴν τῶν μελῶν ἀναλογίαν, οὔτε κατὰ τὴν τοῦ σώματος ἀναδρομὴν οὔτε κατὰ τὴν φρόνησιν οὔτε κατὰ τὰ ἔργα	
r. 101	τριπλῆ τετραπλῆ (v. 128)	→ κατὰ τὸ τριπλάσιον [...] καὶ τὸ τετραπλάσιον	
r. 144	ὄσσον (v. 186)	→ καθ' ὄσον	
r. 220	πᾶν ἔργον (v. 294)	→ κατὰ πᾶσαν πράξιν	

7.1.1.3 *Bijwoorden op -θεν/-δε -> constructies met εἰς*

r. 17	οἴκαδε (v. 19)	→ εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον
r. 43	ἀγορήνδε (v. 54)	→ εἰς ἐκκλησίαν
r. 130	Φθίηνδε (v. 169)	→ εἰς τὴν Φθίαν
r. 131	οἴκαδ' (v. 170)	→ εἰς τὸν οἶκον
r. 139	οἴκαδ' (v. 179)	→ ἐπὶ τὸν σὸν οἶκον
r. 142-143	κλισίηνδε (v. 185)	→ ἐπὶ τὴν σκηνὴν τὴν σὴν
r. 168	Οὐλύμπόνδε (v. 221)	→ εἰς τὸν οὐρανόν
r. 172	λόχονδε (v. 227)	→ εἰς λόχον
r. 188	ἐτέρωθεν (v. 247)	→ ἀπὸ τοῦ ἐτέρου μέρους
r. 231	ἄλαδε (v. 308)	→ ἐπὶ τὴν θάλατταν

²⁷⁷ De gevallen waarin door een verandering van het werkwoord, dat niet met een voorwerp in een losse naamval kan gevormd worden, een voorzetselconstructie gebruikt wordt, zijn in onderstaande voorbeelden niet opgenomen.

²⁷⁸ West. 1998. *Homeri Ilias*: 3-23.

7.1.1.4 *Andere bijwoorden -> voorzatzelconstructies*

r. 42	έννημαρ (v. 53)	→ ἐπὶ ἑννέα μὲν ἡμέρας
r. 65	αὐτῆμαρ (v. 81)	→ κατ'αὐτὴν τὴν ἡμέραν
r. 90	οἴκοι (v. 113)	→ ἐν τῷ οἴκῳ
r. 105-106	αὐτως (v. 133)	→ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ὃν λέγεις
r. 134	μάλ' (v. 173)	→ μετὰ πολλῆς σπουδῆς
r. 138	μάλα καρτερός (v. 178)	→ κατὰ πολὺ ἰσχυρός
r. 166	μάλα (v. 218)	→ σὺν προθυμίᾳ πολλῇ
r. 185	ἔνδοθι (v. 243)	→ ἐν σεαυτῷ
r. 208	πρῶτα (v. 276)	→ καθὰ τὴν ἀρχὴν
r. 209-210	ἀντιβίην (v. 287)	→ κατὰ βιαίαν ἐναντίωσιν

7.1.1.5 *Datieven van middel of oorzaak -> constructies met διά*

r. 34	σοῖσι βέλεσσιν (v. 42)	→ διὰ τῶν σῶν βελῶν
r. 157	ῆς ὑπεροπλήσι (v. 205)	→ διὰ τὰς αὐτοῦ ὑπερηφανίας
r. 161	ἔπεσιν (v. 211)	→ διὰ λόγων
r. 170	ἀταρτηροῖς ἐπέεσσιν (v. 223)	→ δι' ὑβριστικῶν λόγων
r. 187	χρυσείοις ἥλοισι (v. 246)	→ διὰ χρυσῶν ἥλων
r. 228	ἀντιβίοισι ἐπέεσσιν (v. 304)	→ διὰ λόγων βίαν ἀντεισφερόντων

7.1.1.6 *Adjectieven (bijwoordelijk gebruikt) -> constructies met κατά*

r. 83	μέγα (v. 103)	→ κατὰ πολὺ
r. 107	ἀντάξιον (v. 136)	→ καθὰ ἐνάξιον
r. 121	πολὺ μέζον (v. 167)	→ κατὰ πολὺ μείζον
r. 131	πολὺ φέρτερον (v. 169)	→ κατὰ πολὺ κρείττον

7.1.1.7 *Werkwoorden met losse naamval -> werkwoorden met voorzatzelconstructie*

r. 10	βασιλῆϊ χολωθεῖς (v. 9)	→ κατὰ τοῦ βασιλέως τοῦ Ἀγαμέμνονος ὀργισθεῖς	
r. 52	εὐχολῆς ἐπιμέμφεται (v. 65)	→ ἔνεκα εὐχῆς ἐπιμέμφεται	cf. r. 74
r. 52-53	ἐπιμέμφεται ἢ δ' ἐκατόμβης (v. 65)	→ ἐπιμέμφεται ἔνεκα θυσίας	
r. 64	χώσεται ἀνδρὶ χέρηϊ (v. 80)	→ ὀργισθεῖς κατ' ἀνδρὸς ὑποδεεστέρου	
r. 84	Κάλχαντα [...] προσέειπεν (v. 105)	→ πρὸς τὸν Κάλχαντα [...] εἶπεν	
r. 96	τὸν δ' ἡμείβετ' (v. 121)	→ πρὸς δὴ τοῦτον ἀπεκρίνατο	cf. r. 133, r. 218-219
r. 102	τὸν δ' ἀμειβόμενος προσέφη (v. 130)	→ πρὸς τοῦτον ἀποκρινόμενος εἶπεν	cf. r. 214
r. 109	ὄν κεν ἴκωμαι (v. 139)	→ πρὸς ὃν ἀφίκωμαι	
r. 116	τὸν [...] προσέφη (v. 148)	→ πρὸς δὴ τοῦτον [...] εἶπεν	
r. 139-140	Μυρμιδόνεσσιν ἄνασσε (v. 180)	→ ἐν τοῖς Μυρμιδόσι βασίλευε	
r. 152	ξανθῆς δὲ κόμης ἔλε (v. 197)	→ ἔλαβε δὲ [...] ἀπὸ τῆς ξανθῆς κόμης	
r. 154	μιν φωνήσας (v. 201)	→ πρὸς αὐτὴν φωνήσας	
r. 157	τὸν δ' αὖτε προσέειπε (v. 206)	→ πρὸς τοῦτον δὴ εἶπεν	
r. 163-164	τὴν δ' ἀμειβόμενος προσέφη (v. 215)	→ πρὸς ταύτην ἀποκρινόμενος εἶπεν	
r. 169-170	Ἄτρείδην προσέειπε (v. 224)	→ πρὸς τὸν Ἀγαμέμνονα διειλέχθη	
r. 183-184	ἴξεται υἱᾶς Ἀχαιῶν σύμπαντας (v. 240-241)	→ ἀφίξεται ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν Ἑλλήνων σύμπαντας	

r. 197	περὶ δ' ἔστε μάχεσθαι (v. 258)	→ ἐν τῷ μάχεσθαι	
r. 211-212	πλεόνεσσι ἀνάσσει (v. 281)	→ ἐν πλείοσι βασιλεύει	cf. r. 216
r. 216	πάντεσσι δ' ἀνάσσειν (v. 288)	→ ἐν πᾶσι δὲ βασιλεύειν	

7.1.1.8 Overige

r. 34	ῥμοισιν (v. 45)	→ ἐπὶ τῶν ῥμων	
r. 46	τοῖσι (v. 58)	→ ἐπὶ τούτοις	
r. 55	τοῖσι (v. 68)	→ μετὰ δὲ τούτους τοὺς λόγους	cf. r. 81 en 188
r. 69	ῥ̃ (v. 86)	→ πρὸς ὄν	
r. 151	θυμῷ (v. 196)	→ ἐν τῇ ψυχῇ	cf. r. 160, r. 165, r. 172 en 195
r. 214	πολέμοιο κακοῖο (v. 284)	→ ἔνεκα τοῦ κακωτικοῦ πολέμου	
r. 227	τοι (v. 303)	→ ἀπὸ σοῦ	
r. 233	θεῷ (v. 310)	→ χάριν τοῦ θεοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος	

7.1.2 Dualis wordt meervoudsvorm

De dualis kwam geregeld voor in het klassieke Grieks. Vanaf de 4e eeuw voor Christus, bij het ontstaan van de standaardtaal, de koinè, verdwijnt deze vorm geleidelijk aan en maakt ze plaats voor de gewone meervoudsvorm. Moschopoulos heeft in zijn parafrase geen enkele dualisvorm van Homeros overgenomen, maar deze telkens omgezet in een meervoudsvorm²⁷⁹. Hieronder volgen voorbeelden:

r. 6	διαστήτην (v. 6)	→ διέστησαν	
r. 6	ἔρισαντε (v. 6)	→ φιλονεικήσαντες	
r. 8	σφωε (v. 8)	→ αὐτούς	
r. 15	Ἄτρείδα (v. 16)	→ τοὺς υἱοὺς δὲ τοῦ Ἄτρέως	
r. 15	κοσμήτορε (v. 16)	→ βασιλεῖς	
r. 83	ὄσσε (v. 104)	→ οἱ ὀφθαλμοί	cf. r. 154
r. 84	ἔϊκτην (v. 104)	→ ἦσαν ὅμοιοι	
r. 150	ἄμφω (v. 196)	→ ἀμφοτέρους ἐν ἀμφοτέρων	cf. r. 159-160
r. 154	δεινώ (v. 200)	→ φοβεροί	
r. 165	σφωῖτερόν (v. 216)	→ σόν	
r. 196	εἰ σφῶϊν μαρναμένοϊιν (v. 257)	→ εἰ μαχομένων ὑμῶν	
r. 197-198	ἄμφω [...] νεωτέρω ἔστων (v. 259)	→ ἀμφοτέροι [...] νεώτεροί ἔστε	
r. 228	τῷ [...] μαχεσσαμένω [...] ἀνστήτην (v. 304-305)	→ οὔτοι [...] διενεχθέντες ἀνέστησαν	

7.1.3 Epitheta worden omschreven

Adjectieven die door Homeros als epitheta gebruikt werden, een typisch kenmerk van de Homerische epen, worden door Moschopoulos omgezet in relatiefzinnen, waarin de verschillende delen van het samengestelde adjectief worden uitgelegd. In sommige gevallen leidt dit tot betekenisverschillen. Bij sommige omzettingen wordt door Moschopoulos ook nog de naam van de held of god vermeld voor de duidelijkheid, wanneer deze door Homeros niet vermeld wordt. Slechts enkele epitheta worden niet omgezet in een relatiefzin, maar worden vervangen door een synoniem.

²⁷⁹ De dualis δύω (v. 16) wordt door Moschopoulos weggelaten zonder te vervangen.

7.1.3.1 *Omzetting naar relatiefzin*

r. 14	ἐκηβόλου (v. 14)	→ τοῦ πόρρωθεν τοξεύοντος ²⁸⁰	cf. r. 18-19, r. 76 en 88 ²⁸¹
r. 44	λευκώλενος (v. 55)	→ ἡ λευκοὺς ἔχουσα τοὺς πήχεις	cf. r. 150 en 159
r. 47	πόδας ὠκύς (v. 58)	→ ὁ ταχύς τοὺς πόδας	cf. r. 116 en 164
r. 61	ἐκατηβελέταιο (v. 75)	→ τοῦ πόρρωθεν τὰ βέλη πέμποντος	
r. 68	πόδας ὠκύς (v. 84)	→ ὁ τοὺς πόδας ταχύς	
r. 78	ἐλικώπιδα (v. 98)	→ τὴν μετεώρους ὀφθαλμοὺς ἔχουσαν καὶ κατὰ κύκλον περιαγομένου ²⁸²	
r. 83	ἀμφὶ μέλαινοι (v. 103)	→ σκοτούμεναι πανταχόθεν τῷ πάθει	
r. 96-97	ποδάρκης (v. 121)	→ ὁ τοῖς τῶν ποδῶν διαρκῶν δρόμοις	
r. 115	Ἐκάεργον (v. 147)	→ τὸν πόρρωθεν ἐργαζόμενον ²⁸³	
r. 136	μητίετα (v. 175)	→ ὁ τὴν ἐπιστήμην τοῦ βουλευέσθαι ἔχων	
r. 155	αἰγιόχοιο (v. 202)	→ τοῦ τὴν αἰγίδα φοροῦντος	cf. r. 169
r. 158	γλαυκῶπις (v. 206)	→ ἡ ὀξύ ὀρῶσα ²⁸⁴	
r. 234	πολύμητις (v. 311)	→ ὁ πόριμος τὰς βουλάς	

7.1.3.2 *Vervanging door synoniem*

r. 12	θοάς (v. 12)	→ ταχείας	cf. r. 225 en 231
r. 16	ἔυκνήμιδες (v. 17)	→ πολεμισταί ²⁸⁵	
r. 30	ἡῦκομος (v. 36)	→ καλλίκομος	
r. 185	ἀνδροφόνοιο (v. 242)	→ ἀνδροκτόνου ²⁸⁶	

7.1.4 *Patronymica worden voluit geschreven*

De woorden waarmee Homeros iemand aanduidt aan de hand van de naam van zijn/haar vader, meestal eindigend op -δης, worden door Moschopoulos meestal voluit geschreven als 'de zoon/dochter van' (ὁ υἱὸς τοῦ/ἡ θυγάτηρ τοῦ). Soms gebeurt dit met de toevoeging van de eigenaam.

²⁸⁰ Daarbij is de oorspronkelijke betekenis van het epitheton (hij die zijn doel bereikt) deels verloren, aangezien latere auteurs het woord als een samenstelling zagen van ἐκάς (ver) en βάλω (werpen, treffen). Uit H. G. Liddell & R. Schott. 1996. *A Greek English Lexicon*. Revised and Augmented throughout by H. S. Jones with the Assistance of R. McKenzie and with the Cooperation of Many Scholars. With a Revised Supplement. Oxford. Clarendon: s.v. ἐκηβόλος.

²⁸¹ In regel 76 en 88 wordt de naam Ἀπόλλων toegevoegd aan de relatiefzin.

²⁸² Beide delen van de omschrijving, gescheiden door καί, geven de betekenis weer van de mogelijke grondwoorden van ἐλικώπιδα, wat waarschijnlijk de bedoeling was van Moschopoulos. Als het afkomstig is van het substantief ἐλικῶπις, dan betekent het 'met levendige ogen' en beantwoordt het aan het tweede deel van de omschrijving. Als het afkomstig is van ἐλικῶψ, dan is het een samenstelling van het werkwoord ἐλίσσω (rollen, draaien) en het substantief ὦψ (oog) en beantwoordt het aan het eerste deel van de omschrijving.

²⁸³ Aan deze relatiefzin wordt ook de naam Ἀπόλλωνα toegevoegd.

²⁸⁴ Hier zit ook een duidelijk betekenisverschil in: terwijl γλαυκῶπις 'met heldere ogen' betekent, kijkt Athena bij Moschopoulos scherp.

²⁸⁵ Hier wordt de betekenis afgezwakt van 'uitgerust met goede scheenplaten' tot 'strijders'.

²⁸⁶ Moschopoulos behoudt de samengestelde vorm van het epitheton, maar verandert het in een weinig voorkomende variant. In de Vaticanus gr. 1404, een handschrift uit de 14^e eeuw (cf. supra), dat de parafrase van Moschopoulos bevat, staat echter wel de niet dialectische vorm 'ἀνδροφόνου'.

r. 2	Πηληϊάδεω (v. 1)	→ τοῦ υἱοῦ τοῦ Πηλέως	
r. 7	Ἄτρείδης ²⁸⁷ (v. 7)	→ ὁ υἱὸς τοῦ Ἄτρέως ²⁸⁸	cf. r. 156, r. 170 ²⁸⁹ , r. 231 en 236
r. 15	Ἄτρείδα ²⁹⁰ (v. 16)	→ τοὺς υἱοὺς δὲ τοῦ Ἄτρέως	
r. 55	Θεστορίδης (v. 69)	→ ὁ υἱὸς τοῦ Θεστοροῦ	
r. 82	Ἄτρείδης (v. 102)	→ ὁ τοῦ Ἄτρέως υἱός	cf. r. 148 en 188
r. 89	Χρῦσηϊδος (v. 111)	→ τῆς θυγατρὸς τοῦ Χρύσου	
r. 112	Χρῦσηϊδα (v. 143)	→ τὴν τοῦ Χρύσου θυγατέρα	cf. r. 141 en 233
r. 145-146	Πηλεῖωνι (v. 188)	→ τῷ υἱῷ δὲ τοῦ Πηλέως	cf. r. 151-152
r. 169	Πηλεΐδης (v. 223)	→ ὁ υἱὸς τοῦ Πηλέως	cf. r. 229
r. 186	Πηλεΐδης (v. 245)	→ ὁ τοῦ Πηλέως υἱός	
r. 230	Μενοιτιάδῃ (v. 307)	→ τῷ Πατροκλῷ τῷ τοῦ Μενοιτίου υἱῷ	

7.1.5 Persoonlijke voornaamwoorden worden steeds vermeld

Homerus heeft de neiging om persoonlijke voornaamwoorden weg te laten wanneer het duidelijk is om wie het gaat. Moschopoulos vult al deze voornaamwoorden aan. Een voorbeeld hiervan is te vinden in r. 11, waar hij αὐτοῦ toevoegd aan τὸν Χρῦσην τὸν ἱερέα om duidelijk te maken dat het om de priester van Apollo gaat die net vermeld is. Ook voorwerpen van werkwoorden worden aangevuld, zoals αὐτόν op r. 21. Aangezien dit kenmerk voor zich spreekt en het om heel veel gevallen gaat, geef ik geen verdere voorbeelden.

7.1.6 Lidwoorden worden aanwijzende voornaamwoorden

Wanneer een lidwoord in een zin gebruikt wordt om naar een persoon te verwijzen, wat Homeros vaak doet, vervangt Moschopoulos dit door een aanwijzend voornaamwoord. Mannelijke lidwoorden worden vervangen door een vorm van οὔτος (cf. r. 9, r. 12, r. 35, r. 43, r. 45, r. 46, r. 52, r. 55, r. 67, r. 74, r. 76, r. 77, r. 81, r. 88, r. 96, r. 102, r. 109, r. 116, r. 119, r. 133, r. 147, r. 157, r. 188, r. 204, r. 208, r. 211, r. 214, r. 215, r. 218, r. 225, r. 226 en r. 228), vrouwelijke door een vorm van αὐτή (r. 24, r. 33, r. 45, r. 100, r. 106, r. 142, r. 163, r. 178) onzijdige door een vorm van τοὔτο (cf. r. 93, r. 99, r. 138, r. 162, r. 173, r. 196, r. 217). Ook de lidwoorden versterkt met -δε worden in diezelfde vormen omgezet en zijn opgenomen in de verwijzingen. Dit fenomeen wordt ook vermeld in de scholia (cf. infra). Ook het bijwoord ὡς of ὥδε wordt in het bijwoord van οὔτος omgezet, namelijk οὔτως (cf. r. 27, r. 35, r. 54, r. 81, r. 141, r. 145, r. 186 en r. 227) of οὔτω (cf. r. 162 en r. 165).

7.2 Commentaar

Voor deze commentaar heb ik de originele tekst van Homeros vergeleken met de parafraze van Moschopoulos, waarbij ik mijn observaties geconfronteerd heb met de Iliascommentaren van Willcock²⁹¹ en Kirk²⁹². Dit vergelijkend onderzoek wil vooral aantonen hoe de originele tekst aangepast is door Moschopoulos en wat de verschilpunten tussen beide teksten zijn. Bijgevolg zijn verklaringen van bepaalde personen en zaken die zowel in de originele Homerostekst als bij Moschopoulos te vinden zijn, hier niet opgenomen. De verschillen situeren zich vooral op het vlak

²⁸⁷ In de vocatief wordt dit patronymicum behouden.

²⁸⁸ Enkel in r. 7 ook vergezeld van de eigennaam ὁ Ἀγαμέμνων.

²⁸⁹ De relatiefzin wordt voorafgegaan door τὸν Ἀγαμέμνονα.

²⁹⁰ Ook hier geldt dat de vocatief Ἀτρείδαι behouden blijft.

²⁹¹ Willcock. *A Commentary on Homer's Iliad*: 3-56.

²⁹² Kirk (Ed.). *The Iliad: A Commentary*: 51-85.

van woordgebruik en minder op inhoud. Toch wijzigt Moschopoulos de betekenis van sommige woorden door ze te omschrijven of door een afwijkende woordkeuze. Een deel van de omschrijvingen, namelijk deze met een voorzetsel en de omschrijvingen van epitheta, zijn al onder het vorige punt opgenomen. De toevoegingen van Moschopoulos worden hieronder vermeld, tenzij het slechts om een woord gaat of om een toevoeging zonder consequenties voor de inhoud van de tekst. Voor de vertalingen die hieronder te vinden zijn bij bepaalde woorden of zinsdelen, heb ik voor Homeros de relevante woordenboeken geconsulteerd, terwijl ik voor Moschopoulos gebruik heb gemaakt van mijn eigen vertaling (cf. supra). De tekst van Homeros is gebaseerd op de uitgave van West²⁹³, de tekst van Moschopoulos op de uitgave van Grandolini²⁹⁴.

- r. 1** Wat eerst en vooral opvalt is de titel die deze Byzantijnse tekst krijgt, waarbij auteur en inhoud vermeld worden. Deze wordt echter niet in alle manuscripten overgeleverd, enkel in de Vaticanus gr. 30 uit de 14de eeuw.
- r. 2** Het geladen woord οὐλομένην in enjambement op vers 2 in de *Ilias* is bij Moschopoulos weggelaten zonder het te parafaseren.
- Hier wordt de Muze aangesproken zoals gebruikelijk is in antiek Griekse werken, maar het valt op dat ze een naam krijgt, Kalliope. Enkel de parafrase van Johannes Rhosos (15de eeuw) geeft ook de specifieke naam van deze muze van het epos, de filosofie en de retoriek²⁹⁵.
- De muze wordt hierbij niet gevraagd te zingen (ᾄδει) maar om te spreken (εἰπέ) over de wraak van Achilles. Een mogelijke oorzaak van deze wijziging is dat deze tekst inderdaad niet zoals bij Homeros, begeleid met de aulos in metrum gezongen wordt, maar als proza verteld wordt.
- r. 3** Op deze regel wordt τὴν ἀπωλείας ἀξίαν (de oorzaak van het verlies) vermeld als verklaring voor de wraak van Achilles; dit is niet te vinden bij Homeros.
- r. 3-4** Zoals het een parafrase betaamt gebruikt Moschopoulos eenvoudiger woorden, met soms een iets andere betekenis, zoals γενναίας (nobil) voor ἰφθίμους (sterk, machtig) in vers 3 van de *Ilias*. Voor προΐαψεν (voortijdig sturen) in hetzelfde vers gebruikt Moschopoulos het meer gebruikelijke παρέπεμψε (zenden).
- r. 5** Het bevel dat Zeus geeft in vers 5 van de *Ilias*, wordt bij Homeros niet verder uitgewerkt. Hier wordt vermeld dat het om een bevel gaat aan Thetis, de moeder van Achilles.
- r. 5-6** Hier voegt Moschopoulos een extra zin toe ἐξ ἐκείνου δὴ κατ'αὐτὴν διῆλθεν. Hiermee wil Moschopoulos duidelijk maken vanaf wanneer er een strijd ontstond tussen Agamemnon en Achilles, namelijk vanaf wanneer de handelingen 'volgens zijn (d.i. Zeus) wil gaan'.
- r. 7-8** De retorische vraag op vers 8 bij Homeros, is bij Moschopoulos opgenomen in een mededelende zin. Het vragende karakter is daardoor verloren.
- r. 9** Η ΜΟΥΣΑ wordt hier uitdrukkelijk vermeld. Zo lijkt het alsof zij een personage is in het

²⁹³ West. *Homeri Ilias*: 3-23.

²⁹⁴ Grandolini. "La parafraasi al primo libro dell'*Iliade*": 134-149.

²⁹⁵ De eerste regel van deze parafrase is te vinden in Ludwich. *Aristarchs Homerische Textkritik*: 508.

stuk dat de *Ilias* voorstelt, het verhaal ervan vertelt –zoals haar immers gevraagd is in het begin van de tekst.

In vers 9 gaat Homeros er vanuit dat het publiek weet wie bedoeld wordt met Λητοῦς καὶ Διὸς υἱός (de zoon van Leto en Zeus), bij Moschopoulos wordt Apollo's naam expliciet vermeld.

r. 11 Hier wordt de daad van Apollo afgesloten met de wending τοῦτο δ'έποίησεν ὁ Ἀπόλλων (dit heeft Apollo gedaan). Dit is een typische prozawending die bijgevolg niet bij Homeros te vinden is.

In diezelfde regel is nog een duidelijk geval van vereenvoudiging te merken, zo wordt het poëtische woord ἀρητήρα (priester) uit vers 11 in de *Ilias* vervangen door het meer gewone ἱερέα (priester).

r. 13 Moschopoulos omschrijft ἀπερείσι' (ontelbaar) uit vers 13 bij Homeros als ἀντάξια εἰς ἀμοιβήν (een terugbetaling waard), waardoor hij de betekenis specifiek toepast op het losgeld.

r. 15 Het zeldzame Ἀτρείδα (dat naast de vermelding in vers 16 nog slechts op één andere plaats in Homeros voorkomt, namelijk *Il.* 19.310) wordt vervangen door de gewone omschrijving τοὺς υἱοὺς δὲ τοῦ Ἀτρέως (zonen van Atreus) met dezelfde betekenis. Ook κοσμήτορε λαῶν (leiders van het volk) in hetzelfde vers wordt vervangen door een banale variant, βασιλεῖς (koningen).

r. 16-17 Voor Moschopoulos wonen de goden niet op de berg Olympos, zoals bij Homeros in vers 17, maar in 'hemelhuizen'(οὐράνια οἰκήματα). Ze verblijven dus niet op aarde.

r. 19 Moschopoulos maakt met οὗ ἱερεὺς ἐγώ (wiens priester ik ben) nogmaals duidelijk dat Chryses een priester is van Apollo. Deze toevoeging is niet bij Homeros te vinden.

r. 23 Het gewone καταλάβω (aantreffen) wordt gebruikt voor κίχαιω (treffen, raken) uit vers 26 in de *Ilias*.

r. 24 Moschopoulos voegt hier ἐφ'οἷς θαρρῶν ἦκεις (waarmee jij moedig komt) toe, als het ware om de spot te drijven met de priester Chryses, die het waagt om aan de koning zijn dochter terug te komen vragen.

r. 25-26 Moschopoulos verduidelijkt ἐν τῇ ἐμῇ κεθέρῳ' met -λέγω ἐν τῷ Ἄργει πόρρω τῆς πατρίδος αὐτῆς-. Moschopoulos lijkt hier heel spreektaalig zijn eigen inbreng toe te voegen, al staat ἐν Ἄργεϊ τηλόθι πάτρης ook al in de tekst van Homeros in vers 30. Met λέγω wil hij duidelijk maken dat het om een bijstelling gaat. Λέγω is volgens Hopfner een woord dat kenmerkend is voor Moschopoulos in zijn parafraze²⁹⁶.

r. 28 Moschopoulos voegt μετ'έκπλήξεως (in verbijstering) toe, misschien om te verduidelijken waarom Chryses zwijgend weggaat.

r. 28-29 Homeros gebruikt dikwijls het woord πολυφλοίσβος (luid brullend), een onomatopoeie, bij θάλασσα, zoals in vers 34. Moschopoulos omschrijft dit woord als τῆς συνεχῆ ἦχον τῆ παρὰ τῷ αἰγιαλῷ ἐπικλύσει ποιούσης (die een aanhoudend geluid maakt bij de vloed

---

²⁹⁶ Over het specifieke taalgebruik van Moschopoulos in zijn parafrazes, zie: Hopfner. *Thomas Magister, Demetrios Triklinios, Manuel Moschopoulos*: 62-65.

op het strand). Hierdoor gaat het idee van de klanknabootsing verloren.

- r. 29** Moschopoulos voegt de participiumconstructie τὴν πορείαν ποιούμενος (zijn tocht verderzettend) toe, die verdere uitleg biedt bij ἀπῆλθε (hij ging weg) op regel 27.
- r. 30** Als epitheton voor de godin Leto wordt hier καλλίκομος gebruikt, een woord dat bij Homeros slechts tweemaal voorkomt en daarbij niet voor Leto.
- r. 32** Een andere naam die voor Apollo gehanteerd wordt, namelijk Σμινθεύς, staat wel in de tekst van Moschopoulos, zonder verdere uitleg.
- r. 32-33** Bij Homeros staat er in vers 39 letterlijk 'indien ik ooit als genoegdoening voor jou een tempel van een dak heb voorzien' (εἴ ποτέ τοι χαρίεντ' ἐπὶ νηὸν ἔρεψα), maar dit wordt bij Moschopoulos 'als ik eens voor u naar uw tempel prachtige offers en gaven heb meegebracht en gewijd' (εἴ ποτέ σοι ἐπὶ τὸν ναὸν περικαλλῆ ἀναθήματα καὶ ἐπαγωγὰ φέρων, ἀνέθηκα). Hier is duidelijk een betekenisverschil.
- r. 34** In dit vers wordt het werkwoord τείσειαν (boete doen) uit vers 42 van de *Ilias* omschreven door Moschopoulos als δότωσαν [...] τὴν προσήκουσαν τιμορίαν εἰς ἐκδίκησιν (boeten met een gepaste straf als wraak).
- r. 38** Hier voegt Moschopoulos ὁ δὲ ἐπορεύετο σκυθρωπάζων toe, wat letterlijk 'hij ging op weg met een sombere kleur' betekent. Dit kan als een verklaring dienen voor de rest van de zin, waarin gezegd wordt dat hij qua kleur lijkt op de nacht. Dit is op zich ook al een verdere verklaring bij Homeros, die in vers 47 enkel vermeldt dat Apollo lijkt op de nacht, zonder verdere uitleg.
- r. 41** Moschopoulos voegt δηλονότι τούτῳ toe om een duidelijkere overgang te maken tussen het gebeurde, namelijk Apollo die de Grieken strafte met zijn pijlen, en het gevolg ervan, de lijken op de brandstapels.
- r. 44** De wending ἐπὶ φρεσὶ θῆκε (drukte op het hart) in vers 55 bij Homeros, wordt door Moschopoulos omschreven als ἐνέβαλεν ἐπὶ τῷ λογισμῷ τὴν ἐπιμέλειαν τούτου (wekte de bezorgdheid daarover op met de volgende redenering).
- r. 45-46** Hier wordt driemaal op een andere manier herhaald dat de Grieken zich verzamelen:
- ἐπεὶ οὖν οὗτοι ἠθροίσθησαν ὁμοῦ (toen ze dus waren samengekomen)
- δὲ ἐγένοντο καθ' ἕνα πάντες ἀθροισθέντες (en allen tegelijk naar een plek waren gestroomd)
- ἦτοι μετὰ τὴν συνάθροισιν τούτων (na hun samenkomst)
Bij Homeros wordt dit slechts eenmaal vermeld op vers 57.
- r. 49** Net als op regel 25 voegt Moschopoulos hier informatie die al in Homeros staat toe aan de hand van het inleidende woord λέγω. Dit woord is weggelaten in een van de handschriften, namelijk in de Vaticanus gr 30.
- r. 49-51** Hier omschrijft Moschopoulos het woord ἱερῆα (priester) uit vers 62 bij Homeros als θύτην τινὰ καὶ διὰ σφαγίων μαντευόμενον (een offeraar die ook door offers voorspelt) en ὄνειροπόλον (iemand die dromen interpreteert) uit vers 63 als τινὰ ὄνειροις προσέχοντα τὸν νοῦν καὶ ὑπὲρ ἑτέρων ὄνειρους ὄραν τέχνην ἔχοντα (iemand die de geest uitlegt door dromen en die de kunst bezit dromen van anderen te zien).
- r. 51-52** Het werkwoord ἐχώσατο (hij was boos) uit vers 64 bij Homeros wordt bij Moschopoulos letterlijk weergegeven als βαρεῖαν ὀργὴν ἔσχε (hij koesterde zware woede).

- r. 53** De term ἑκατόμβης in vers 65 bij Homeros verliest zijn specifieke betekenis van een offer van 100 runderen wanneer Moschopoulos dit door θυσίας vervangt. Dit is echter geen vernieuwing van Moschopoulos: de evolutie naar een groot offer is een algemene evolutie²⁹⁷.
- De relatiefzin ἄς αὐτῶ δηλονότι οὐ προσάγομεν ἢ οὐχ ὡς δεῖ (die wij voor hem duidelijk niet aangebracht hebben of niet zoals het hoort) is een toevoeging van Moschopoulos en staat niet in de tekst van Homeros. Dit is een verdere verduidelijking van het voorgaande, namelijk waarom Apollo omwille van een gebed of een offer gegriefd zou kunnen zijn.
- r. 58-59** Hier voegt Moschopoulos meer uitleg toe dan bij Homeros te vinden is: καὶ μετὰ τὴν δημηγορίαν ὅτι δεῖ ποιεῖν αὐτοῖς εἰσηγήσατο τὸν Ἀχιλλέα συνεργὸν καλέσας τῆς παρρησίας τόνδε τὸν τρόπον (en na de toespraak verklaarde hij wat zij moesten doen, op deze manier Achilles een helper van openhartigheid noemend) staat niet in de *Ilias*.
- r. 61** Het adjectief ἑκατηβελέταο komt maar één keer voor bij Homeros, en dat is hier op vers 75. Moschopoulos omschrijft dit als τοῦ πόρρωθεν τὰ βέλη πέμποντος (die van ver zijn pijlen afvuurt), terwijl het adjectief eigenlijk betekent '100 pijlen afvuren'. Hij ziet het dus niet als een samenstelling van ἑκατόν en βέλος, maar als een samenstelling van ἑκάς en βέλος.
- r. 62** De imperatief ὄμοσον (zweer) in vers 76 bij Homeros wordt door Moschopoulos niet overgenomen. Hij voegt wel δι' ὄρκων ὄντως (in een eed) toe om de inhoud te behouden.
- De formule bij het begin van een eed, namelijk ἦ μὲν, die bij Homeros vermeld wordt in vers 77, wordt bij Moschopoulos achterwege gelaten.
- r. 63** Het woord χολωσέμεν (boos maken) in vers 78 bij Homeros wordt bij Moschopoulos letterlijk weergegeven met de omschrijving εἰς θυμὸν κινήσειν (tot boosheid bewegen).
- r. 65** Het zinsdeel βλάπτειν αὐτὸν ἐθέλει (en hem wil schaden) is een toevoeging van Moschopoulos. Hiermee maakt hij duidelijk dat een koning inderdaad oppermachtig is ten opzichte van een man van lagere stand, aangezien hij in staat is hem kwaad te doen.
- r. 66** Hier omschrijft Moschopoulos het woord κότον (wrok) uit vers 82 bij Homeros als τὴν τοῦ βλάπτειν ὀρμὴν (de impuls tot het schaden). Voor Moschopoulos is wrok dus een aanzet om iemand te schaden.
- r. 68** Het participium θαρσήςας (met goede moed) uit vers 85 van de *Ilias* is bij Moschopoulos niet terug te vinden. In plaats daarvan voegt hij μηδὲν ὑποστειλάμενος (zonder iets weg te laten) in. Moschopoulos is dus niet belangrijk dat Kalchas moedig spreekt, maar dat hij spreekt zonder iets weg te laten.
- r. 69-70** De orakelkunst van Kalchas wordt door Moschopoulos verder uitgewerkt in een toevoeging, die niet in de tekst van de *Ilias* staat: τὰς τῶν ἐσομένων προγνώσεις διὰ συμβόλων μανθάνων (de voorkennis van wat zal gebeuren, de voorkennis die jij kent door symbolen).
- r. 70** Moschopoulos voegt ook de verklarende bijzin ὃ δὴ ἔργον ἐστὶ θεοῖς πρέπον (een taak die de goden past) toe aan de zienskunst van Kalchas. Deze toevoeging kan misschien

²⁹⁷ Kirk. *The Iliad: A Commentary*: 60.

verklaard worden door het feit dat Moschopoulos het woord θεοπρόπιαις etymologisch wil verklaren. Daarbij verwijst -προπ- naar het werkwoord πρέπειν: een werk dat passend is voor de goden.

- r. 71-72** Moschopoulos volgt hier niet de geleerden Zenodotus, Aristarchus, Sosigenes en Aristophanes, die ἐνὶ στρατῶ in vers 91 bij Homeros veranderen in Ἀχαιῶν. Ἀχαιῶν komt niet voor in de handschriftelijke overlevering, maar de handschriften staat unaniem ἐνὶ στρατῶ en bij Moschopoulos wordt dit ἐν τῷ στρατῶ. Dit zou betekenen dat Moschopoulos zich baseerde op de handschriftelijke overlevering en niet op de geschriften van dergelijke geleerden²⁹⁸.
- r. 73** De vorm θάρσασε (hij kreeg moed) uit vers 92 bij Homeros, wordt bij Moschopoulos letterlijk omgezet in θάρρος ἔλαβε (hij nam de moed).
- r. 74** Hier zegt Moschopoulos duidelijk om welke priester het gaat die Homeros in vers 94 aanduidt als ἀρητῆρος, namelijk met τοῦ ἱερέως τοῦ Χρύσου.
- r. 75-76** Het losgeld dat Homeros louter vermeldt als ἄποινα in vers 95 wordt bij Moschopoulos verder uitgewerkt in ἃ προσέφερον ὑπὲρ αὐτῆς (wiens goederen, meegebracht voor haar).
- r. 77** De pest wordt bij Homeros beschreven als λοιμοῖο βαρείας χεῖρας (de zware handen van de pest) in vers 97; bij Moschopoulos krijgen we een uitgebreidere beschrijving met τὴν κακωτικὴν δύναμιν τοῦ λοιμοῦ νοσήματος (de pijnlijke kracht van de pest).
- r. 78** Op deze regel valt het omarmende effect van de tmesis bij Homeros (ἀπὸ πατρὶ φίλω δόμεναι in vers 98) weg. Daarin lijkt namelijk alsof Chryseïs haar vader Chryses omarmt.
- r. 79** De twee adjectieven bij κούρη in vers 99 in de *Ilias*, namelijk ἀπριάτην (niet betaald) en ἀνάποινον (zonder losgeld), worden door Moschopoulos omschreven met participiumconstructies als respectievelijk μηδενὸς αὐτὴν ὠνουμένου (zonder dat iemand haar koopt) en μηδὲ λύτρα διδόντος (zonder dat iemand losgeld aanbiedt).
- r. 80** Het werkwoord dat Moschopoulos gebruikt om περίθουμιν uit vers 100 bij Homeros weer te geven, heeft een andere betekenis. De betekenis bij Homeros is: 'we zouden overtuigen'; bij Moschopoulos wordt dit 'we zouden moed vatten' (τότ' ἂν θάρρος σχοίμεν).
- r. 83** Door de omschrijving κατὰ πολὺ σκοτούμεναι πανταχόθεν τῷ πάθει (aan alle kanten veel donkerder geworden door het leed) van Moschopoulos voor het epitheton ἀμφὶ μέλαιναί dat Homeros altijd gebruikt bij φρένες, hier in vers 103, wordt meteen verklaard waardoor het hart van Agamemnon rondom donker is, namelijk door het leed.
- r. 84-85** De aanspreking tot Kalchas, μάντι κακῶν (waarzegger van het kwaad), in vers 106 bij Homeros, wordt door Moschopoulos op twee verschillende manieren uitgewerkt. Enerzijds gebruikt hij ὡς κακῶς τῆ μαντικῆ χρώμενον (hoe slecht hij de zienskunst gebruikte) als reden waarom Agamemnon Kalchas berispand toespreekt, anderzijds wordt Kalchas ook aangesproken, maar dan met ὃ κακῶν ἔνεκα τὴν μαντικὴν κекτημένε (jij, bezitter van waarzeggerskunst omwille van het kwaad).

---

²⁹⁸ Kirk. *The Iliad: A Commentary*: 62.

- r. 89** De toevoeging διότι van Moschopoulos maakt de overgang duidelijk tussen de verzen 110 en 111 van Homeros.
- r. 90-91** In vers 114 van de *Ilias* wordt Klytaimnestra beschreven als een κουριδῆς ἀλόχου. Deze uitdrukking heeft gewoonlijk een affectieve betekenis, maar heeft bij Homeros slechts de betekenis van een 'wettige echtgenote'. Ook bij Moschopoulos is er geen sprake van affectie met de wending ἧ παρθένω συνεζύγην νομίμω γάμω (het meisje met wie ik in een wettig huwelijk verbonden ben).
- r. 92** De accusatief van betrekking φυήν (gestalte) in vers 115 bij Homeros, wordt door Moschopoulos op twee manieren weergegeven. Enerzijds gaat het bij hem om τὴν τῶν μελῶν ἀναλογίαν (proportie van de ledematen), anderzijds om κατὰ τὴν τοῦ σώματος ἀναδρομήν (wat betreft de oprichting van haar lichaam).
- r. 95** Het adjectief ἀγέραστος (zonder eregeschenk) uit vers 119 bij Homeros, wordt bij Moschopoulos omgezet in een participiumconstructie die de betekenis letterlijk weergeeft, namelijk γέρως ἐστερημένος (berooft van een eregeschenk).
- r. 102** Het adjectief εὐτείχεον (goed ommuurd) bij Τροίην in vers 129 bij Homeros wordt door Moschopoulos omgezet in een constructie met een participium: τείχεσιν ὠχυρωμένην (versterkt met muren).
- r. 103** De bijstelling θεοείκελ' (godgelijkend) bij Achilles op vers 131 in de *Ilias* wordt omschreven als θεοῖς ὁμοιε τὸ εἶδος (met een schoonheid gelijk aan de goden).
- r. 108** De toevoeging door Moschopoulos van καλῶς ἂν εἶη τὸ πρᾶγμα (dan zou dat een mooi gebaar zijn) kan misschien een weergave van zijn eigen mening zijn, als reflectie op de beschreven gebeurtenis.
- r. 113** De samenstelling βουλευφόρος (raadgever) in vers 144 van de *Ilias* wordt bij Moschopoulos omschreven als βασιλεὺς ὑφ' οὗ κυροῦνται αἱ βουλαί (een koning door wie de beslissingen genomen worden).
- r. 116** Het epische woord ὑπόδρα in vers 148 van de *Ilias*, dat enkel bij Homeros en Hesiodos voorkomt, wordt vervangen door een woord met een andere betekenis bij Moschopoulos, namelijk ταυρηδόν. Zo wordt het '(kijken) vanonder de wenkbrauwen, grimmig (kijken)' bij Moschopoulos '(kijken) als een stier'.
- r. 118** In vers 151 van Homeros wordt met de wending ὁδὸν ἐλθέμεναι verwezen naar de reis naar Chryses, voorgesteld door Agamemnon. Deze verwijzing gaat volledig verloren in Moschopoulos. Moschopoulos verandert ook de betekenis van deze woorden door εἰς λόχον ἀπελθεῖν te gebruiken, wat 'naar het voetvolk weggaan' betekent, in plaats van 'op weg gaan'.
- r. 120-121** Het adjectief βωτιανείρη in vers 155 bij Homeros, dat letterlijk 'mannenvoedend' betekent, wordt door Moschopoulos omgezet in τῆ εὐθηνουμένη τῷ καρποῖς καὶ διὰ τοῦτο τρέφειν τοὺς ἀνθρώπους ἐπιτηδεία, dat vertaald kan worden als 'die bloeit door vruchten en zo mensen voedt met het noodzakelijke'.
- r. 127** De alliteratie in vers 165 bij Homeros, πλεῖον πολυαῖκος πολέμοιο wordt grotendeels behouden bij Moschopoulos in πλεόν πέρος τοῦ πολυστρόφου πολέμου.
- r. 129** De toevoeging van Moschopoulos, καὶ ἴσως οὐδὲ προσφιλὲς διὰ τὴν ἀπλησίαν, maakt het verwijt aan Agamemnon vanwege Achilles zwaarder door aan het feit dat

Agamemnon het grotere geschenk krijgt toe te voegen: 'dat wellicht nog niet voldoende is voor je gulzigheid'.

- r. 130** Om duidelijk te maken dat Achilles niet zonder reden naar Phtia gaat, voegt Moschopoulos eraan toe dat het Achilles' vaderland is met de woorden τὴν ἐμὴν πατρίδα.
- r. 131-132** Om de comparatieve vergelijking met κρεῖττον (beter) volledig te maken, voegt Moschopoulos het tweede lid van de vergelijking toe, namelijk ἢ ἐνταῦθα σὺν ἀτιμίᾳ μένειν (dan in oneer hier te blijven).
- r. 133-134** De alliteratie bij Homeros op vers 172 ἀναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων gaat voor een groot deel verloren bij Moschopoulos in ὁ βασιλεὺς τῶν ἀνδρῶν ὁ Ἀγαμέμνων.
- r. 137** Het adjectief διοτρεφέων (opgevoed door Zeus) in vers 176 van de *Ilias*, wordt door Moschopoulos weergegeven in de participiumconstructie τῶν ὑπὸ τοῦ Διὸς πεπαιδευμένων τὴν βασιλικὴν παιδείαν, waarbij het adjectief etymologisch wordt verklaard als 'zij die door Zeus tot koningen zijn opgevoed'.
- r. 143** Het vaste epitheton van Briseïs bij Homeros is καλλιπάρης (met mooie wangen), zoals in vers 184, maar Moschopoulos vervangt dit door εὐπρόσωπον (met een mooi gelaat), een epitheton dat op regel 113 ook al voor Chryseïs werd gebruikt.
- r. 145** κατὰ πρόσωπον ταῦτό δὲ τοῦτο (zoals jij nu doet) is een toevoeging van Moschopoulos waarvoor geen aanwijzing bij Homeros te vinden is.
- r. 150-151** In vers 196 bij Homeros wordt het voorwerp van φιλέουσα (liefhebbend) en κηδομένη (bekommerend) slechts eenmaal uitgedrukt, terwijl bij Moschopoulos het voorwerp tweemaal wordt uitgedrukt, omdat de naamval bij beide participia verschilt. Deze hele zin wordt bijna woordelijk hernomen op regel 159-160, zoals ook bij Homeros. Hier krijg je het idee van de formulaire techniek, hoewel die in proza minder naar voren komt dan in poëzie.
- r. 154** δεινὴ δὲ ὄσσε slaat volgens Willcock²⁹⁹ en Kirk³⁰⁰ op de ogen van Athene, hieraan zou Achilles haar namelijk herkend hebben, maar in de scholia wordt verwezen naar de ogen van Achilles. Zo staat bij van Thiel: δεινὴ δὲ οἱ: φοβεροὶ δὲ αὐτοῦ. Ook bij Erbse staat er δεινὴ δὲ οἱ ὄσσε φάανθεν: ὁ δὲ ἀντὶ τοῦ γὰρ οἱ τοῦ ἥρωος ὀφθαλμοί (cf. infra).
Homeros' bekende formulering ἔπεα πτερόεντα (gevleugelde woorden) in vers 201 gaat verloren bij λόγους ταχεῖς (snelle woorden), de uitdrukking die Moschopoulos gebruikt.
- r. 165** De dualisvorm σφωῖτερόν in vers 216 van Homeros, die verwijst naar zowel Hera als Athena, wordt bij Moschopoulos vervangen door het enkelvoudige σόν dat enkel naar Athena verwijst.
- r. 167** Moschopoulos voegt hier καὶ διὰ τοῦτο τοῖς ἐχθροῖς ἐπαχθῆ (die daardoor een bedreiging vormde voor zijn vijanden) toe, wat niet in de *Ilias* te vinden is.
- r. 168** Het bijwoord Οὐλυμόνδε (naar de Olympos) uit vers 221 wordt door Moschopoulos omgezet in εἰς τὸν οὐρανόν (naar de hemel). Hieruit blijkt opnieuw (cf. r. 16-17) dat voor hem de Olympos niet de woonplaats is van de goden, maar wel de hemel.

²⁹⁹ Willcock. *A Commentary on Homer's Iliad*: 18.

³⁰⁰ Kirk. *The Iliad: A Commentary*: 74.

- r. 171** De uitdrukking κυνὸς ὄμματ' ἔχων (met de ogen van een hond) uit vers 225 van Homeros, die wijst op de schaamteloosheid van honden, wordt door Moschopoulos vervangen door een meer letterlijke weergave, met het gebruik van de inwendige accusatief ἀναίσχυντε κατὰ τὴν ἀναισχυντίαν τῶν κυνῶν (brutale, met de brutaliteit van honden).
- r. 175** Moschopoulos verklaart het adjectief βίαιος (gewelddadig) door de reden ervan toe te voegen, namelijk κατὰ τὰ τοῦ δῆ μου ἀρπάζων ἐπὶ τῷ τὴν σὴν δαπάνην αὔξειν (die het mijne rooft om jouw buit te vergrootten).
- r. 180** De poëtische bewoording ἐν παλάμῃς (in de handpalmen) in vers 238 bij Homeros wordt door Moschopoulos omgezet in banaler taalgebruik: ἐν ταῖς χερσὶ (in de handen).
- r. 180-181** De rechters of δικασπόλοι in vers 238 van de *Ilias*, worden bij Moschopoulos omschreven als καὶ περὶ τὸν τὸ δικάζειν τοὺς ὑπὸ χεῖρα τὴν διατριβὴν ἔχοντες, 'en ook zij die de taak hebben om hen die in hun macht zijn te berechten'.
- r. 182-183** Moschopoulos legt met de toevoeging ἅτε δῆ κατὰ τοῦ βασιλικοῦ καὶ δικαστικοῦ συμβόλου γινόμενος (omdat hij ontstaan is volgens een koninklijk en wettelijk teken) uit waarom de eed van Achilles krachtig is. Deze uitleg is niet te vinden bij Homeros.
- r. 185** Het hysteron proteron θνήσκοντες πίπτωσι (gestorven vielen ze) uit 243 van de *Ilias*, wordt door Moschopoulos in de juiste chronologische volgorde geplaatst, namelijk πίπτοντες θνήσκωσιν (gevallen stierven ze). Hierbij worden enige grammaticale veranderingen doorgevoerd: het participium (θνήσκοντες) wordt indicatief en de indicatief (πίπτωσι) wordt participium.
- r. 190** Zoals op regel 25 en 49 gebruikt Moschopoulos ook hier het inleidende woord λέγω om een woord meer te verduidelijken.
- r. 191** Van het epitheton μερόπων dat Homeros op vers 250 bij ἀνθρώπων gebruikt, was de betekenis volgens Willcock in Homeros' tijd al bijna zeker verloren³⁰¹. Homeros gebruikt het bijna uitsluitend bij ἄνθρωποι, slechts eenmaal bij βροτοί. Het zou iets betekenen als 'de stem verdelen', waarbij het een samenstelling is van het werkwoord μείρομαι en het substantief ὄψ. Deze betekenis is niet bij Moschopoulos te vinden in het adjectief ποικίλων.
- Zoals op regel 185 wordt het hysteron proteron van Homeros uit vers 251, namelijk τράφον ἢδ' ἐγένοντο, ook hier door Moschopoulos in de juiste chronologische volgorde gezet: ἐγένοντο καὶ ἀνετράφησαν.
- r. 192-193** Het regeren van Nestor over de derde generatie, wordt bij Homeros weergegeven in vers 252 als μετὰ δὲ τριτάτοισιν ἄνασσειν (hij heerste onder de derde generatie), terwijl Moschopoulos dit omschrijft als ἐπὶ δὲ τῶν γενομένων ἐν τῇ τρίτῃ γενεᾷ ἐβασίλευε (hij heerste over hen die geboren waren in de derde generatie). Deze laatste voegt nog een eigenschap toe van deze derde generatie, namelijk het feit dat ze een leeftijd hadden geschikt voor militaire dienst: τὴν στρατεύσιμον ἡλικίαν ἀγόντων.
- r. 193-194** De opeenvolgende werkwoorden in vers 253 van de *Ilias* worden door Moschopoulos verbonden door verklaringen waarom deze vlak na elkaar staan. Bij ἔϋ φρονέων voegt hij toe waarover Nestor goed nadenkt, namelijk over wat hij op het staat te zeggen, ἐφ' οἷς ἔμελλε λέγειν. Daarna geeft Nestor de rede, ἐδημηγόρησε (bij Homeros

³⁰¹ Willcock. *A Commentary on Homer's Iliad*: 20.

ἀγορήσατο) en zegt erna nog iets (μετέειπεν bij Homeros). Moschopoulos zegt duidelijk dat hij na die rede nog iets zal zeggen en ook wat hij zal zeggen, namelijk wat ze nog moeten doen. Dit laatste wordt door Moschopoulos weergegeven als μετὰ τὴν δημηγορίαν ὅτι δεῖ ποιεῖν αὐτοῖς εἰσηγήσατο. Deze zin komt al eens voor op regel 58-59 en doet herinneren aan de formulaire techniek van Homeros (cf. r. 150-151).

- r. 201** Vers 265 van de *Ilias*, namelijk Θησέα τ' Αἰγείδην, ἐπιείκελον ἀθανάτοισιν (en Theseus, zoon van Aigeus, lijkend op onsterfelijken) ontbreekt in de beste manuscripten alsook in de antieke scholia en lijkt een vroege interpolatie te zijn. Ook bij Moschopoulos is de verwijzing naar Theseus niet te vinden.
- r. 201-202** De retorische drieledige herhaling, bij Homeros met het woord κάρτιστοι in vers 266-267, is ook in Moschopoulos terug te vinden met het woord ἰσχυρότατοι. Zo verdwijnt de nadruk die deze woorden krijgen niet, ondanks dat ze bij Homeros ook een prominente plaats kennen aan het begin van de hexameter.
- r. 204** Het adjectief ἀπίης (ver weg) dat Homeros in vers 270 gebruikt bij γαίης wordt later door dramaturgen gebruikt voor de Peloponnesos³⁰². Dit wordt duidelijk bij Moschopoulos die in plaats van ἀπίης Πελοποννησιακῆς gebruikt.
- r. 212** Hier voegt Moschopoulos een extra zin toe, namelijk ἔγωγε δὲ οὐ συμβουλεύω μόνον (ik geef niet enkel raad).
- r. 221** Moschopoulos gebruikt hier een inwendige accusatief bij ἐπίταττε (beveel) met een verklarende genitief erbij, die overbodig is voor het begrijpen van de tekst, namelijk τὰ τῶν πράξεων ἐπιτάγματα (bevelen voor handelingen).
- r. 225** In vers 302 gebruikt Homeros het voegwoord εἰ als een voegwoord van uitroep bij ἄγε. Moschopoulos laat dit weg, misschien omdat hij niet meer wist wat het precies betekende.
- r. 227** Moschopoulos voegt hier de voorwaardelijke bijzin εἴ γε τοῦτο κατὰ νοῦν στρέψεις (indien je jouw wil zal doordrijven) toe om duidelijk te maken in welk geval Agamemnon zijn dood zal vinden door de lans van Achilles.
- r. 230.** Homeros introduceert Patroklos in vers 307 enkel aan de hand van zijn patronymicum en gaat er zo van uit dat zijn publiek weet om wie het gaat. Moschopoulos echter gebruikt naast zijn patronymicum ook de naam Patroklos zelf, misschien omdat zijn publiek niet meer zo bekend was met de personages als ten tijde van Homeros zelf.

7.3 Mogelijke bronnen van Moschopoulos

Dat Moschopoulos deze parafrase niet ex nihilo heeft geschreven, blijkt uit de vele gelijkenissen die de tekst vertoont met eerdere werken. Hierbij gaat het niet alleen om scholia en lexica, maar ook om toen reeds bestaande parafrases. Zo plaatste Ludwich de parafrase van pseudo-Psellos naast die van Moschopoulos: reeds bij een eerste lectuur blijkt duidelijk dat beide parafrases heel wat gemeen hebben, met name wat betreft woordgebruik³⁰³. Voor de eerste 16 verzen van de *Ilias* maakte Ludwich zelfs een schema, waarin hij per Homerisch woord aangaf door welk woord elk van beide parafrases het verving³⁰⁴. De gelijkenissen tussen de parafrases kunnen te wijten zijn aan het gebruik

³⁰² Willcock. *A Commentary on Homer's Iliad*: 21.

³⁰³ Ludwich. *Aristarchs Homerische Textkritik*: 494-507.

³⁰⁴ Idem: 513-515.

van gemeenschappelijke bronnen, of aan het feit dat Moschopoulos zijn parafrase gebaseerd heeft op die van pseudo-Psellos.

Enkele van de (mogelijke) bronnen van Moschopoulos worden hieronder opgesomd. Voor de scholia en de commentaar van de Eustathios heb ik al het materiaal bekeken dat handelde over het stuk A 1-317. Voor de lexica heb ik enkel die zaken overgenomen waarnaar verwezen werd vanuit de scholia, de commentaar van Eustathios of vanuit andere lexica. De verwijzingen die voor mij geen duidelijke gelijkenis vertoonden met de parafrase van Moschopoulos, heb ik weggelaten. Het gaat hierbij niet om inhoudelijke betekenis³⁰⁵, maar om woordelijke overname.

De gegevens hieronder worden telkens in een tabel weergegeven, waarbij de eerste kolom het regelnummer van de tekst van Moschopoulos aangeeft uit de bijlage, de tweede kolom het woord of de woordgroep biedt uit de uitgave van West³⁰⁶, de derde kolom het gevonden woord of de gevonden woordgroep weergeeft uit de desbetreffende scholia of lexica en in de vierde kolom de tekst staat van Moschopoulos. Wanneer een vijfde kolom is toegevoegd, is dit om aan te duiden dat het woord of de woordgroep in kwestie bij verschillende Homerische verzen voorkomt in de scholia of lexica. Een vorm staat vetgedrukt wanneer deze nog voorkomt in een andere bron.

7.3.1 Scholia op Homeros³⁰⁷

De scholia op Homeros bestaan uit de scholia die voorkomen in de marges van Byzantijnse manuscripten en de scholia op papyri. De eerste klasse scholia, die voorkomen in Byzantijnse manuscripten, zijn nog onder te verdelen in twee groepen. De eerste groep zijn de scholia minora of scholia Didymi (D), die deels teruggaan op de Atheense scholen uit de 5^e eeuw voor Christus, de tweede groep zijn de scholia maiora, waarvan sommige teruggevoerd kunnen worden tot de Hellenistische periode. Deze laatste groep kan nog eens opgedeeld worden: enerzijds zijn er de scholia die teruggaan tot ongeveer 500 na Christus, toen een zekere Nemesion een commentaar samenstelde gebaseerd op samenvattingen van oudere commentaren door Didymos, Aristonikos, Nikanor en Herodianos, anderzijds werd een groep scholia samengesteld in de Byzantijnse tijd uit oudere commentaren die teruggaan tot de 1^e of misschien de 2^e eeuw voor Christus. Deze laatste groep wordt ook wel de scholia exegetica genoemd³⁰⁸.

7.3.1.1 D scholia op de Ilias

De hier gebruikte uitgave door van Thiel biedt de D scholia. De D scholia werden voor het eerst gepubliceerd door Janus Lascaris in 1517 in Rome. Door deze vroege publicatie bleven deze scholia voor eeuwen de enige vertegenwoordiger van de Homerische scholia. Toen op het einde van de 18^e eeuw en in de loop van de 19^e eeuw de A, b en T scholia gepubliceerd werden, werden de D scholia aan de kant geschoven³⁰⁹. Belangrijke geleerden denken dat grote delen van de D scholia, vooral het deel dat interpretaties van woorden biedt, naast de Homerische epen zelf behoren tot het oudste Homerische materiaal dat we bezitten. In het belangrijkste deel van de D scholia worden Homerische

³⁰⁵ Dit komt al voor in de eerste twee delen van deze analyse en commentaar.

³⁰⁶ West. *Homeri Ilias*: 3-23.

³⁰⁷ Deze paragraaf dient als inleiding op wat volgt.

³⁰⁸ G. L. Koniaris. 1970. "Review: *Scholia Graeca in Homeri Iliadem (Scholia Vetera)*, recensuit Hartmut Erbse". *The American Journal of Philology* 91 (4): 476.

³⁰⁹ De A scholia zijn de scholia uit de Venetus A, voor ons het oudste manuscript (10^e eeuw) met de tekst van Homeros (cf. supra); de b scholia komen uit een verloren manuscript uit de 6^e eeuw en zijn overgeleverd in een afgeleid manuscript, de Venetus B; de T scholia zijn genoemd naar het Townleianusmanuscript waarin ze zijn overgeleverd. Uit M. Van der Valk. 1963. *Researches on the Text and Scholia of the Iliad*. Vol. 1. Leiden. Brill: 133.

woorden geïnterpreteerd aan de hand van een equivalent uit het gewone Grieks. Op vele plaatsen wordt er ook een etymologie of een andere observatie aan toegevoegd. Soms komen er parafrases voor en op meerdere plaatsen wordt een exegese gegeven. Voor de eerste boeken van de *Ilias* wordt heel wat uitleg gegeven, maar voor de laatste boeken worden sommige Homerische woorden niet meer uitgelegd. Verder bieden de D scholia ook een aantal historiae, een soort geschiedkundige uitleg bij een naam, plaats of fenomeen. Tot slot bevatten de D scholia ook een aantal vragen, die soms al opgelost worden door een scholiast. Van der Valk plaatst de laatste recensie van deze scholia in de 6^e eeuw na Christus. Een groot deel van de D scholia dateert echter al van voor de Byzantijnse periode, zoals blijkt uit de invloed van Aristarchos op de scholia en de gelijkenissen met de papyri³¹⁰.

	Homeros	D Scholia ³¹¹	Moschopoulos	
r. 2	θεά (v. 1)	θεά: Μοῦσα λέγει δὲ τὴν Καλλιόπην	θεὰ Καλλιόπη	
r. 3	ἰφθίμους ψυχάς (v. 3)	ἰφθίμους ψυχάς: ἰσχυράς, γενναίας	ψυχάς [...] γενναίας	
r. 4	Ἄϊδι (v. 3)	τῷ Ἄϊδι	τῷ Ἄϊδι	
r. 4	αὐτοὺς δέ (v. 4)	αὐτοὺς δέ: ἀντὶ τοῦ τὰ δὲ σώματα αὐτῶν	τὰ δὲ σώματα αὐτῶν	
r. 4	τεῦχε (v. 4)	τεῦχε: ἐποίει	ἐποίησε	
r. 4	ἐλώρια (v. 4)	ἐλώρια: ἐλκύσματα, σπαράγματα	σπαράγματα	
r. 4	κύνεσσι (v. 4)	κύνεσσι: κυσίν. Αἰολίς ἢ διάλεκτος	κυσί	
r. 6	ἐρίσαντε (v. 6)	ἐρίσαντε: φιλονεικήσαντες	φιλονεικήσαντες	
r. 6	διαστήτην (v. 6)	διαστήτην: διέστησαν καὶ διεχωρίσθησαν	διέστησαν	
r. 6	ἄναξ ἀνδρῶν (v. 7)	ἄναξ ἀνδρῶν: βασιλεύς	βασιλεύς τε τῶν ἀνδρῶν	
r. 9	ὁ γάρ (v. 9)	ὁ γάρ: οὗτος γάρ	οὗτος γάρ	cf. r. 12
r. 10	χολωθεῖς (v. 9)	χολωθεῖς: ὀργισθεῖς	ὀργισθεῖς	
r. 11	ἀρητῆρα (v. 11)	ἀρητῆρα: ἱερέα. Παρὰ τὸ ἀρᾶσθαι, ὃ ἐστὶν εὐχεσθαι	τὸν ἱερέα	
r. 12	θοάς (v. 12)	θοάς: ταχείας	ταχείας	
r. 12	ἐπὶ νῆας (v. 12)	ἐπὶ νῆας: ἐπὶ τὰς ναῦς	ἐπὶ τὰς [...] ναῦς	
r. 13	θύγατρα (v. 13)	θύγατρα: τὴν θυγατέρα	τὴν [...] θυγατέρα	
r. 14	ἐκηβόλου (v. 14)	ἐκηβόλου: ἔκαθεν, ὃ ἐστὶ πόρρωθεν, βάλλοντος τὰ βέλη, εὐτόχου τοξότου	τοῦ πόρρωθεν τοξεύοντος	
r. 14	ἔχων (v. 14)	ἔχων: κατέχων	κατέχων	
r. 17	ἐκπέρσαι (v. 19)	ἐκπορθῆσαι, καταστρέψαι	ἐκπορθῆσαι	
r. 17	εὖ δ' (v. 19)	εὖ δέ: καλῶς δέ	καλῶς δέ	
r. 19	ἐπευφήμησαν (v. 22)	ἐπευφήμησαν: μετ' εὐφημίας ἐπεβόησαν	ἐπεβόησαν	
r. 20	ἱερῆα (v. 23)	ἱερῆα: τὸν ἱερέα	τὸν ἱερέα	
r. 20	ἦνδανε (v. 24)	ἦνδανε: ἤρεσκε	ἤρεσκε	

³¹⁰ Bewijzen hiervoor zijn te vinden in Van der Valk. *Researches on the Text and Scholia of the Iliad*: 202-204.

³¹¹ Bron: H. van Thiel (Ed). 2014. *Scholia D in Iliadem. Proecdosis Aucta et Correctior 2014. Secundum Codices Manu Scriptos*. Elektronische Schriftenreihe der Universitäts- und Stadtbibliothek Köln. 7. Köln: Universitäts- und Stadtbibliothek: 19-57.

r. 21	θυμῷ (v. 24)	θυμῷ: τῆ ψυχῆ	τὴν [...] ψυχὴν	cf. r. 172
r. 21	ἀφίει (v. 25)	ἀφίει: ἀπέπεμπεν	ἀπέπεμψεν	
r. 22	κοίλῃσιν (v. 26)	κοίλῃσιν: κοίλαις, βαθείαις	κοίλαις	
r. 22-23	παρὰ νηυσίν (v. 26)	παρὰ νηυσίν: παρὰ ταῖς ναυσίν	παρὰ ταῖς [...] ναυσίν	
r. 23	κιχείω (v. 26)	κιχείω: καταλάβω	καταλάβω	
r. 23	δυθήνοντα (v. 27)	δυθήνοντα: χρονίζοντα, βραδύνοντα	βραδύνοντα	
r. 23	σκήπτρον (v. 28)	σκήπτρον: ἡ βασιλικὴ ράβδος	ἡ ράβδος	
r. 24	θεοῖο (v. 28)	θεοῖο: τοῦ θεοῦ	τοῦ θεοῦ	
r. 24	τὴν δ' (v. 29)	τὴν δ': ταύτην δέ	ταύτην δέ	
r. 25	τηλόθι πάτρης (v. 30)	τηλόθι πάτρης: πόρρω τῆς πατρίδος	πόρρω τῆς πατρίδος	
r. 26	καὶ ἐμὸν λέχος ἀντιώωσαν (v. 31)	καὶ ἐμὸν λέχος ἀντιώωσαν: καὶ τῆς ἐμῆς κοίτης ἀντιλαμβανομένην [...] λέχος δὲ ἡ κοίτη	τῆ ἐμῆ κοίτη	
r. 26	ἀλλ' ἴθι (v. 32)	ἀλλ' ἴθι: ἀλλ' ἄπιθι	ἀλλ' ἄπιθι	
r. 27	ἔδδεισεν (v. 33)	ἔδδεισεν δ': ἐφοβήθη, εὐλαβήθη δέ	ἐφοβήθη	
r. 27	καὶ ἐπέιθετο (v. 33)	καὶ ἐπέιθετο: καὶ ἐπέισθη	καὶ ἐπέισθη	
r. 28	ἀκέων (v. 34)	ἀκέων: ἡσυχάζων, σιωπῶν	σιωπῶν	
r. 28	παρὰ θίνα (v. 34)	παρὰ θίνα: παρὰ τὸν αἰγιαλὸν τῆς θαλάσσης [...]	πλησίον τοῦ αἰγιαλοῦ τῆς θαλάσσης	
r. 30	τέκε (v. 36)	τέκε: ἔτεκεν, ἐγέννησεν	ἔτεκε	
r. 30	κλυθί μοι (v. 37)	κλυθί μου: ἐπάκουσόν μου	ἐπάκουσόν μου	
r. 31	Κίλλαν τε (v. 38)	Κίλλαν τε: καὶ τὴν Κίλλαν	καὶ τῆς Κίλλης	
r. 31	Τενέδοιό τε (v. 38)	Τενέδοιό τε: καὶ τῆς Τενέδου	καὶ τῆς Τενέδου	
r. 32	νηόν (v. 39)	νηόν: τὸν ναόν	τὸν ναόν	
r. 33	πίονα (v. 40)	πίονα: πιμελῆ, λιπαρά	λιπαρῶν	
r. 33	ἐέλδωρ (v. 41)	ἐέλδωρ: ἐπιθυμία	τὴν ἐπιθυμίαν	
r. 35	ὥς ἔφατ' (v. 43)	ὥς ἔφατο: οὕτως εἶπεν	οὕτως εἶπεν	
r. 35	τοῦ δ' ἔκλυε (v. 43)	τοῦ δ' ἔκλυε: τούτου δὲ ἐπήκουσεν	τούτου δὲ ἐπήκουσεν	
r. 36	τόξ' ὤμοισιν ἔχων (v. 45)	τόξ' ὤμοισιν ἔχων: ἀντὶ τοῦ τόξου ἐπὶ τῶν ὤμων ἔχων	τόξον φέρων ἐπὶ τῶν ὤμων	
r. 36	ἐπ' ὤμων (v. 46)	ἐπ' ὤμων: ἐπὶ τῶν ὤμων	ἐπὶ τῶν ὤμων	
r. 36	οἴστοί (v. 46)	οἴστοι: τὰ βέλη	τὰ βέλη	
r. 39	ἰόν (v. 48)	ἰόν: τὸ βέλος	βέλος	
r. 39	γένετ' (v. 49)	γένετο: ἐγένετο	ἐγένετο	
r. 40	ἀργυρέοιο (v. 49)	ἀργυρέοιο: ἀργοροῦ, καλοῦ	ἀργοροῦ	
r. 40	οὐρῆας (v. 50)	οὐρῆας: ἡμιόνους	τοὺς ἡμιόνους	
r. 40	ἀργούς (v. 50)	ἀργούς: ταχεῖς, ἢ λευκοὺς [...]	ταχεῖς	
r. 42	πυραί (v. 52)	πυραί: πυρκαϊαί [...]	πυρκαϊαί	
r. 42	νεκύων (v. 52)	νεκῶν: τῶν νεκρῶν	νεκρῶν	
r. 42	ἐννήμαρ μὲν (v. 53)	ἐννήμαρ μὲν: ἐννέα μὲν ἡμέρας	ἐπὶ ἐννέα μὲν ἡμέρας	
r. 43	κῆλα (v. 53)	κῆλα: βέλη ὅτε δὲ σημεῖα	βέλη	
r. 43	τῷ γάρ (v. 55)	τῷ γάρ: τούτῳ γάρ	τούτῳ γάρ	
r. 45	κῆδετο (v. 56)	κῆδετο: ἐφρόντιζε	ἐφρόντιζε	

r. 45	θνήσκοντας (v. 56)	θνήσκοντας: ἀποθνήσκοντας	ἀποθνήσκοντας	
r. 45	ὄρατο (v. 56)	ὄρατο: ἑώρα, ἔβλεπεν	ἑώρα	
r. 47	ἀνιστάμενος (v. 58)	ἀνιστάμενος: ἀναστάς [...]	ἀναστάς	
r. 47	ὄϊω (v. 59)	ὄϊω: οἶμαι, ὑπολαμβάνω	ὑπολαμβάνω	
r. 48	ἄμμε (v. 59)	ἡμᾶς, Αἰολικῶς	ἡμᾶς	
r. 49	ἱερῆα (v. 62)	ἱερῆα: θύτην	θύτην	
r. 52	εἴ ταρ (v. 65)	εἴ ταρ: εἶτε δὴ	εἶτε δὴ	
r. 52	ὄ γ' (v. 65)	ὄ γ': οὔτος	οὔτος	
r. 52	εὐχολῆς (v. 65)	εὐχολῆς: εὐχῆς	εὐχῆς	
r. 54	λοιγόν (v. 67)	λοιγόν: ὄλεθρον	τόν ὄλεθρον	
r. 56	πρό τ' ἔοντα (v. 70)	πρό τ' ἔοντα: καὶ τὰ προγεγονότα [...]	καὶ [...] τὰ προγεγονότα	
r. 56	καὶ νήεσσ' (v. 71)	καὶ νήεσσ': καὶ ταῖς ναυσί	καὶ ταῖς ναυσί	
r. 57	ἠγήσατο (v. 71)	ἠγήσατο: [...] ἠγεμῶν ἐγένετο	ἠγεμῶν ἐγένετο	
r. 57	πόρε (v. 72)	πόρε: παρέσχεν, ἐδωρήσατο	παρέσχεν	
r. 58	ἔϋ φρονέων (v. 73)	εὖ φρονέων: καλῶς φρονῶν	καλῶς φρονῶν	
r. 60	μυθήσασθαι (v. 74)	μυθήσασθαι: εἰπεῖν, ἀπαγγεῖλαι	εἰπεῖν	
r. 62	ἦ μὲν μοι (v. 77)	ἦ μὲν μοι: (εἶ) ὄντως δὴ μοι	ὄντως δὴ μοι	
r. 62	πρόφρων (v. 77)	πρόφρων: προθύμως	προθύμως	cf. r. 117
r. 62	ἔπεσιν καὶ χερσίν (v. 77)	ἔπεσιν καὶ χερσίν: καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ	λόγοις καὶ ἔργοις	
r. 62	ἀρήξειν (v. 77)	ἀρήξειν: βοηθήσειν	βοηθήσειν	
r. 63	Ἀργείων (v. 79)	Ἀργείων: τῶν Ἑλλήνων	τῶν Ἑλλήνων	cf. r. 119
r. 63	καὶ οἱ (v. 79)	καὶ οἱ: καὶ αὐτῶ	καὶ αὐτῶ	
r. 65	χόλον (v. 81)	χόλον: τὴν ὀργήν	τῆς ὀργῆς	
r. 67	φράσαι (v. 83)	φράσαι: λόγισαι, σκέψαι	σκέψαι	
r. 68	θεοπρόπιον (v. 85)	θεοπρόπιον: τὸ ἐκ θεῶν μάντευμα	μάντευμα	
r. 71	οὐ τις (v. 88)	οὐ τις: οὐδείς	οὐδείς	
r. 72	ἐμέο (v. 88)	ἐμεῦ: ἐμοῦ	ἐμοῦ	
r. 72	ἐπὶ χθονί (v. 88)	ἐπὶ χθονί: ἐπὶ τῆς γῆς	ἐπὶ τῆς γῆς	
r. 72	δερκομένοιο (v. 88)	δερκομένοιο: ὀρωντος, ἢ ὀρωμένου	ὀρωμένου	
r. 73	σοὶ κοίλης (v. 89)	σοὶ κοίλης: κοίλαις, βαθείαις	κοίλαις	
r. 73	καὶ ἠΐδα (v. 92)	καὶ ἠΐδα: καὶ εἶπεν	καὶ εἶπεν	
r. 73	οὐτ' ἄρ (v. 93)	οὐτ' ἄρ: οὔτε δὴ	οὔτε δὴ	
r. 74	ἀρητῆρος (v. 94)	ἀρητῆρος: τοῦ ἱερέως	τοῦ ἱερέως	
r. 76	οὐκ ἀπεδέξατο (v. 95)	οὐκ ἀπεδέξατο: οὐκ ἐδέξατο	οὐκ ἐδέξατο	
r. 76	τοῦνεκ' (v. 96)	τοῦνεκ': τούτου ἕνεκα, τούτου χάριν	τούτου ἕνεκα	
r. 76	ἦδ' ἔτι (v. 96)	ἦδ' ἔτι: καὶ ἔτι	καὶ ἔτι	
r. 77	πρίν (v. 97)	πρίν: πρότερον	πρότερον	
r. 78	κούρην (v. 98)	κούρην: κόρη, θυγατέρα	κόρη	cf. r. 208
r. 82	ἀχνύμενος (v. 103)	ἀχνύμενος: λυπούμενος, ἢ ὀργιζόμενος	λυπούμενος	
r. 83	ὄσσε δέ (v. 104)	ὄσσε δέ: ὄμματα, ὀφθαλμοὶ δέ	οἱ δέ ὀφθαλμοὶ	
r. 83	οἱ (v. 104)	οἱ: αὐτοῦ	αὐτοῦ	

r. 83	πυρὶ λαμπετόωντι (v. 104)	πυρὶ λαμπετόωντι: πυρὶ λάμποντι	πυρὶ λάμποντι	
r. 84	προσέειπεν (v. 105)	προσέειπε: πρὸς αὐτὸν εἶπεν	πρὸς [...] εἶπεν	
r. 85	εἶπες (v. 106)	εἶπες: εἶπας, ἔλεξας	εἶπας	
r. 86	ἔσθλὸν δ' (v. 108)	ἔσθλὸν δ': ἀγαθὸν δέ	ἀγαθὴν δέ	
r. 86	ἔπος (v. 108)	ἔπος: λόγον	λόγον	cf. r. 165
r. 88	ἀγορεύεις (v. 109)	ἀγορεύεις: δημηγορεῖς, λέγεις	δημηγορεῖς	
r. 88	θεοπροπέων (v. 109)	θεοπροπέων: μαντευόμενος	μαντευόμενος	
r. 88	σφιν (v. 110)	σφιν: αὐτοῖς, τοῖς Ἕλλησιν	αὐτοῖς	
r. 89	οὔνεκ' (v. 111)	οὔνεκ': διότι	διότι	
r. 91	χερείων (v. 114)	χερείων: χείρων, ἐλάσσων	χείρων	
r. 92-93	οὔτε τι ἔργα (v. 115)	οὔτε τι ἔργα: οὔτε κατὰ τὰ ἔργα	οὔτε κατὰ τὰ ἔργα	
r. 94	ἐτοιμάσατ' (v. 118)	ἐτοιμάσατ': ἐτοιμάσατε, ἔτοιμον ποιήσατε	ἐτοιμάσατε	
r. 95	ἔω (v. 119)	ἔω: ὦ, ὑπάρχω	ὦ	
r. 95	λεύσσετε (v. 120)	λεύσσετε: ὁρᾶτε, βλέπετε	ὁρᾶτε	
r. 96	ὄ μοι (v. 120)	ὄ μοι: ὅτι μοι	ὅτι μοι	
r. 96	ἔρχεται (v. 120)	ἔρχεται: ἀπέρχεται	ἀπέρχεται	
r. 96	ἡμίβετο (v. 121)	ἡμίβετο: ἐξ ἀμοιβῆς ἀπεκρίνατο	ἀπεκρίνατο	
r. 97	κύδιστε (v. 122)	κύδιστε: ἐνδοξότατε	ἐνδοξε	
r. 97	φιλοκτεανώτατε (v. 122)	φιλοκτεανώτατε: φιλοχρηματώτατε	φιλοχρηματώτατε	
r. 98	μεγάθυμοι (v. 123)	μεγάθυμοι: μεγαλόψυχοι, γενναῖοι	μεγαλόψυχοι	cf. r. 107
r. 98	Ἀχαιοί (v. 123)	Ἀχαιοί: οἱ Ἕλληνες [...]	Ἕλληνες	
r. 98	ξυνήϊα (v. 124)	ξυνήϊα: κοινὰ χρήματα	πράγματα κοινά	
r. 99	πολίων (v. 125)	πολίων: πόλεων	πόλεων	
r. 99	ἐξεπράθομεν (v. 125)	ἐξεπράθομεν: ἐξεπορθήσαμεν	ἐξεπορθήσαμεν	
r. 99	δέδασται (v. 125)	δέδασται: μεμέρισται	μεμέρισται	
r. 100	παλίλλογα (v. 126)	παλίλλογα: παλισύλλεκτα [...]	παλινσύλλεκτα	
r. 100	τήνδε (v. 127)	τήνδε: ταύτην, ὃ ἐστὶ τὴν Χρυσήϊδα	ταύτην	
r. 100	πρόες (v. 127)	πρόες: πρόπεμψον	πέμψον	
r. 101	τριπλῆ τετραπλῆ (v. 128)	τριπλῆ τετραπλῆ: τριπλασίονα καὶ τετραπλασίονα	τὸ τριπλάσιον καὶ τὸ τετραπλάσιον	
r. 101	ἀποτείσομεν (v. 128)	ἀποτίσομεν: ἀνταποδώσομεν	ἀποδώσομεν	
r. 101	αἶ κε ποθι Ζεὺς (v. 128)	αἶ κε ποθι Ζεὺς: ἐάν ποτε ὁ Ζεὺς	ἐάν ὁ Ζεὺς	
r. 102	ἐξαλαπάξαι (v. 129)	ἐξαλαπάξαι: ἐκπορθῆσαι	ἐκπορθῆσαι	
r. 102	κρείων (v. 130)	κρείων: ἄναξ, βασιλεύς	βασιλεύς	
r. 103	κλέπτε νόω (v. 132)	κλέπτε νόω: παραλογίζου τῆ διανοίᾳ	παραλογίζου	
r. 103	θεοείκελ' Ἀχιλλεῦ	θεοείκελε Ἀχιλλεῦ: θεοῖς τὸ	θεοῖς ὅμοιε τὸ εἶδος	

	(v. 131)	εἶδος ὁμοιε, ὃ ἐστὶν τὸ κάλλος [...]		
r. 104	οὐ παρελεύσει (v. 132)	οὐ παρελύσει: οὐ παρέλθης, οὐ νικήσεις με [...]	οὐ με νικήσεις	
r. 106	τὴν δέ (v. 134)	τὴν δέ: ταύτην δέ	ταύτην	
r. 108	ἐγὼ δέ κεν (v. 137)	ἐγὼ δέ κεν: ἐγὼ δ' ἄν	ἐγὼ δ' ἄν	
r. 108	αὐτὸς ἔλωμαι (v. 137)	αὐτὸς ἔλωμαι: αὐτὸς ἀφέλωμαι	αὐτὸς [...] ἀφέλωμαι	
r. 108	ἰών (v. 138)	ἰών: παραγενόμενος	παραγενόμενος	
r. 108-109	ἦ τεόν (v. 138)	ἦ τεόν: ἦ τὸ σόν, ὃ ἐστὶ τὴν Βρισηΐδα	ἦ τὸ σόν	
r. 109	ἐλών (v. 139)	ἐλών: λαβών	λαβών	
r. 109-110	ὁ δέ κεν (v. 139)	ὁ δέ κεν: οὗτος δέ ἄν	οὗτος δέ [...] ἄν	
r. 110	νῆα (v. 141)	νῆα: τὴν ναῦν	ναῦν	
r. 111	ἀγείρομεν (v. 142)	ἀγείρομεν: συναθροίσωμεν	ἀθροίσωμεν	
r. 112	θείομεν (v. 143)	θείομεν: ἐνθῶμεν	θῶμεν	
r. 113	βήσομεν (v. 144)	βήσομεν: ἀναβιβάσωμεν, ἐμβαλοῦμεν	ἀναβιβάσωμεν	
r. 113	ἀρχός (v. 144)	ἀρχός: ἀρχηγός, ἡγεμών· νῦν δὲ ναύαρχος	ἀρχηγός	
r. 114	ἠὲ σύ (v. 146)	ἠὲ σύ: ἦ σύ	ἦ σύ	
r. 114	ἐκπαγλότατ' (v. 146)	ἐκπαγλότατε: ἐκπληκτικώτατε, φοβερέ, ἐξοχώτατε	ἐκπληκτικώτατε	
r. 115	ὄφρ' ἡμῖν (v. 147)	ὄφρ' ἡμῖν: ὅπως ἡμῖν	ὅπως [...] ἡμῖν	
r. 115	Ἐκάεργον (v. 147)	ἐκάεργον: πόρρωθεν εἴργοντα, ἢ πόρρωθεν ἐργαζόμενον, τοξότην	τὸν πόρρωθεν ἐργαζόμενον	
r. 115	ῥέξας (v. 147)	ῥέξας: ἱεουργήσας, θύσας	θύσας	
r. 117	ἔπεισιν (v. 150)	ἔπεισιν: λόγοις	λόγοις	
r. 117	πειθήται (v. 150)	πειθήται: πεισθεῖη	πεισθεῖη	
r. 119	μαχησόμενος (v. 153)	μαχησόμενος: μαχοῦμενος, πολεμήσων	μαχοῦμενος	
r. 120	ἐμὰς βοῦς ἤλασαν (v. 154)	ἐμὰς βοῦς ἤλασαν: τοὺς ἐμοὺς βόας ἀπήλασαν	βοῦς ἐμὰς ἀπήλασαν	
r. 120	ἐν Φθίῃ (v. 155)	ἐν Φθίῃ: ἐν τῇ Φθίᾳ [...]	ἐν τῇ Φθίᾳ	
r. 122	οὐρεά τε (v. 157)	οὐρεά τε: καὶ ὄρη	ὄρη	
r. 122	ἠγήεσσα (v. 157)	ἠγήεσσα: ἡ ἠχητικὴ ἀπὸ τῆς τῶν κυμάτων κινήσεως	ἠχητικὴ	
r. 123	ἅμ' ἐσπόμεθ' (v. 158)	ἅμ' ἐσπόμεθ': ὁμοῦ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἠκολουθήσαμεν	ἠκολουθήσαμεν	
r. 123	ὦ μέγ' ἀναιδές (v. 158)	ὦ μέγ' ἀναιδές: ὦ μεγάλως ἀναιδέστατε	ὦ μεγάλως ἀναιδές	
r. 123	πρὸς τῶν Τρώων (v. 160)	πρὸς τῶν Τρώων: παρὰ τῶν Τρώων	παρὰ τῶν Τρώων	
r. 124	μετατρέπε' (v. 160)	μετατρέπη: ἐπιστροφὴν ποιῆ, φροντίζεις	ἐπιστροφὴν ποιῆ	
r. 126	ἐκπέρσωσι (v. 164)	ἐκπέρσωσι: ἐκπορθήσωσι, ὃ ἐστὶν καταστρέφωσιν	ἐκπορθήσωσι	
r. 127	πτολίεθρον (v. 164)	πτολίεθρον: πόλισμα, πόλιν	πόλιν	

	164)			
r. 127	εὖ ναϊόμενον (v. 164)	εὖ ναϊόμενον: καλῶς οἰκούμενον	καλῶς οἰκουμένην	
r. 127	πολέμοιο (v. 165)	πολέμοιο: πολέμου	πολέμου	
r. 128	δασμός (v. 166)	δασμός: μερισμός, τῶν λαφύρων δηλονότι	καιρός [...] μερισμοῦ	
r. 128	πολύ μέζον (v. 167)	πολύ μεῖζον: κατὰ πολύ μεῖζον	κατὰ πολύ μεῖζον	
r. 130	Φθίηνδ' (v. 169)	Φθίην δέ: εἰς Φθίαν	εἰς τὴν Φθίαν	
r. 131	πολύ φέρτερον (v. 169)	πολύ φέρτερον: κατὰ πολύ κρεῖσσον	κατὰ πολύ κρεῖττον	
r. 131	σὺν νηυσί (v. 170)	σὺν νηυσί: σὺν ταῖς ναυσίν	σὺν ταῖς ναυσί	
r. 134	εἶ τοι θυμός (v. 173)	εἶ τοι θυμός: εἰ ἡ ψυχὴ σου [...]	εἶ σοι ἡ ψυχὴ	
r. 135	εἵνεκ' ἐμεῖο (v. 174)	εἵνεκ' ἐμεῖο: ἔνεκα ἐμοῦ	ἔνεκεν ἐμοῦ	
r. 135	πάρ' ἐμοί γε (v. 174)	πάρ' ἔμοιγε: πάρεισι γάρ μοι	πάρεισιν ἐμοί	
r. 137	βασιλήων (v. 176)	βασιλήων: βασιλέων	βασιλέων	
r. 138	ἔρις τε (v. 177)	ἔρις τε: φιλονεικία [...]	φιλονεικία	
r. 138	πόλεμοί τε (v. 177)	πόλεμοί τε: καὶ πόλεμοι [...]	καὶ πόλεμοι	
r. 138	μάχαι τε (v. 177)	μάχαι τε: καὶ μάχαι	καὶ μάχαι	
r. 138	καρτερός (v. 178)	καρτερός: ἰσχυρός, γενναῖος	ἰσχυρός	
r. 138	τό γ' (v. 178)	τό γε: τοῦτο	τοῦτο	
r. 139	σὺν νηυσί τε σῆς (v. 179)	σὺν νηυσί τε σῆς: σὺν ταῖς σαῖς ναυσί	σὺν ταῖς ναυσί ταῖς σαῖς	
r. 139	καὶ σοῖς ἐτάροισιν (v. 179)	καὶ σοῖς ἐτάροισι: καὶ τοῖς σοῖς ἐταῖροις [...]	καὶ τοῖς σοῖς ἐταῖροις	
r. 139-140	Μυρμιδόνεσσιν ἄνασσε (v. 180)	Μυρμιδόνεσσιν ἄνασσε: τῶν Μυρμιδόνων βασίλευε [...]	ἐν τοῖς Μυρμιδόσι βασίλευε	
r. 140	σέθεν δ' ἐγώ (v. 180)	σέθεν δ' ἐγώ: σοῦ δέ ἐγώ	σοῦ δέ ἔγωγε	
r. 140	οὐκ ἀλεγίζω (v. 180)	οὐκ ἀλεγίζω: οὐ φροντίζω	οὐ φροντίζω	
r. 141	ἀπειλήσω δέ τοι (v. 181)	ἀπειλήσω δέ τοι: ἀπειλήσω δέ σοι	ἀπειλήσω δέ σοι	
r. 141	ῶδε (v. 181)	ῶδε: οὕτως	οὕτως	
r. 142	τὴν μὲν ἐγώ (v. 183)	τὴν μὲν ἐγώ: ταύτην μὲν ἐγώ	ταύτην μὲν ἐγώ	
r. 142-143	αὐτὸς ἰών (v. 185)	αὐτὸς ἰών: δι' ἑαυτοῦ εἰς τὴν σκηνὴν σου παραγενόμενος	ἐγὼ δ' αὐτὸς ἐπὶ τὴν σκηνὴν τὴν σὴν παραγενόμενος	
r. 144	φέρτερος (v. 186)	φέρτερος: κρεῖσσων	κρεῖπτων	cf. r. 211
r. 144	σέθεν (v. 186)	σέθεν: σοῦ	σου	
r. 145	ὥς φάτο (v. 188)	ὥς φάτο: οὕτως εἶπεν	οὕτως εἶπε	
r. 146	ἄχος γένητ' (v. 188)	ἄχος γένητ': λύπη ἐγένετο	λύπη ἐγένετο	
r. 146	ἐν δέ οἱ ἦτορ (v. 188)	ἐν δέ οἱ ἦτορ: ἡ δέ ψυχὴ αὐτοῦ	ἡ ψυχὴ δέ [...] αὐτῷ	
r. 147	ἐρυσσάμενος (v. 190)	ἐρυσσάμενος: σπασάμενος, ἐλκύσας	ἐλκύσας	
r. 147	ἀναστήσειεν (v. 190)	ἀναστήσειεν: ἀναστάτους καὶ	ἀναστάτους	

	191)	έν ταραχῇ ποιήσειεν, τουτέστι φυγάδας καταστήσειεν [...]	ποιήσειεν	
r. 148	έναρίζοι (v. 191)	έναρίζοι: φονεύοι	φονεύοι	
r. 149	κατὰ φρένα (v. 193)	κατὰ φρένα: κατὰ τὸν νοῦν, κατὰ τὴν διάνοιαν	κατὰ νοῦν	
r. 149	καὶ κατὰ θυμόν (v. 193)	καὶ κατὰ θυμόν: καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν	καὶ κατὰ ψυχὴν	
r. 150	πρὸ γὰρ ἦκε (v. 195)	πρὸ γὰρ ἦκε: πρόεπεμψε γὰρ αὐτήν	ἔπεμψε γὰρ αὐτήν	
r. 150	ἄμφω (v. 196)	ἄμφω: ἀμφοτέρους	ἀμφοτέρους	
r. 150	ὁμῶς (v. 196)	ὁμῶς: ὁμοίως	ὁμοίως	
r. 151	θυμῶ φιλέουσα (v. 196)	θυμῶ φιλέουσα: φιλοῦσα τῆ ψυχῆ	ἐν τῆ ψυχῆ φιλοῦσα	
r. 151	ἔλε (v. 197)	ἔλε: ἔλαβε	ἔλαβε	
r. 152	οἷω φαινομένη (v. 198)	οἷω φαινομένη: μόνω αὐτῶ ὀρωμένη [...]	μόνω αὐτῶ ὀρωμένη	
r. 152	οὐ τις ὄρατο (v. 198)	οὐ τις ὄρατο: οὐδεὶς ἐώρα, ἔβλεπεν	οὐδεὶς ἐώρα	
r. 153	θάμβησεν (v. 199)	θάμβησεν: ἐφοβήθη, ἐξεπλάγη	ἐξεπλάγη	
r. 154	δεινῶ δέ οἱ (v. 200)	δεινῶ δέ οἱ: φοβεροὶ δέ αὐτοῦ ³¹² δυϊκῶς	φοβεροὶ δέ αὐτῆς	
r. 154	ὄσσε (v. 200)	ὄσσε: ὄμματα, ὀφθαλμοί	ὀφθαλμοί	
r. 154	φάανθεν (v. 200)	φάανθεν: ἐφάνησαν	ἐφάνησαν	
r. 154	ἔπεα πτερόεντα (v. 201)	ἔπεα πτερόεντα: λόγους ταχεῖς, λόγου γὰρ οὐδὲν ταχύτερον	λόγους [...] ταχεῖς	
r. 155	εἰλήλουθας (v. 202)	εἰλήλουθας: ἐλήλυθας, παρεγένου. ἢ δὲ διάλεκτος Ἰώνων	ἐλήλυθας	
r. 157	ἦς ὑπεροπλήισι (v. 205)	ἦς ὑπεροπλήισι: ταῖς ἰδίαις ὑπερηφανίαις	τὰς [...] ὑπερηφανίας	
r. 157	ὀλέσση (v. 205)	ὀλέσσαι: ἀπολέση	ἀπολέση	
r. 158-159	αἶ κε πίθηαι (v. 207)	αἶ κε πίθηαι: ἐὰν πεισθῆς ἐμοί	εἴ γε πεισθείης ἐμοί	
r. 159	πρὸ δέ μ' ἦκε (v. 208)	πρὸ δέ μ' ἦκε: πρόεπεμψε δέ με	ἔπεμψε δέ με	
r. 159	ἄμφω ὁμῶς (v. 209)	ἄμφω ὁμῶς: ἀμφοτέρους ὁμοίως	ἀμφοτέρους ὁμοίως	
r. 159-160	φιλέουσά τε (v. 209)	φιλέουσά τε: καὶ φιλοῦσα	καὶ [...] φιλοῦσα	
r. 160	ἔριδος (v. 210)	ἔριδος: φιλονεικίας	φιλονεικίας	
r. 161	ἔλκεο (v. 210)	ἔλκεο: ἔλκε	ἔλκε	
r. 161	ἀλλ' ἦτοι ἔπεσιν μὲν (v. 211)	ἀλλ' ἦτοι ἔπεσιν μὲν: ἀλλὰ διὰ μὲν λόγων	ἀλλὰ διὰ λόγων	
r. 162	ἐξερέω (v. 212)	ἐξερέω: ἐρῶ, λέξω	ἐρῶ	
r. 164	εἰρύσασθαι (v. 212)	εἰρύσασθαι: φυλάξαι	φυλάξαι	

³¹² Moschopoulos opteert hier voor de ogen van Athena in plaats van die van Achilles, net als de commentatoren Willcock en Kirk, terwijl de scholia het hebben over de ogen van Achilles (cf. commentaar op r. 154).

	216)			
r. 165	ὄς κε (v. 218)	ὄς κε: ὄς ἄν	ὄς ἄν	
r. 166	μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ (v. 218)	μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ: πλέον ἐπακούουσιν αὐτοῦ	σὺν προθυμίᾳ πολλῇ ἐπακούουσιν αὐτοῦ	
r. 166	ἦ (v. 219)	ἦ: ἔφη, εἶπεν	ἔφη	
r. 166	κώπη (v. 219)	κώπη: τῆ λαβῆ τοῦ ξίφους	τῆ λαβῆ τοῦ ξίφους	
r. 166	ἀργυρῆ (v. 219)	ἀργυρῆ: ἀργυρά, καλή	ἀργυρᾶ	
r. 166	σχέθε (v. 219)	σχέθε: ἐπέσχεν, ἐνέβαλεν	ἐπέσχε	
r. 167	βαρεῖαν (v. 219)	βαρεῖαν: ἰσχυράν, μεγάλην	ἰσχυράν	
r. 167	ῶσε (v. 220)	ῶσε: ὠθησε, ἐνέβαλεν	ὠθησε	
r. 168	Ἀθηναίης (v. 221)	Ἀθηναίης: τῆς Ἀθηνᾶς	τῆς Ἀθηνᾶς	
r. 168-169	μετὰ δαίμονας (v. 222)	μετὰ δαίμονας: ἐπὶ τοὺς θεοὺς	ἐπὶ τοὺς [...] θεοὺς	
r. 170	ἐπέεσιν (v. 223)	ἔπεσιν: ἔπεσι, λόγοις	λόγων	
r. 172	θωρηχθῆναι (v. 226)	θωρηχθῆναι: καθοπλισθῆναι	ὀπλισθῆναι	
r. 173	τὸ δέ τοι (v. 228)	τὸ δέ τοι: τοῦτο δέ σοι	τοῦτο δέ σοι	
r. 173	κῆρ (v. 228)	κῆρ: [...] τὸ ἐν πολέμῳ ἢ λόχῳ εὐρεθῆναι ὡς θάνατος μισητὸν φαίνεται	θάνατος	
r. 173	εἶδεται (v. 228)	εἶδεται: φαίνεται, δοκεῖ	φαίνεται	
r. 176	ἀνάσσεις (v. 231)	ἀνάσσεις: βασιλεύεις	βασιλεύεις	
r. 177	ἀλλ' ἔκ τοι ἐρέω (v. 233)	ἀλλ' ἔκ τοι ἐρέω: ἀλλ' ἐρῶ δὴ σοι	ἀλλ' ἐρῶ σοι	
r. 178	ὄζους (v. 234)	ὄζους: κλάδους	κλάδους	
r. 178	ἐπειδὴ πρῶτα (v. 235)	ἐπειδὴ πρῶτα: ἐπειδὴ ἅπαξ, τὸ πρῶτον καὶ τὴν ἀρχὴν	ἐπεὶ δὴ ἅπαξ	
r. 180	ἐν παλάμῃς (v. 238)	ἐν παλάμῃς: ἐν ταῖς χερσίν	ἐν ταῖς χερσὶ	
r. 181	πρὸς Διός (v. 239)	πρὸς Διός: παρὰ τοῦ Διός	παρὰ τοῦ Διός	
r. 181-182	εἰρύαται (v. 239)	εἰρύαται: ῥύονται, φυλάττουσιν. Τὸ δὲ ὄλον' οἴτινες τὰς δίκας καὶ τοὺς νόμους παρὰ τοῦ Διός λαβόντες φυλάττουσιν	οἱ δὴ τὰς νομοθεσίας παρὰ τοῦ Διός [...] λαβόντες φυλάττουσιν	
r. 184	δυνήσσαι (v. 241)	δυνήσσαι: δυνήση	δυνήση	
r. 184	χραιομεῖν (v. 242)	χραιομεῖν: βοηθεῖν	βοηθεῖν	
r. 185	ὑφ' Ἑκτορος (v. 242)	ὑφ' Ἑκτορος: ὑπὸ τοῦ Ἑκτορος	ὑπὸ τοῦ Ἑκτορος	
r. 187	ποτὶ δὲ σκῆπτρον (v. 245)	ποτὶ δὲ σκῆπτρον: πρὸς τῆ γῆ δέ· ἢ δὲ διάλεκτος Δωριέων	πρὸς τῆ γῆ	
r. 188	ἐτέρωθεν (v. 247)	ἐτέρωθεν: ἐκ τοῦ ἐτέρου μέρους, ἐξ ἐναντίας	ἀπὸ τοῦ ἐτέρου μέρους	
r. 189	ἀνόρουσε (v. 248)	ἀνόρουσεν: ἀνώρμησεν, ἀνέστη	ἀνέστη	
r. 189	ἀγορητής (v. 248)	ἀγορητής: δημηγόρος	δημηγόρος	
r. 190	ῥέεν (v. 249)	ῥέεν: ἔρρει, ἐφέρετο· διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν ῥέεν· ἐμφαίνει τὸ ῥητορικὸν τοῦ Νέστορος	ἔρρει	
r. 193	ἔϋ φρονέων (v. 249)	εὖ φρονέων: καλῶς φρονῶν	καλῶς φρονῶν	

	253)			
r. 194	ικάνει (v. 254)	ικάνει: καταλαμβάνει	καταλαμβάνει	
r. 195	Πριάμοιό τε παῖδες (v. 255)	Πριάμοιό τε παῖδες: καὶ οἱ Πριάμου παῖδες	καὶ οἱ τοῦ Πριάμου παῖδες	
r. 196	εἰ σφῶϊν (v. 257)	εἰ σφῶϊν: εἰ ὑμῶν	εἰ [...] ὑμῶν	
r. 196	τάδε πάντα (v. 257)	τάδε πάντα: ταῦτα πάντα	ταῦτα [...] πάντα	
r. 196	πυθοῖατο (v. 257)	πυθοῖατο: μάθοιεν	μάθοιεν	
r. 197	ἀλλὰ πίθεσθε (v. 259)	ἀλλὰ πίθεσθε: ἀλλὰ πείσθητε	ἀλλὰ πείσθητε	
r. 197	ἄμφω δέ (v. 259)	ἄμφω δέ: ἀμφοτέρω δέ	ἀμφοτέρω	
r. 198	ἐμεῖο (v. 259)	ἐμεῖο: ἐμοῦ	ἐμοῦ	cf. r. 225
r. 198	νεωτέρω (v. 259)	νεωτέρω: νεώτεροι δυϊκῶς	νεώτεροι	
r. 198	ἐστόν (v. 259)	ἐστόν: ἐστέ, ὑπάρχετε	ἐστε	
r. 198	ἀρείοσιν (v. 260)	ἀρείοσιν: κρείττοσιν	κρείττοσιν	
r. 198	ἤε περ ὑμῖν (v. 260)	ἤε περ ὑμῖν: ἢ ὑμῖν	ἢ ὑμῖν	
r. 199	τοίους (v. 262)	τοίους: τοιούτους	τοιούτους	
r. 199	ἀνέρας (v. 262)	ἀνέρας: ἄνδρας	ἄνδρας	
r. 200	Πειρίθοον (v. 263)	Πειρίθοον: Πειρίθουν [...]	Πειρίθουν	
r. 200	Δρύαντά τε (v. 263)	Δρύαντά τε: καὶ τὸν Δρύαντα	καὶ τὸν Δρύαντα	
r. 201	Ἐξάδιόν τε (v. 264)	Ἐξάδιόν τε: καὶ τὸν Ἐξάδιον	καὶ τὸν Ἐξάδιον	
r. 201	καὶ ἀντίθεον (v. 264)	καὶ ἀντίθεον: καὶ τὸν ἰσόθεον	καὶ τὸν ἰσόθεον	
r. 201	κάρτιστοι (v. 266)	κάρτιστοι: ἰσχυρότατοι, γενναῖοι	ἰσχυρότατοι	
r. 201	κεῖνοι (v. 266)	κεῖνοι: ἐκεῖνοι	ἐκεῖνοι	
r. 203	ἀπόλεσαν (v. 268)	ἀπόλεσαν: ἀπώλεσαν	ἀπώλεσαν	
r. 204	μεθομίλεον (v. 269)	μεθομίλεον: συναναστροφόμην, συνεμάχουν	ἀνετρεφόμην	
r. 204	τηλόθεν (v. 270)	τηλόθεν: πόρρωθεν, μακρόθεν ὦν ἀπὸ τῆς Πύλου	πόρρωθεν	
r. 206	βροτοί (v. 272)	βροτοί: ἄνθρωποι, φθαρτοί [...]	τῶν ἀνθρώπων	
r. 207	καὶ ὑμμες (v. 274)	καὶ ὑμμες: καὶ ὑμεῖς. Αἰολίς ἢ διάλεκτος	καὶ ὑμεῖς	
r. 208	ἀποαίρειο (v. 275)	ἀποαίρειο: ἀφαιροῦ	ἀφαιροῦ	
r. 209	δόσαν (v. 276)	δόσαν: ἔδωκαν, παρέσχον	ἔδωκαν	
r. 209	ἐριζέμεναι (v. 277)	ἐριζέμεναι: ἐρίζειν, φιλονεικεῖν, ἢ ἐξισοῦσθαι	φιλονεικεῖν	
r. 211	κῦδος (v. 279)	κῦδος: δόξαν	δόξαν	
r. 211	καρτερός (v. 280)	καρτερός: ἰσχυρός	ἰσχυρός	
r. 211	ἀλλ' ὄδε (v. 281)	ἀλλ' ὄ γε: ἀλλ' οὗτος	ἀλλ' οὗτος	cf. r. 215
r. 212	πλεόνεσσι (v. 281)	πλεόνεσσι: πλείοσιν, ὃ ἔστιν πλείονων	πλείοσι	
r. 214	πολέμοιο κακοῖο (v. 284)	πολέμοιο κακοῖο: τοῦ κακωτικοῦ πολέμου	τοῦ κακωτικοῦ πολέμου	
r. 215	κατὰ μοῖραν (v. 286)	κατὰ μοῖραν: κατὰ τὸ πρέπον	κατὰ τὸ πρέπον	
r. 217	ἔθεσαν (v. 290)	ἔθεσαν: ἐποίησαν	ἐποίησαν	
r. 219	ὑποβλήδην (v. 290)	ὑποβλήδην: ὑποβαλὼν τὸν	ὑποβαλὼν τὸν ἑαυτοῦ	

	292)	ἴδιον λόγον Ἀχιλλεὺς καὶ μεσολαβήσας τὸν Ἀγαμέμνωνος πρὶν ἢ σιωπήσει αὐτὸς εἰπὼν	λόγον	
r. 219-220	ἦ γάρ κεν (v. 293)	ἦ γάρ κεν: ὄντως γὰρ ἄν	ὄντως γὰρ ἄν	
r. 220	ὑπείξομαι (v. 294)	ὑπείξομαι: ὑπείξω	ὑπείξω	
r. 222	σήμαινε (v. 296)	σήμαινε: πρόστασσε	πρόσταττε	
r. 222	ἄλλο δέ τοι (v. 297)	ἄλλο δέ τοι: ἄλλο δέ σοι	ἄλλο δέ σοι	
r. 222	ἔρέω (v. 297)	ἔρέω: ἐρῶ, λέξω	ἐρῶ	
r. 223	μαχήσομαι (v. 298)	μαχήσομαι: μαχοῦμαι	μαχοῦμαι	
r. 223-224	οὔτε τῷ (v. 299)	οὔτε τῷ: οὔτε τινὶ ἄλλῳ ἔνεκα τῆς κόρης	ἔνεκα τῆς κόρης [...] οὔτε τινὶ ἄλλῳ	
r. 225	θοῆ παρὰ νηϊ (v. 300)	θοῆ παρὰ νηϊ: παρὰ τῆ ταχείαι νηϊ [...]	ἀπὸ τῆ ταχείαι νηϊ	
r. 225	ἀέκοντος (v. 301)	ἀέκοντος: ἄκοντος καὶ μὴ βουλομένου	μὴ βουλομένου	
r. 226	ἵνα γνώωσι καὶ οἶδε (v. 302)	ἵνα γνώωσι καὶ οἶδε: ἵνα μάθωσι καὶ οὔτοι	ἵνα μάθωσι καὶ οὔτοι	
r. 227	αἶψα τοι (v. 303)	αἶψα τοι: ταχέως σοι	ταχέως ἀπὸ σοῦ	
r. 227	κελαινόν (v. 303)	κελαινόν: μέλαν	μέλαν	
r. 227	ἔρωήσει περὶ δουρί (v. 303)	ἔρωήσει περὶ δουρί: περιρρυήσεται τῷ δόρατι	περιρρυήσεται τῷ ἐμῷ δόρατι	
r. 227-228	ὥς τῷ γ' (v. 304)	ὥς τῷ γε: οὔτως οὔτοι	οὔτως οὔτοι	
r. 228	ἐπέεσσιν (v. 304)	ἐπέεσσι: λόγοις	λόγων	
r. 228	ἀνστήτην (v. 305)	ἀνστήτην: ἀνέστησαν	ἀνέστησαν	
r. 228	λῦσαν (v. 305)	λῦσαν: ἔλυσαν δέ	ἔλυσαν δέ	
r. 228	ἀγορὴν (v. 305)	ἀγορὴν: ἐκκλησίαν, συνέδριον	τὴν ἐκκλησίαν	
r. 230-231	σύν τε Μενoitιάδη καὶ οἷς ἐτάροισιν (v. 307)	σύν τε Μενoitιάδη καὶ οἷς ἐτάροισι: σύν τε τῷ Μενoitίου παιδί Πατρόκλῳ καὶ τοῖς Μυρμιδόσι [...]	σύν τε τῷ Πατροκλῷ τῷ τοῦ Μενoitίου υἱῷ καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς ἑαυτοῦ ἐταίροις	
r. 231	νηα (v. 308)	νηα: ναῦν, πλοῖον	ναῦν	
r. 231	ἄλαδε (v. 308)	ἄλα δέ: εἰς τὴν θάλασσαν	ἐπὶ τὴν θάλατταν	
r. 231-232	ἔς δέ (v. 309)	ἔς δέ: εἰς αὐτὴν δέ	εἰς αὐτὴν δέ	
r. 232	εἰκοσιν (v. 309)	εἰκοσιν: εἴκοσι	εἴκοσιν	
r. 233-234	ἀνά δέ Χρυσηΐδα καλλιπάρηον (v. 310)	ἀνά δέ Χρυσηΐδα καλλιπάρηον: ἀνάγων δέ καὶ τὴν εὐπρόσωπον Χρυσηΐδα εἰς τὴν ναῦν ἐκάθισεν	ἐπ'αὐτὴν δέ τὴν τοῦ Χρυσοῦ θυγατέρα τὴν εὐπρόσωπον ἀναγαγόντας ἐπέταξε καθίσει	
r. 236	ἀπολυμαίνεσθαι (v. 313)	ἀπολυμαίνεσθαι: ἀποκαθαίρεσθαι	ἀποκαθαίρεσθαι	
r. 236	ἀπολυμαίνοντο (v. 314)	ἀπολυμαίνοντο: ἀπεκαθαίροντο	ἀπεκαθαίροντο	
r. 237	ἔρδον (v. 315)	ἔρδον: ἐπετέλουν, ἔθουον	ἔθουον	
r. 237-238	παρὰ θῖνα (v. 316)	παρὰ θῖνα: παρὰ τὸν αἰγιαλὸν τῆς θαλάσσης	κατὰ τὸν αἰγιαλὸν τῆς πικρᾶς θαλάττης	

7.3.1.2 Scholia minora op de Ilias

Zoals gezegd zijn de scholia minora identiek aan de D scholia, een opsplitsing met de D scholia hierboven is dus eigenlijk niet nodig. Toch opteer ik voor een aparte vermelding van de Marco, die in zijn uitgave *Lexeis Homerikai* biedt. Dit zijn woordverklaringen die deels verzameld zijn uit de D scholia en papyri en alfabetisch geordend zijn, in plaats van geordend in de volgorde van de tekst van Homeros zoals de andere D scholia³¹³. De reden om de Marco apart te plaatsen, is omdat hij ervan uit gaat dat de *Lexeis Homerikai* niet terug te voeren zijn op de D scholia. Voor een deel klopt deze visie ook, aangezien de *Lexeis* in een aantal gevallen een andere interpretatie bieden dan de D scholia. De Marco voert de *Lexeis* daarom terug op een oude Homeroscommentaar en Van der Valk geeft hem hierin gelijk³¹⁴. Desondanks geeft de Marco zijn werk de titel ‘Scholia minora’ mee, en daarom behoud ik deze benaming.

De uitgave van de Marco beperkt zich tot een alfabetische woordenlijst voor de eerste vijf letters van het alfabet.

	Homeros	Scholia minora ³¹⁵	Moschopoulos
r. 3	Ἀχαιοῖς (v. 2)	Ἀχαιοῖς: τοῖς Ἑλλησι	τοῖς Ἑλλησι
r. 4	Ἄϊδι (v. 3)	Ἄϊδι: τῷ Ἄϊδι	τῷ Ἄϊδι
r. 8	ἔριδι (v. 8)	ἔριδι: φιλονεικία	κατ’ ἐριστικὴν καὶ φιλόνηκον μάχην
r. 11	ἄρητῆρα (v. 11)	ἄρητῆρα: τὸν ἱερέα	τὸν ἱερέα
r. 17	δῶματ’ (v. 18)	δῶματα: οἰκήματα	οἰκήματα
r. 17	ἐκπέρσαι (v. 19)	ἐκπέρσαι: ἐκπορθῆσαι	ἐκπορθῆσαι
r. 21	ἀφίει (v. 25)	ἀφίει: ἀπέπεμπεν	ἀπέπεμψεν
r. 25	ἔπεισιν (v. 29)	ἔπεισιν: ἐπελεύσεται	ἐλεύσεται
r. 27	ἔδδισεν (v. 33)	ἔ[δ]δισεν: ἐφοβήθη	ἐφοβήθη
r. 35	ἔκλυε (v. 43)	ἔκλυεν: ἐπήκουεν	ἐπήκουσεν
r. 36	ἐπ’ ὤμων (v. 46)	ἐπ’ ὤμων: ἐπὶ τῶν ὤμων	ἐπὶ τῶν ὤμων
r. 42	ἐννήμαρ (v. 53)	ἐννήμαρ: ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας	ἐπὶ ἐννέα μὲν ἡμέρας
r. 43	ἀγορήνδε (v. 54)	ἀγορήνδε: εἰς ἐκκλησίαν	εἰς ἐκκλησίαν
r. 47	ἀνιστάμενος (v. 58)	ἀνιστάμενος: ἀναστάς	ἀναστάς
r. 48	ἄμμε (v. 59)	ἄμμε: ἡμᾶς	ἡμᾶς
r. 51	ἐκ Διός (v. 63)	ἐκ Διός: ἐκ τοῦ Διός	ἐκ τοῦ Διός
r. 52	εὐχολῆς (v. 65)	εὐχολῆς: εὐχῆς	εὐχῆς
r. 58	εὐ φρονέων (v. 73)	εὐ φρονέων: καλῶς φρονῶν	καλῶς φρονῶν
r. 62	ἔπεισιν καὶ χερσίν (v. 77)	ἔπεισιν καὶ χερσίν: λόγοις καὶ ἔργοις	λόγοις καὶ ἔργοις
r. 62	ἀρήξιν (v. 77)	ἀρήξιν: βοηθήσιν	βοηθήσιν
r. 72	ἐπὶ χθονί (v. 88)	ἐπὶ χθονί: ἐπὶ τῇ γῆ	ἐπὶ τῆς γῆς
r. 76	ἀπεδέξατο (v. 95)	ἀπεδέξατο: ἐδέξατο, ἔλαβε	ἐδέξατο
r. 79-80	ἐκατόμβην (v. 99)	ἐκατόμβην: μεγάλην θυσίαν	θυσίαν [...] μεγάλην
r. 82	ἀχνύμενος (v. 103)	ἀχνύμενος: λυπούμενος	λυπούμενος
r. 86	ἔσθλόν (v. 108)	ἔσθλόν: ἀγαθόν	ἀγαθόν
r. 86	ἔπος (v. 108)	ἔπος: λόγος	λόγον
r. 88	ἀγορεύεις (v. 109)	ἀγορεύεις: δημηγορεῖς	δημηγορεῖς
r. 94	ἔμμεναι (v. 117)	ἔμμεναι: εἶναι, ὑπάρχειν	εἶναι

³¹³ van Thiel (Ed). *Scholia D in Iliadem*: 15.

³¹⁴ Van der Valk. *Researches on the Text and Scholia of the Iliad*: 291.

³¹⁵ Bron: V. de Marco. 1946. *Scholia Minora in Homeri Iliadem*. Pars prior. Typis Polyglottis Vaticanis: 1-150.

r. 96	ἔρχεται (v. 120)	ἔρχεται: ἀπέρχεται	ἀπέρχεται
r. 101	ἀποτείσομεν (v. 128)	ἀπο<ε>ίσομεν: ἀποδώσομεν	ἀποδώσομεν
r. 102	ἐξαλαπάξαι (v. 129)	ἐξαλαπάξαι: ἐκπορθῆσαι	ἐκπορθῆσαι
r. 108	ἔλωμαι (v. 137)	ἔλωμαι: ἀφέλωμαι	ἀφέλωμαι
r. 111	ἐρύσσομεν (v. 141)	ἐρύσσομεν: ἐλκύσομεν	ἐλκύσομεν
r. 111	ἄλα (v. 141)	ἄλα: θάλασσαν	θάλασσαν
r. 111	ἀγείρομεν (v. 142)	ἀγείρομεν: ἀθροίσωμεν	ἀθροίσωμεν
r. 113	βήσομεν (v. 144)	βήσομεν: ἐμβιβάσωμεν	ἀναβιβάσωμεν
r. 114	ἐκπαγλότατ' (v. 146)	ἐκπαγλότατε: ἐκπληκτικώτατε	ἐκπληκτικώτατε
r. 117	ἔπεισιν (v. 150)	ἔπεισι: λόγοις	λόγοις
r. 121	ἔδηλήσαντ' (v. 156)	ἔδηλήσαντο: ἔλυμήναντο, ἔβλαψαν	ἔλυμήναντο
r. 123	ἐσπόμεθ' (v. 158)	ἐσπόμεθα: ἐπηκολουθήσαμεν	ἠκολουθήσαμεν
r. 127	εὖ ναιόμενον (v. 164)	εὖ ναιόμενον: καλῶς οἰκούμενον	καλῶς οἰκούμενην
r. 128	διέπουσ' (v. 166)	διέπουσιν: ἐνεργοῦσιν	ἐνεργοῦσιν
r. 140	ἄνασσε (v. 180)	ἄνασσε: βασίλευε	βασίλευε
r. 154	ἔπεα πτερόεντα (v. 201)	ἔπεα πτερόεντα: λόγους ταχεῖς καὶ εὐαρμόστους	λόγους [...] ταχεῖς
r. 155	εἰλήλουθας (v. 202)	εἰλήλουθας: ἐλήλυθας	ἐλήλυθας
r. 156	ἔρέω (v. 204)	ἔρέω: ἐρῶ, λέξω	ἐρῶ
r. 161	ἔλκεο (v. 210)	ἔλκεο: ἔλκε	ἔλκε
r. 166	ἀργυρέη (v. 219)	ἀργυρέη: ἀργυρᾶ	ἀργυρᾶ
r. 167	βαρεῖαν (v. 219)	βαρεῖαν: ἰσχυράν	ἰσχυράν
r. 174	ἀποαιρεῖσθαι (v. 230)	ἀποαιρεῖσθαι: ἀφαιρεῖσθαι	ἀφαιρεῖσθαι
r. 182	εἰρύαται (v. 239)	εἰρύαται: φυλάσσουσιν	φυλάττουσιν
r. 189	ἀγορητής (v. 248)	ἀγορητής: δημηγόρος	δημηγόρος
r. 192	ἄνασσεν (v. 252)	ἄνασσεν: ἐβασίλευσεν	ἐβασίλευε
r. 201	ἀντίθεον (v. 264)	ἀντίθεον: ἰσόθεον	ἰσόθεον
r. 209	ἐριζέμεναι (v. 277)	ἐριζέμεναι: ἐρίζειν, φιλονεικεῖν	φιλονεικεῖν
r. 217	ἔθεσαν (v. 290)	ἔθεσαν: ἐποίησαν	ἐποίησαν
r. 225	ἀέκοντος (v. 301)	ἀέκοντος: μὴ βουλομένου ἢ ἄκοντος	μὴ βουλομένου
r. 227	αἶψα (v. 303)	αἶψα: ταχέως	ταχέως
r. 228	ἀναστήτην (v. 305)	ἀναστήτην: ἀνέστησαν, δυικῶς	ἀνέστησαν
r. 228	ἀγορῆν (v. 305)	ἀγορῆν: ἐκκλησίαν	ἐκκλησίαν
r. 236	ἀπολυμαίνεσθαι (v. 313)	ἀπολυμαίνεσθαι: ἀποκαθαίρεσθαι	ἀποκαθαίρεσθαι
r. 236	εἰς ἄλα (v. 314)	εἰς ἄλα: εἰς τὴν θάλασσαν	εἰς τὴν θάλατταν
r. 237	ἔρδον (v. 315)	ἔρδον: ἔθουον	ἔθουον

7.3.1.3 Scholia op papyri

De uitgave van Lundon wordt hier apart gezet, ondanks het feit dat het ook scholia minora zijn, omdat het hier niet gaat om scholia uit manuscripten, maar scholia enkel uit papyrusfragmenten. Vele fragmenten van woordenlijsten op de Homerische epen zijn gevonden in Egypte. Ze variëren van woordenlijsten met woorden gekozen uit een bepaalde passage van de *Ilias* of de *Odyssee* en neergeschreven op een apart papyrusvel, tot professioneel gemaakte rollen of codices die een of meer boeken van de epen bevatten. Wat ze allemaal gemeen hebben en waarin ze verschillen van de lexica, is hun opeenvolging, die de tekst van Homeros volgt. In de uitgave van Lundon wordt

geprobeerd om de verscheidenheid aan publicaties over Homerische woordenlijsten op papyri in een alfabetische lijst samen te brengen³¹⁶.

	Homeros	Scholia minora ³¹⁷	Moschopoulos	
r. 3	Ἄχαιοῖς (v. 2)	Ἀχαιοίς τοῖς Ἑλλησι	τοῖς Ἑλλησι	
r. 4	αὐτοὺς δέ (v. 4)	αυτους δε' τα δε σωματα αυτων	τὰ δὲ σώματα αὐτῶν	
r. 4	τεῦχε (v. 4)	τευχε' εποιοι	ἐποίησε	
r. 4	ἐλώρια (v. 4)	ελωρια' ελκυσματα, σπαραγματα	σπαράγματα	
r. 4	κύνεσσιν (v. 4)	κυνεσσι' κυσιν/τοῖς κυσι	κυσί	
r. 6	τὰ πρῶτα (v. 6)	τα πρωτα' την αρχην	τὴν ἀρχήν	
r. 6	ἐρίσαντε (v. 6)	ερισαντε' φιλονεικησαντες	φιλονεικήσαντες	
r. 6	διαστήτην (v. 6)	διαστητην' διεστησαν	διέστησαν	
r. 6	ἄναξ ἀνδρῶν (v. 7)	αναξ ανδρων' βασιλευς	βασιλεύς τε τῶν ἀνδρῶν	
r. 7	διος (v. 7)	διος' ενδοξος	ἔνδοξος	
r. 8	σφωε (v. 8)	σφωε' αυτους	αὐτούς	
r. 9	ὃ γάρ (v. 9)	ο γαρ' ουτος γαρ	οὗτος γάρ	
r. 10	χολωθείς (v. 9)	χολωθείς' οργισθεις	ὀργισθείς	
r. 10	νοῦσον (v. 10)	νουσον' νοσον	νόσον	
r. 10	ἀνά στρατόν (v. 10)	ανα στρατον' ανα το στρατευμα	ἐπὶ τὸ στράτευμα	
r. 10-11	Ἀχαιῶν (v. 12)	Αχαιων' των Ελληνων	τῶν Ἑλλήνων	
r. 11	οὔνεκα (v. 11)	ουνεκα' διοτι	διότι	
r. 11	ἄρητῆρα (v. 11)	αρητηρα' ιερα	ἱερέα	
r. 12	ἠτίμασεν (v. 11)	ητιμησεν' ατιμωσ απεμψεν	ἀτίμως ἀπέπεμψεν	
r. 12	θοάς (v. 12)	θοας' ταχειας	ταχείας	
r. 12	ἐπὶ νῆας (v. 12)	επι νηας' επι τας ναυς	ἐπὶ τὰς [...] ναῦς	
r. 14	σκήπτρω (v. 15)	σκηπτρωι' βασιλικη ραβδω	τῇ ῥάβδῳ τῇ τιμίᾳ	
r. 15	κοσμήτορε (v. 16)	κοσμητορε' διατακται, βασιλεις	βασιλεῖς	
r. 17	ἐκπέρσαι (v. 19)	εκπερσαι' εκπορθησαι	ἐκπορθῆσαι	
r. 34	κῆρ (v. 44)	κηρ' την ψυχην	τὴν ψυχὴν	
r. 35	ὡς ἔφατ' (v. 43)	ως εφατ' ουτως ειπε	οὕτως εἶπεν	
r. 35	τοῦ δ' (v. 43)	του δε' τουτου δε	τούτου δέ	
r. 36	τόξ' (v. 45)	τοξα' τοξον	τόξον	
r. 39	ἴόν (v. 48)	ιον' βελος	βέλος	
r. 39	γένετ' (v. 49)	γενετ' εγενετο	ἐγένετο	
r. 47	ἀνιστάμενος (v. 58)	ανισταμενος' αναστας	ἀναστάς	
r. 47	ὠκύς (v. 58)	ωκυς' ταχυσ	ταχύς	
r. 51	τόσσον (v. 64)	τοσσον' τοσουτον	τοσοῦτον	
r. 52	εὐχολῆς (v. 65)	ευχωλης' ευχης	εὐχῆς	
r. 53	ἐκατόμβης (v. 65)	εκατομβης' μεγαλης θυσιας	θυσίας	
r. 53	αἶ κεν (v. 66)	αι κεν' εαν	ἐάν	

³¹⁶ J. Landon. 2012. "The Scholia Minora in Homerum: an alphabetical List". Version 1.0. *Trismegistos Online Publications* 7: 6-7.

³¹⁷ Bron: Landon. "The Scholia Minora in Homerum": 9-240.

r. 54	κνίσης (v. 66)	κνεισης' ατμου	ἀτμοῦ	
r. 54	ἦτοι (v. 68)	ητοι' μεν	μέν	
r. 57	οἱ (v. 72)	οι' αυτωι	αὐτῶ	
r. 58	ἔϋ (v. 73)	ευ' καλως	καλῶς	
r. 58	φρονέων (v. 73)	φρονεων' φρονων	φρονῶν	
r. 58	ἀγορήσατο (v. 73)	αγορησατο' εδημηγορησε	ἐδημηγόρησε	
r. 59	σφιν (v. 73)	σφιν' αυτοις	αὐτοῖς	
r. 60	μυθήσασθαι (v. 74)	μυθησασθαι' ειπειν	εἰπεῖν	
r. 61	ἐρέω (v. 76)	ερεω' ερω	ἐρῶ	
r. 62	ἔπεσιν (v. 77)	επεσιν' λογοις	λόγοις	
r. 62	ἀρήξειν (v. 77)	αρηξειν' βοηθησειν	βοηθήσειν	
r. 63	οἶομαι (v. 78)	οιομαι' υπολαμβανω	ὑπολαμβάνω	
r. 63	Ἀργείων (v. 79)	Αργειων' των Ελληνων	τῶν Ἑλλήνων	cf. r. 95
r. 64	χώσεται (v. 80)	χωσεται' οργισθησεται	ὀργισθεῖς	
r. 65	αὐτῆμαρ (v. 81)	αυτημαρ' εν αυτη τη ημεραι	κατ' αὐτήν τήν ἡμέραν	
r. 65	καταπέψη (v. 81)	καταπεψη' εν αυτωι κατασχη	κατάσχοι	
r. 66	ἐοῖσι (v. 83)	εοισι' τοις εαυτου	τοῖς ἑαυτοῦ	
r. 67	τόν (v. 84)	τον' τουτον	τοῦτον	cf. r. 96
r. 67	ἀπαμειβόμενος (v. 84)	αμειβομενος' ανταποκρεινομενος	ἀποκρινόμενος	
r. 68	θεοπρόπιον (v. 85)	θεοπροπιον' το εκ θεου μαντευμα	μάντευμα	
r. 71	οὔ τις (v. 88)	ουτις' ουδεις	οὐδεῖς	cf. r. 205
r. 72	χθονί (v. 88)	χθονι' τη γη	ἐπὶ τῆς γῆς	
r. 73	ἠϋδα (v. 92)	ηυδα' ειπεν	εἶπεν	
r. 77	πρίν (v. 97)	πριν' προτερον	πρότερον	
r. 78	δόμειναι (v. 98)	δομενε' αποδουναι	ἀποδοῦναι	
r. 78	κούρην (v. 98)	κουρην' κορην	κόρην	
r. 79	ἀνάποινον (v. 99)	αναποινον' ανευ λυτρων	μηδὲ λύτρα διδόντος	
r. 80	ἱεράν (v. 99)	ιερην' μεγαλην	μεγάλην	
r. 82	ἀχνύμενος (v. 103)	αχνυμενος' λυπουμενος	λυπούμενος	
r. 83	ὄσσε (v. 104)	οσσε' οφθαλμοι	ὄφθαλμοί	cf. r. 200
r. 83	λαμπετόωντι (v. 104)	λαμπερωντι' λαμποντι	λάμποντι	
r. 86	ἐσθλόν (v. 108)	εσθλον' αγαθον	ἀγαθήν	
r. 86	ἔπος (v. 108)	επος' λογον	λόγον	
r. 88	θεοπροπέων (v. 109)	θεοπροπεων' μαντευομενος	μαντευόμενος	
r. 88	τοῦδ' (v. 110)	τουδε' τουτου	τούτου	
r. 89	κούρης (v. 111)	κουρης' κορης	κόρης	
r. 90	βούλομαι (v. 112)	βουλομαι' θελω	θέλω	
r. 90	οἴκοι (v. 113)	οικοι' εν οικω	ἐν τῷ οἴκῳ	
r. 91	ἔθεν (v. 114)	εθεν' αυτης	αὐτῆς	
r. 93	τό γ' (v. 116)	το γε' τουτο γε	γε τοῦτο	
r. 93	ἄμεινον (v. 116)	αμεινον' κρεισσον	κρεῖττον	
r. 94	ἔμμεναι (v. 117)	εμμεναι' ειναι	εἶναι	
r. 95	οἶος (v. 118)	οιος' μονος	μόνος	
r. 96	ἔρχεται (v. 120)	ερχεται' απερχεται	ἀπέρχεται	
r. 97	φιλοκτεανώτατε (v.	φιλοκτεανωτατε'	φιλοχρηματώτατε	

	122)	φιλοχρηματωτατε		
r. 97	τάρ (v. 123)	τάρ· δή	δή	
r. 98	μεγάθυμοι (v. 123)	μεγαθυμοι' μεγαλοψυχοι	μεγαλόψυχοι	
r. 99	πολίων (v. 125)	πολιων' πολεων	πόλεων	
r. 99	έξεπράθομεν (v. 125)	εξεπραθομεν' εξεπορθησαμεν	έξεπορθήσαμεν	
r. 99	δέδασται (v. 125)	δεδασται' μεμερισται	μεμέρισται	
r. 100	παλίλλογα (v. 126)	παλιλλογα' παλισυλλεκτα	παλινσύλλεκτα	
r. 100	έπαγείρειν (v. 126)	επαγειρι' συναθροιζειν	άθροίζειν	
r. 100	τήνδε (v. 127)	τηνδε' ταυτην	ταύτην	
r. 100	πρόες (v. 127)	προες' προπεμψον	πέμψον	
r. 101	τριπλή (v. 128)	τριπλη' τριπλασιονα	τριπλάσιον	
r. 101	τετραπλή (v. 128)	τετραπλη' τετραπλασιονα	τετραπλάσιον	
r. 114	έκπαγλότατ' (v. 146)	εκπαγλοτατε' εκπληκτικωτατε	έκπληκτικώτατε	
r. 117	πρόφρων (v. 150)	προφρων' προθυμος	προθύμωσ	
r. 120	ήλασαν (v. 154)	ηλασαν' απηλασαν	άπήλασαν	
r. 123	έσπόμεθ' (v. 158)	εσομεθα' ηκολουθησαμεν	ήκολουθήσαμεν	
r. 127	πτολίεθρον (v. 164)	πτολιεθρον' πολισμα, πολις	πόλιν	
r. 127	εὐ ναϊόμενον (v. 164)	ευ ναιομενον' καλως οικουμενον	καλῶσ οίκουμένην	
r. 128	διέπουσ' (v. 166)	διεπουσι' ενεργουσι	ένεργοῦσιν	
r. 128	δασμός (v. 166)	δασμος' μερισμος	καιρός [...] μερισμοῦ	
r. 131	κορωνίσιον (v. 170)	κορωνισι' η μελαιναις	μελαίναις	
r. 135	πάρ' έμοί γε (v. 174)	παρ εμοι γε' παρεισι γαρ μοι	πάρεισιν έμοί	
r. 140	σέθεν (v. 180)	σεθεν' σου	σοῦ	
r. 140	οὐδ' ὄθομαι (v. 181)	ουδ οθομαι' ουδε επιστρεφομαι	οὐδέ έπιστρέφομαι	
r. 141	ᾧδε (v. 181)	ωδε' ουτως	οὔτως	
r. 146	ήτορ (v. 188)	ητορ' ψυχη	ψυχή	
r. 147	άναστήσειεν (v. 191)	αναστησειεν' αναστατους ποιησιεν	άναστάτους ποιήσειεν	
r. 148	έναρίζοι (v. 191)	εναριζοι' φονευη	φονεύσοι	
r. 150	πρό γάρ ηκε (v. 195)	προ γαρ ηκε' προεπεμψε γαρ	έπεπψε γάρ	
r. 150	λευκώλενος (v. 195)	λευκωλενος' λευκοπηχυς, λευκη	ή λευκοῦς έχουσα τοῦσ πήχεις	
r. 150	ὁμῶσ (v. 196)	ομωσ' ομοιωσ	ὁμοίωσ	
r. 152	οἶψ (v. 198)	οιω' μονω	μόνω αὐτῶ	
r. 153	μετά δ' έτράπετ' (v. 199)	μετα δ ετραπετο' επεστραφη δε	δέ έπεστράφη	
r. 154	φάανθεν (v. 200)	φανθεν' εφανησαν	έφάνησαν	
r. 154	έπεα πτερόεντα (v. 201)	επεα πτεροεντα' ταχισ λογους	λόγους [...] ταχεῖς	
r. 155	τίπτ' (v. 202)	τιπτε' τι ποτε	τί [...] ποτε	

r. 157	ὑπεροπλήσι (v. 205)	υπεροπλησι' υπερφανιας	ὑπερηφανίας	
r. 162	τρὶς τόσσα (v. 213)	τρεις τοσσα' τρεις τοσαυτα	τρὶς τοσαῦτα	
r. 164	εἰρύσσασθαι (v. 216)	ειρυσασθαι' φυλαξαι	φυλάξαι	
r. 166	ἦ (v. 219)	ἦ' εφη	ἔφη	
r. 166	κώπη (v. 219)	κωπη' τη του ξιφους λαβη	τῆ λαβῆ τοῦ ξίφους	
r. 166	σχέθε (v. 219)	σχεθε' επεσχε	ἐπέσχε	
r. 168-169	μετὰ δαίμονας ἄλλους (v. 222)	μετα δαιμονας αλλους' προς τους αλλους θεους	ἐπὶ τοὺς ἄλλους θεοῦς	
r. 173	εἶδεται (v. 228)	ιδετε' φαινεται	φαίνεται	
r. 176	ὑστατα (v. 232)	υστατα' εσχατα	ἐσχάτως	
r. 178	ὄζους (v. 234)	οζους' κλαδους	κλάδους	
r. 180	παλάμης (v. 238)	παλαμαις' χερσι	χερσί	
r. 182	εἰρύαται (v. 239)	ιρυατε' φυλασσουσιν	φυλάττουσιν	
r. 194	ικάνει (v. 254)	ικανει' καταλαμβάνει	καταλαμβάνει	
r. 196	μαρναμένοιιν (v. 257)	μαρναμενοιιν' μαχομενων δυικως	μαχομένων	
r. 201	ἀντίθεον (v. 264)	αντιθεον' ισοθεον	ισόθεον	
r. 202	τράφον (v. 266)	τραφεν' ετραφησαν	ἀνετράφησαν	
r. 202	φηρσίιν (v. 268)	φηρσιν' τοις κενταυροις	τοῖς Κενταύροις	
r. 204	τοῖσιν (v. 269)	τοισιν' τουτοις	τούτοις	
r. 204	τηλόθεν (v. 270)	τηλοθεν' πορρωθεν	πόρρωθεν	
r. 205	κατ' ἔμ' αὐτόν (v. 271)	κατ εμ αυτον' κατα την εμαυτου δυναμιν	κατὰ τὴν ἐμήν αὐτοῦ δύναμιν	
r. 206	βροτοί (v. 272)	βροτοι' ανθρωποι	τῶν ἀνθρώπων	
r. 207	ξύνιεν (v. 273)	ξυνιον' συνιεσαν	συνίεσαν	
r. 208	ἀποαίρεο (v. 275)	αποαιρεο' αφαιρου	ἀφαιροῦ	
r. 211	κῦδος (v. 279)	κυδος' δοξα	δόξαν	
r. 213	ἔρκος (v. 284)	ερκος' τιχος, ασφαλια	ἀσφάλεια	
r. 213	πέλεται (v. 284)	πελεται' γινεται, εσσι, εστι	ἐστιν	
r. 223-224	οὔτε τῷ ἄλλῳ (v. 299)	ουτε τω αλλω' ουτε τινη αλλω	οὔτε τινὶ ἄλλῳ	
r. 225	ἀέκοντος (v. 301)	αεκοντος' μη βουλομενου	μὴ βουλομένου	
r. 226	οἶδε (v. 302)	οιδε' ουτοι	οὔτοι	
r. 227	αἶψα (v. 303)	αιψα' ταχεως	ταχέως	
r. 227	κελαινόιν (v. 303)	κελαινον' μελαν	μέλαν	
r. 227-228	ὡς τῷ γ' (v. 304)	ως τω γε' ουτως ουτοι	οὔτως οὔτοι	
r. 228	τῷ (v. 304)	τω' ουτοι	οὔτοι	
r. 228	ἀνστήτην (v. 305)	ανστητην' ανεστησαν	ἀνέστησαν	
r. 229	κλισίας (v. 306)	κλισιας' σκηνας	σκηνάς	
r. 230	Μενοιτιάδη (v. 307)	Μενοιτιαδη' Μενοιτιου υιω, τω Πατροκλω	τῷ Πατροκλῶ τῷ τοῦ Μενοιτίου υἱῷ	
r. 230	οἷς (v. 307)	οις' τοις εαυτου	τοῖς ἑαυτοῦ	
r. 236	ἀπολυμαίνεσθαι (v. 313)	απολυμαινεσθαι' αποκαθαίρεσθαι	ἀποκαθαίρεσθαι	
r. 237	τεληέσσας (v. 315)	τεληεσσας' τελειας	τελείων	

7.3.1.4 *Scholia vetera*

In zijn uitgave concentreert Erbse zich op de scholia maiora, die hij in de titel van zijn werk de scholia vetera noemt. Deze zijn zoals gezegd jonger dan de D scholia, maar gaan ook terug op oudere

bronnen. Zo gaat een deel, dat gedateerd kan worden omstreeks 500 na Christus, terug op samenvattingen van commentaren van Didymos, Aristonikos, Nikanor en Herodianos. Dit zijn de auteurs van de Viermännerkommentar op Homeros, die volgens Van der Valk gedateerd kan worden in de 4^e eeuw na Christus³¹⁸. Een ander deel werd samengesteld in de Byzantijnse Middeleeuwen uit commentaren van de 1^e of 2^e eeuw voor Christus.

	Homeros	Scholia vetera ³¹⁹	Moschopoulos
r. 4	Ἄϊδι προΐαψεν (v. 3)	Ἄϊδι προΐαψεν: [...] προΐαψεν οὖν ἔβλαψε πρὸ ὄρου παραπέμψασα Ἄϊδη [...]	βλάψασα τῷ Ἄϊδι παρέπεμψε
r. 6	διαστήτην (v. 6)	διαστήτην: διέστησαν. ἡ δὲ τῶν δυϊκῶν κατάχρησις Ἀττική.	διέστησαν
r. 26	ἐμόν λέχος ἀντιόωσαν (v. 31)	ἐμόν λέχος ἀντιόωσαν: τῆς ἐμῆς κοίτης μεταλαμβάνουσιν ὡς τὸ “ἀντιῶν ταύρων τε” [...]	τῆ ἐμῆ κοίτη ὑπηρετουμένην
r. 40	οὐρῆας μὲν πρῶτον ἐπώχετο καὶ κύνας ἀργούς (v. 50)	οὐρῆας μὲν πρῶτον ἐπώχετο καὶ κύνας ἀργούς: φιλόανθρωπος ὢν ὁ θεὸς πρῶτον τὰς ἡμιόνους καὶ τοὺς κύνας [...] ἀναιρεῖ.	τοὺς ἡμιόνους μὲν πρῶτον ἐτιμωρήσατο τῷ βέλει καὶ τοὺς ταχεῖς κύνας
r. 41	ἔχεπευκές (v. 51)	ἔχεπευκές: ἔχον πικρίαν ἀπὸ τῆς πεύκης — — — ἐστι πικρόν.	πικρόν
r. 43	κῆλα (v. 53)	κῆλα: νῦν τὰ βέλη ὅτε δὲ καὶ σημεῖα	βέλη
r. 45	κῆδετο (v. 56)	κῆδετο γὰρ Δαναῶν: εὐλόγως ἐφρόντιζε — — — ὄλεθρος	ἐφρόντιζε
r. 77	πρίν (v. 97)	πρίν: πρότερον	πρότερον
r. 85	κρήγυον (v. 106)	κρήγυον: τὸ τῷ κέαρι ἡδὺ καὶ προσηνές, ὃ ταυτόν ἐστι τῷ θυμῆρες κρήγυον: [...] οἷον κρήδυνόν τι ὄν, τὸ κέαρ, ὃ ἐστι τὴν ψυχὴν, οἷον τὸ θυμῆρες τῆ ψυχῆ μου	θυμῆρες
r. 85	εἶπες (v. 106)	εἶπες: τὸ δὲ εἶπες “εἶπας” Ἀρίσταρχος γράφει [...]	εἶπας
r. 93	καὶ ὥς (v. 116)	καὶ ὥς: τὸ ὥς ὅποτε σημαντικόν ἐστι τοῦ ὅμως, περισπᾶται	ὁμῶς
r. 96	ὃ μοι (v. 120)	ὃ μοι: ἀποκοπή τοῦ ὅτι μοι	ὅτι μοι
r. 103-105	κλέπτε νόω, ἐπεὶ οὐ παρελεύσεται οὐδέ με πείσεις (v. 132)	κλέπτε νόω, ἐπεὶ οὐ παρελεύσεται οὐδέ με πείσεις: [...] οὔτε τῷ κλέπτειν νικήσεις οὔτε πείσεις	μὴ δὴ οὕτω παραλογίζου[...] ἐπεὶ οὐ με νικήσεις [...] οὐδέ [...] πείσεις
r. 118	ἢ ὁδόν (v. 151)	ἢ ὁδόν: φασὶ μὲν τινες περὶ τοῦ πλοῦ λέγειν. ἐγὼ δὲ τὸν λόχον φημί [...]	λόχον
r. 135	οἴ κε με τιμήσουσι (v. 175)	οἴ κε με τιμήσουσι: καὶ “τιμήσωσι” [...]	οἴπερ ἂν με τιμήσωσι
r. 154	δεινῶ δέ οἱ ὅσσε φάανθεν (v. 200)	δεινῶ δέ οἱ ὅσσε φάανθεν: ὁ δὲ ἀντὶ τοῦ γὰρ οἱ τοῦ ἥρωος³²⁰ ὀφθαλμοί	φοβεροὶ δὲ αὐτῆς οἱ ὀφθαλμοὶ ἐφάνησαν

³¹⁸ Van der Valk. *Researches on the Text and Scholia of the Iliad*: 105.

³¹⁹ Bron: Erbse (Ed.). *Scholia Graeca in Homeri Iliadem (scholia vetera)*: 3-96.

r. 166	κώπη (v. 219)	κώπη: [...] κώπη δὲ τὸ κωπίον, ἤγουν ἢ τοῦ ξίφους λαβή	τῆ λαβῆ τοῦ ξίφους
r. 168	μετά (v. 222)	μετά: ὅτι ἀντὶ τοῦ ἐπί.	ἐπί
r. 168-169	δαίμονας (v. 222)	μετὰ δαίμονας ἄλλους: οὕτως δαίμονας καλεῖ τοὺς θεοὺς [...]	τοὺς θεοὺς
r. 173	τὸ δέ τοι κήρ (v. 229)	τὸ δέ τοι κήρ: ἐν δύο μέρεσι λόγου, ἵνα ἦ τοῦτο δέ σοι θάνατος νομίζεται.	τοῦτο δέ σοι θάνατος φαίνεται
r. 190-191	τῷ δ' ἤδη δύο μὲν γενεαί (v. 250)	τῷ δ' ἤδη δύο μὲν γενεαί: [...] ἀλλὰ δύο περιοδικὰ γενεάς, τουτέστι τὰς καλουμένας δύο γενεάς ἀνθρωπείας, ὡσεὶ ἔλεγε δύο τριακονταετίας	ἐφ' οὗ ἤδη δύο μὲν τριακονταετίας παρῆλθον λέγω περιοδικαὶ γενεαὶ ἀνθρώπων
r. 191	οἱ οἱ πρόσθεν (v. 251)	οἱ οἱ πρόσθεν: [...] καὶ ἔστι τὸ δεύτερον οἱ ἀντὶ τοῦ αὐτῷ. [...]	αὐτῷ
r. 192-193	μετὰ δὲ τριτάτοισιν ἄνασεν (v. 252)	τῷ δ' ἤδη δύο μὲν γενεαί: [...] αὐτὸς δὲ ναύαρχος ἦν τῶν ἐν τῇ τρίτῃ γενεᾷ γενομένων, οἱ ἦγον τὴν στρατεύσιμον ἡλικίαν.	ἐπὶ δὲ τῶν γενομένων ἐν τῇ τρίτῃ γενεᾷ ἐβασίλευε τὴν στρατεύσιμον ἡλικίαν ἀγόντων
r. 202-203	φηρσίν (v. 268)	φηρσίν: τοῖς Κενταύροις [...]	τοῖς Κενταύροις
r. 203	φηρσίν (v. 268)	φηρσίν: θηρσίν Ἄιολικῶς [...]	οἱ θῆρες ἦσαν
r. 204	τηλόθεν ἐξ ἀπίης (v. 270)	τηλόθεν ἐξ ἀπίης: [...] οἱ δὲ νεώτεροι ἐξεδέξαντο τὴν Πελοπόννησον.	πόρρωθεν ἐκ τῆς Πελοποννησιακῆς γῆς
r. 236	οἱ δ' ἀπελυμαίνοντο καὶ εἰς ἄλα λύματ' ἔβαλλον (v. 314)	οἱ δ' ἀπελυμαίνοντο καὶ εἰς ἄλα λύματ' ἔβαλλον: ἀπεκαθαίροντο καὶ εἰς τὴν θάλατταν τὰ περιττώματα καὶ καθάρματα ἔβαλλον	οἱ δ' ἀπεκαθαίροντο καὶ εἰς τὴν θάλατταν τοὺς ρύπους ἀπέβαλλον

7.3.2 Lexica

7.3.2.1 Apollonios Sophista

Het lexicon van Apollonios Sophista, een van de vele 1^e eeuwse Homerische verzamelingen, is vanuit verschillende standpunten ons belangrijkste werk van antieke lexicografie. Het is niet alleen belangrijk omdat het heel wat informatie bevat van antieke geleerden, die anders verloren gegaan zou zijn, in het bijzonder het werk van Aristarchos. Het is ook in zijn eigen vorm een omvangrijk lexicon van Homeros, dat snel een standaard referentiewerk werd voor de lezers van de Homerische epen. Het is ook een belangrijke bron voor de receptie en interpretatie van de Homerische teksten doorheen het Romeinse Rijk. De D scholia worden algemeen aanvaard als belangrijkste bron. Men erkent ook dat Apollonios daarnaast nog andere bronnen gebruikte, zoals zijn tijdgenoot Apion, die vaak geciteerd wordt als uit eerste hand. Dit is ook het geval voor de verder onbekende Heliodoros. Verschillende geleerden voegen er nog andere bronnen aan toe, zoals de werken van Aristonikos, exegetische commentaren, werken van Didymos, Ptolemaeos van Ascalon, Apollodoros, Philoxenos...³²¹

³²⁰ Moschopoulos opteert hier voor de ogen van Athena in plaats van die van Achilles, net als de commentatoren Willcock en Kirk, terwijl de scholia het hebben over de ogen van Achilles (cf. commentaar op r. 154).

³²¹ M. W. Haslam. 1994. "The Homer "Lexicon of Apollonius Sophista" I. Composition and Constituents". *Classical Philology* 89 (1): 1-2.

Er is slechts één codex van Apollonios Sophista overgeleverd, namelijk de 10e-eeuwse codex Par. Coisl. 345³²². Uit verwijzingen in latere lexica en een aantal fragmentaire papyrusmanuscripten blijkt dat de tekst in deze codex vaak ingekort is, terwijl er ook interpolaties zijn ingeslopen³²³.

	Homeros	Apollonios Sophista ³²⁴	Moschopoulos
r. 4	Ἄϊδι (v. 3)	Ἄϊδι τῷ Ἄϊδι, ἀπ' εὐθείας τῆς Ἄϊς [...] (14,3)	τῷ Ἄϊδι
r. 8	ἔριδι (v. 8)	ἔρις ἐπὶ μὲν τῆς φιλονεικίας [...] (76,18)	κατ' ἐριστικὴν καὶ φιλονεικὸν μάχην
r. 11	ἄρητῆρα (v. 11)	ἄρητῆρ ὁ ἱερεὺς, ἀπὸ τοῦ ὑπὲρ τῶν θυόντων τὰς εὐχὰς ποιεῖσθαι. ὄθεν νῦν ἀρώματα ἐπιθυμιάματα (41,28)	τὸν ἱερέα
r. 23	κιχείω (v. 26)	κιχείω καταλάβω, καὶ κιχείς καταλαβῶν (99,31)	καταλάβω
r. 28	θίνα (v. 34)	θεῖνα τὸν αἰγιαλόν (86,24)	τοῦ αἰγιαλοῦ
r. 40	ἀργούς (v. 50)	ἀργὸν ἐπὶ μὲν τοῦ λευκοῦ [...], ἐπὶ δὲ τοῦ ταχέος [...] (41, 21-22)	ταχεῖς
r. 41	ἐχεπευκές (v. 51)	ἐχεπευχές ἔχον πικρίαν [...] (80,18)	πικρόν
r. 43	κῆλα (v. 53)	κῆλα ποτὲ μὲν τὰ ξύλινα βέλη [...] (99,2)	βέλη
r. 45	κῆδετο (v. 56)	κῆδετο ἠνιάτο. Δηλοῖ δὲ καὶ τὸ ἐφρόντιζεν [...] (98,28)	ἐφρόντιζε
r. 48	ἄμμε (v. 59)	ἄμμε Αἰωλικῶς ἀντὶ τοῦ ἡμᾶς [...] (24,26)	ἡμᾶς
r. 52	εὐχωλῆς (v. 65)	εὐχωλὴν ἐπὶ μὲν τῆς καθ' ἡμᾶς εὐχῆς [...] (79,31)	εὐχῆς
r. 101	δῶσι (v. 129)	δῶσι ὅταν ἐν κοινῇ, ἀντὶ τοῦ δῶ [...] (61,15)	δῶ
r. 111	ἄλα (v. 141)	ἄλα [...] ἐπὶ δὲ τῆς θαλάσσης [...] (22,10)	ἐπὶ τὴν [...] θάλασσαν
r. 111	ἐρύσσομεν (v. 141)	ἐρύσσομεν ἐλκύσομεν (77,20)	ἐλκύσωμεν
r. 111	ἀγείρομεν (v. 142)	ἀγείρομεν συναθροίσομεν [...] (7,1)	ἀθροίσομεν
r. 128	διέπουσ' (v. 166)	διέπουσιν διαπανοῦσιν, ἐνεργοῦσιν (58,28)	ἐνεργοῦσιν
r. 182	εἰρύαται (v. 239)	εἰρύαται φυλάσσουσι [...] (64,19)	φυλάττουσιν
r. 201	ἀντίθεον (v. 264)	ἀντίθεον τὸν ἰσόθεον [...] (33,15)	ἰσόθεον
r. 202-203	φηρσίν (v. 268)	φῆρες οἱ Κένταυροι [...] οἱ δὲ Αἰολεῖς τὰ θηρία φηρία λέγουσιν [...] (162,17-18)	τοῖς Κενταύροις οἱ θῆρες
r. 204	ἀπίης γαίης (v. 270)	ἀπίης γαίης τῆς μακρὰν ἀπούσης [...] οἱ δὲ τῆς Πελοποννήσου, κακῶς (38,24-26)	τῆς Πελοποννησιακῆς γῆς
r. 227	αἶψα (v. 303)	αἶψα ταχέως [...] (17,19)	ταχέως
r. 228	ἀγορὴν (v. 305)	ἀγορὰ ἢ ἐκκλησία, τὸ πλῆθος καὶ ὁ τόπος καὶ τὸ συναθροίσμα (4,15)	τὴν ἐκκλησίαν
r. 236	ἀπελυμαίνοντο (v. ...)	ἀπελυμαίνοντο ἀπεκαθαίροντο,	ἀπεκαθαίροντο

³²² I. Bekker (Ed.). 1967. *Apollonii Sophistae Lexicon Homericum*. Hildesheim. Olms: 5, herdruk van I. Bekker. 1833. *Apollonii Sophistae Lexicon Homericum*. Berlin. Reimer: 5.

³²³ Haslam. "The Homer "Lexicon of Apollonius Sophista"": 2.

³²⁴ Bron: Bekker (Ed.). *Apollonii Sophistae Lexicon*.

	314)	ἀφηνίζοντο (38,11)	
r. 237	ἔρδον (v. 315)	ἔρδειν ἐπὶ μὲν τοῦ θύειν [...] (75,24)	ἔθουον

7.3.2.2 Photios

De oorspronkelijke titel van dit lexicon uit de 9^e eeuw luidde waarschijnlijk: Λέξεων συναγωγή. Het is een nieuw woordenboek, samengesteld uit enkele oudere woordenboeken. Photios stelde zijn lexicon niet op met een wetenschappelijk, maar met een praktisch doel: het moest dienen als hulpmiddel en naslagwerk bij het lezen van oudere, in het bijzonder klassieke, auteurs en moest ook het lezen van de Bijbel eenvoudiger maken. Daarbij is er veel aandacht besteed aan oude Attische uitdrukkingen, aangezien deze niet meer begrepen werden. Niet alle, maar enkel de moeilijkere en vaak voorkomende woorden werden opgenomen.

De belangrijkste bronnen voor Photios waren het Lexikon van Harpokration (2^e eeuw n.C.), het woordenboek van Diogenianos (2^e eeuw n.C.), de Ἀττικῶν ὀνομάτων λόγοι πέντε van Aelios Dionysios (1^e-2^e eeuw n.C.) en het Λεξικὸν κατὰ στοιχεῖον van Pausanias (2^e eeuw n.C.). Voor Homerische woorden deed hij een beroep op het Lexikon van Apion, niet van de echte Apion die onder Tiberius in Rome als Homerosverklaarder beroemd werd, maar een later werk onder zijn naam. Daarnaast gebruikte hij ook het Homeroslexikon van Heliodoros (verder niet bekend, cf. supra)³²⁵. Ook het Lexikon van Apollonios Sophista (1^e eeuw n.C.) en de Σοφιστικὴ προπαρασκευὴ van Phrynichos (1^e eeuw v.C.-1^e eeuw n.C.), dat aan de basis zou liggen van Photios' lexicon, behoorden tot zijn bronnen³²⁶.

	Homeros	Photios ³²⁷	Moschopoulos
r. 77	ἀφέξει (v. 97)	ἀποκωλύσει, ἀποστήσει ³²⁸ (α 3324)	ἀποστήσει
r. 111	ἄλλα (v. 141)	θάλασσαν. ἢ τὰς τῶν ὀνύχων ὀξύτητας (α 884)	θάλασσαν
r. 166	ἢ δ' ὄς (v. 219)	ἀντὶ τοῦ ἔφη δὲ οὗτος· καὶ ἢ ἀντὶ τοῦ ἔφη (η 52)	ἔφη
r. 219	ὑποβλήδην (v. 292)	ὑποβαλὼν λόγον ὑποκρουσικῶς, ἔτι τλέγοντ' (υ 174)	ὑποβαλὼν τὸν ἑαυτοῦ λόγον
r. 228	ἀγορήν (v. 305)	ἐκκλησίαν (α 241)	ἐκκλησίαν

³²⁵ Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 519-520.

³²⁶ T. Christos (Ed.). 1982. *Photii patriarchae Lexicon*. III vols. Berlin. De Gruyter: I, p. LXXII.

³²⁷ Bron: Christos (Ed.). *Photii patriarchae Lexicon*.

³²⁸ De gelijkenis met dit woord wijst erop dat Moschopoulos een bepaalde teksttraditie volgt, namelijk waarin v. 97 luidt als volgt: 'οὐδ' ὃ γε πρὶν λοιμοῖο βαρείας χειρας ἀφέξει' in plaats van de traditie waarin v. 97 luidt als: 'οὐδ' ὃ γε πρὶν Δαναοῖσιν ἀεικέα λοιγὸν ἀπόσει'.

7.3.2.3 Hesychios

Hesychios Alexandrinus was een grammaticus, maar in welke tijd hij leefde is onzeker. Men meent dat hij zijn bloeiperiode kende in de 5^e-6^e eeuw na Christus. Een bron van Hesychios was Herodianos (4^e eeuw n.C.), daarnaast gebruikte hij ook Aristarchos (3^e eeuw v.C.), Apion (1^e eeuw v.C.-1^e eeuw n.C.) en Heliodoros (verder niet bekend, cf. supra)³²⁹.

	Homeros	Hesychios	Moschopoulos
r. 4	Ἄϊδι (v. 3)	Ἄϊδι: τῷ ἄδη, ἀπό τῆς εὐθείας <τῆς ὀ Ἄϊς> (α 1755)	τῷ Ἄϊδη
r. 4	προΐαψεν (v. 3)	προΐαψεν: προέπεμψεν, προδιέφθειρεν [...] (π 3485)	παρέπεμψε
r. 8	ἔριδι (v. 8)	ἔριδι: φιλονεικία (ε 5818)	κατ' ἐριστικὴν καὶ φιλόνεικον μάχην
r. 17	δώματ' (v. 18)	δώματ': οἴκους, οἰκήματα, ταμεῖα, οἰκοδομήματα, κέλλια (δ 2718)	οἰκήματα
r. 17	ἐκπέρσαι (v. 19)	ἐκπέρσαι: ἐκπορθῆσαι, ἐλεῖν, λαβεῖν (ε 1609)	ἐκπορθῆσαι
r. 21	ἀφίει (v. 25)	ἀφίει: ἀπέπεμπεν (α 8673)	ἀπέπεμψεν
r. 25	ἔπεισιν (v. 29)	ἔπεισεν: ἐπελεύσεται, ἐπέρχεται (ε 4356)	ἐλεύσεται
r. 27	ἔδδεισεν (v. 33)	ἔδδεισεν: ἐφοβήθη (ε 432)	ἐφοβήθη
r. 35	ἔκλυε (v. 43)	ἔκλυε: ἐπήκου, καὶ ἔκλυες, ἔκλυον (ε 1507)	ἐπήκουσεν
r. 36	ἐπ' ὤμων (v. 46)	ἐπ' ὤμων: ἐπὶ τῶν ὤμων (ε 5584)	ἐπὶ τῶν ὤμων
r. 42	ἐννήμαρ (v. 53)	ἐννήμαρ: ἐπὶ ἐννέα ἡμέρας (ε 3201)	ἐπὶ ἐννέα μὲν ἡμέρας
r. 43	ἀγορήνδε (v. 54)	ἀγορήνδε: εἰς τὴν ἐκκλησίαν (α 726)	εἰς ἐκκλησίαν
r. 47	ἀνιστάμενος (v. 58)	ἀνιστάμενος: ἀναστάς (α 5216)	ἀναστάς
r. 48	ἄμμε (v. 59)	ἄμμε: ἡμᾶς [ἢ ἡμεῖς, ἢ ἡμῖν] [ἢ] οἴομαι (α 3694)	ἡμᾶς
r. 52	εὐχωλῆς (v. 65)	εὐχωλή: εὐχή, καύχησις, θυσία, νίκη, τέρψις, χαρά (ε 7305)	εὐχῆς
r. 58	ἔϋ φρονέων (v. 73)	ἔϋ φρονέων: καλῶς φρονῶν (ε 7284)	καλῶς φρονῶν
r. 62	ἀρήξειν (v. 77)	ἀρήξειν: βοηθήσειν (α 7158)	βοηθήσειν
r. 77	ἀφέξει (v. 97)	ἀποκωλύσει, ἀποστήσει ³³⁰ (α 8601)	ἀποστήσει
r. 82	ἀχνύμενος (v. 103)	ἀχνύμενος: λυπούμενος (α 8897)	λυπούμενος
r. 86	ἔπος (v. 108)	ἔπος: ῥῆμα, λόγος, φωνή (ε 5508)	λόγον
r. 101	ἀποτεῖσομεν (v. 128)	ἀποτεῖσει: ἀποδώσει (α 6722)	ἀποδώσομεν
r. 101	δῶσι (v. 129)	δῶσι: ὅταν μὲν ἐνικῶς ἦ [δῶη δὲ] σύν τῷ ἰῶτα (δ 2752)	δῶ
r. 102	ἐξαλαπάξαι (v. 129)	ἐξαλαπάξαι: ἐκπορθῆσαι (ε 3530)	ἐκπορθῆσαι
r. 108	ἔλωμαι (v. 137)	ἔλωμαι: πορθήσω, ἀφέλω, λάβω (ε 2245)	ἀφέλωμαι
r. 111	ἄλα (v. 141)	ἄλα: θάλασσαν [...] (α 2715)	θάλασσαν
r. 111	ἀγείρομεν (v. 142)	ἀγείρομεν: ἀθροίσωμεν (α 418)	ἀθροίσωμεν

³²⁹ K. Latte et al. (Eds.). 2005. *Hesychii Alexandrini Lexicon*. Sammlung griechischer und lateinischer Grammatiker; 11, 3-4. IV vols. Berlin. De Gruyter: I, p. VII-VIII.

³³⁰ De gelijkenis met dit woord wijst erop dat Moschopoulos een bepaalde teksttraditie volgt, namelijk waarin v. 97 luidt als volgt: 'οὐδ' ὃ γε πρὶν λοιμοῖο βαρείας χειρὰς ἀφέξει' in plaats van de traditie waarin v. 97 luidt als: 'οὐδ' ὃ γε πρὶν Δαναοῖσιν ἀεικέα λοιγὸν ἀπώσει'.

r. 113	βήσομεν (v. 144)	βήσομεν: ἐπιβιάσομεν, ἐμβιάσομεν (β 586)	ἀναβιάσομεν
r. 114	ἐκπαγλότατ' (v. 146)	ἐκπαγλότατε: θαυμαστότατε, ἐκπληκτικώτατε (ε 1574)	ἐκπληκτικώτατε
r. 117	ἔπεσιν (v. 150)	ἔπεσιν: λόγοις, λέξεσιν (ε 4452)	λόγοις
r. 123	ἐσπόμεθ' (v. 158)	ἐσπόμεθα: ἠκολουθήσαμεν (ε 6318)	ἠκολουθήσαμεν
r. 128	διέπουσ' (v. 166)	διέπουσιν: ἐνεργοῦσι, κατορθοῦσι, διαπονοῦσι (δ 1624)	ἐνεργοῦσιν
r. 161	ἔλκεο (v. 210)	ἔλκεο: ἔλκε (ε 2129)	ἔλκε
r. 189	ἀγορητής (v. 248)	ἀγορητής: δημηγόρος (α 729)	δημηγόρος
r. 192	ἄνασσειν (v. 252)	ἄνασσειν: ἐβασίλευσεν (α 4596)	ἐβασίλευε
r. 201	ἀντίθειον (v. 264)	ἀντίθειον: ἰσόθειον (α 5411)	ἰσόθειον
r. 209	ἐρίζεμεναι (v. 277)	ἐρίζεμεναι: ἐρίζειν, φιλονεικεῖν (ε 5826)	φιλονεικεῖν
r. 217	ἔθεσαν (v. 290)	ἔθεσαν: ἐποίησαν (ε 662)	ἐποίησαν
r. 219	ὑποβλήδην (v. 292)	ὑποβλήδην: ὑποβάλλων τὸν λόγον πρὶν σιωπήσῃ τὸν λέγοντα. ἄλλοι ὑπολαμβάνων (υ 575)	ὑποβαλὼν τὸν ἑαυτοῦ λόγον
r. 225	ἀέκοντος (v. 301)	ἀέκοντος: ἄκοντος, μὴ βουλομένου (α 1326)	μὴ βουλομένου
r. 227	αἶψα (v. 303)	αἶψα: εὐθέως, ὠκέως, ταχέως (α 2207)	ταχέως
r. 228	ἀνστήτην (v. 305)	ἀνστήτην: ἀνέστησαν, δυϊκῶς (α 5298)	ἀνέστησαν
r. 228	ἀγορήν (v. 305)	ἀγορήν: ἐκκλησία αὐτὸ δὲ ἄθροισμα. καὶ ὁ τόπος [...] (α 724)	τὴν ἐκκλησίαν
r. 236	ἀπολυμαίνεσθαι (v. 313)	ἀπολυμαίνεσθαι: ἀποκαθαίρεσθαι (α 6469)	ἀποκαθαίρεσθαι
r. 236	εἰς ἄλλα (v. 314)	εἰς ἄλλα: εἰς τὴν θάλασσαν (ε 1087)	εἰς τὴν θάλατταν ³³¹
r. 237	ἔρδον (v. 315)	ἔρδειν: πράττειν, θύειν (ε 5677)	ἔθυον

7.3.2.4 Souda

Onder deze naam bezitten we een groot, in meerdere handschriften overgeleverd, lexicon van woorden en zaken, dat door zijn rijkdom en geleerdheid boven de Byzantijnse fragmentenliteratuur uitsteekt. Over de auteur is niets bekend, zelfs zijn oud-Thessalische naam (Σουΐδας of Σούδας) is problematisch. De datering van het werk wordt geschat op het midden van de 10^e eeuw en het werk moet in 976 reeds in gebruik geweest zijn. De oudste auteur die een beroep doet op de Souda is Eustathios van Thessaloniki (cf. supra).

Het is geen woordenboek in de moderne zin van het woord, maar een werk dat typisch is voor de laat-Griekse en Byzantijnse tijd met grammaticaal-filologische kenmerken. Het is een werktuig voor grammaticale, lexicale, historische en literair-historische onderzoeken. Het werk zit tussen boeken die puur lexicaal, grammaticaal en etymologisch zijn en enkel woorden, vormen en afleidingen bevatten, en onze moderne encyclopedieën die voornamelijk zakelijke verklaringen bieden. De auteur gebruikte onder andere het Lexikon van Harpokration (2^e eeuw n.C.), dat ook Photios

³³¹ Het is opmerkelijk dat Grandolini (in Grandolini. S. "La parafrasi al primo libro dell'Iliade": 142) hier opteert voor θάλατταν, terwijl ze op r. 111 al θάλασσαν heeft gebruikt (hier zijn geen variante lezingen) en vier handschriften θάλασσαν als lezing hebben, namelijk L¹, L¹³, V⁵ en V⁷. Ook op regel 231 gebruikt ze θάλατταν, terwijl er ook hier in vier handschriften θάλασσαν te lezen staat, namelijk L¹, V⁵, V⁷ en V¹⁷. Op regel 235 en 238 heeft slechts een handschrift (V⁵) de lezing θαλάσσης, dus opteert Grandolini voor θαλάττης. Op regel 28 gebruikt ze θαλάσσης, aangezien hier geen variante lezingen zijn. Hetzelfde geldt voor regel 122 (θάλασσα).

gebruikte. Naast lexica gebruikte hij ook verzamelingen van scholia en auteurs die geschreven hebben over wereldlijke en kerkelijke onderwerpen, zoals Polybios, Josefus, Prokopios...³³²

	Homeros	Souda ³³³	Moschoroulos
r. 4	προΐαψεν (v. 3)	προΐαψε: προέπεμψε (π 2424)	παρέπεμψε
r. 17	ἐκτέρσαι (v. 19)	ἐκτέρσαι: ἐκπορθῆσαι (ε 565)	ἐκπορθῆσαι
r. 21	ἀφίει (v. 25)	ἀφίει: ἀπέπεμπεν (α 4614)	ἀπέπεμπεν
r. 27	ἔδδεισεν (v. 33)	ἔδεισα: ἐφοβήθην (ε 220)	ἐφοβήθη
r. 52	εὐχολῆς (v. 65)	εὐχολή: εὐχή, ἢ καύχημα (ε 3830)	εὐχῆς
r. 77	ἀφέξει (v. 97)	ἀποκλύσει, ἀποστήσει ³³⁴ (α 4583)	ἀποστήσει
r. 82	ἀχνύμενος (v. 103)	ἀχνύμενος: λυπούμενος (α 4707)	λυπούμενος
r. 86	ἔπος (v. 108)	ἔπος: λόγος, στίχος ἔμμετρος (ε 2816)	λόγον
r. 108	ἔλωμαι (v. 137)	ἔλωμαι: ἀφέλωμαι, λήψομαι (ε 893)	ἀφέλωμαι
r. 111	ἄλα (v. 141)	ἄλα: θάλασσαν (α 1047)	θάλασσαν
r. 166	ἦ δ' ὄς (v. 219)	ἦ δ' ὄς: οἱ μὲν περὶ Ἐρατοσθένην ἀντὶ τοῦ ἔφη δὲ ὄς (η 100)	ἔφη
r. 217	ἔθεσαν (v. 290)	ἔθεσαν: ἐποίησαν (ε 315)	ἐποίησαν
r. 219	ὑποβλήδην (v. 292)	ὑποβλήδην: ὑποβαλῶν λόγον ὑποκρουσικῶς, ἔτι λέγοντος (υ 454)	ὑποβαλῶν τὸν ἑαυτοῦ λόγον
r. 227	αἶψα (v. 303)	αἶψα: ἀντὶ τοῦ ταχέως (α 393)	ταχέως
r. 228	ἀγορήν (v. 305)	ἀγορήν: ἐκκλησίαν (α 312)	ἐκκλησίαν
r. 236	ἀπολυμαίνεσθαι (v. 313)	ἀπολυμαίνεσθαι: ἀποκαθαίρεσθαι (α 3429)	ἀποκαθαίρεσθαι

7.3.3 Eustathios

Voor een korte inleiding op Eustathios' commentaar op de *Ilias*, zie het hoofdstuk 'Homeros in Byzantium' (p. 27-29).

	Homeros	Eustathios ³³⁵	Moschoroulos
r. 2	θεά (v. 1)	πάντως δὲ καὶ ὁ ποιητὴς τὴν Καλλιόπην θέλων ἐπικαλέσασθαι (10,2)	θεὰ Καλλιόπη
r. 2	ἄειδε (v. 1)	ἀείδειν δὲ ἐστὶ τὸ ἐμμελῶς λέγειν (9,5)	εἶπε ἀκριβῶς ἐν ἐμμελείᾳ
r. 2	Πηληϊάδεω (v. 1)	ὄθεν Πηλεΐδης πατρωνιμικῶς ὁ τοῦ Πηλέως υἱός (12,37-38)	τοῦ υἱοῦ τοῦ Πηλέως
r. 4	Ἄϊδι (v. 3)	τὸ δὲ Ἄϊδι μεταπλασμὸν κατὰ τινὰς ἔπαθε τῆς ληγούσης ἀπὸ τῆς Ἄϊδη δοτικῆς, ἧς εὐθεῖα ὁ Ἄϊδης (16,21-22)	τῷ Ἄϊδι
r. 4	προΐαψεν (v. 3)	τὸ δὲ προΐαψέ τινες ἀπλούστερον ἀντὶ τοῦ προέμεψε νοοῦσιν· ἔχει δὲ οὐχ'	παρέπεμψε

³³² Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*: 562-565.

³³³ Bron: A. Adler (Ed.). 1967-1971. *Suidae Lexicon*. Lexicographi Graeci; 1. Sammlung wissenschaftlicher Commentare. V vols. Stuttgart. Teubner.

³³⁴ De gelijkenis met dit woord wijst erop dat Moschoroulos een bepaalde teksttraditie volgt, namelijk waarin v. 97 luidt als volgt: 'οὐδ' ὃ γε πρὶν λοιμοῖο βαρείας χειρὰς ἀφέξει' in plaats van de traditie waarin v. 97 luidt als: 'οὐδ' ὃ γε πρὶν Δαναοῖσιν ἀεικέα λαιγὸν ἀπώσει'.

³³⁵ Bron: M. Van der Valk (Ed.). 1987. *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis Commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*. Vol. 1. Leiden. Brill: 1-170.

		ἀπλῶς οὕτως (16,36)	
r. 7	δίος (v. 7)	οὕτω καὶ τὸ δίος, ὃ ἐστὶν ἔνδοξος	ἔνδοξος
r. 9	ὄ (v. 9)	τὸ ὄ τὸ ἄρθρον ἀντωνιμία γίνεται καὶ ἐξακουστότερον ἐκφωνεῖται εἰπόντος τοῦ ποιητοῦ ὄ γὰρ βασιλεῖ χολωθεῖς ἀντὶ τοῦ οὔτος (23,3-4)	οὔτος
r. 10	νοῦσον (v. 10)	οὕτω καὶ νόσος νοῦσος κατὰ τοὺς Ἴωνας μηκύνοντας τὸ ο τῆ προσλήψει τοῦ υ (23,29-30)	νόσον
r. 12	θοάς (v. 12)	θοαὶ δὲ νῆες ἢ ταχεῖαι ἢ, ὡς περ θοόν βέλος τὸ ὄξύ, οὕτω θοαὶ καὶ αὐταί, ὡς ὄξεῖαι τὰ περὶ πρῶραν, ἵνα ταχὺ οὕτω πλείοιεν τέμνουσαι ῥᾶον τὸ ὕδωρ (24,19-21)	ταχείας
r. 15	κοσμήτορε (v. 16)	᾿κοσμήτορε᾿ συνέταξαν, ἵνα ἦ τοὺς δύο βασιλεῖς (26,14)	βασιλεῖς
r. 17	ἐκπέρσαι Πριάμοιο πόλιν (v. 18)	διὸ οὐ μόνον ἐκπορθῆσαι αὐτοὺς εὔχεται τὴν τοῦ Πριάμου πόλιν	ἐκπορθῆσαι μὲν τὴν πόλιν τοῦ Πριάμου
r. 21	θυμῶ (v. 24)	ἰστέον δὲ ὡς τὸ ἀλλ᾿ ᾿οὐκ Ἀτρείδη ἦνδανε θυμῶ ᾿ἤγουν ἀντιπτωτικῶς τῆ τοῦ Ἀτρείδου ψυχῆ (29,38-39)	κατὰ τὴν αὐτοῦ ψυχὴν
r. 25	ἔπεισιν (v. 29)	τὸ δὲ ἔπεισιν ἀντὶ μέλλοντός ἐστι τοῦ ἐπελεύσεται (30,12-13)	ἐλεύσεται
r. 26	ἴθι (v. 32)	καὶ ὅτι τὸ ἴθι λείπεται προθέσεως ᾿δηλοῖ γὰρ τὸ ἄπιθι (31,35)	ἄπιθι
r. 27	νέηαι (v. 32)	τὸ νέηαι ἤγουν ἀπέλθης	ἀπέλθης
r. 29	γεραιός (v. 35)	ὅτι τὸ γεραιός ἢ φύσει ἔχει τὸ ε, ὡς ἀπὸ τοῦ γέρας ᾿γεραροὶ γὰρ καὶ τίμοι οἱ γέροντες ᾿ἢ ἀπὸ τοῦ γηραιός συνέσταται, ὡς που καὶ ὁ μὴν σύνδεσμος μὲν λέγεται κατὰ συστολήν καὶ τὸ ξηρὸν ξερὸν ἐν ᾿Οδυσσεΐα (32,12-13)	γηραιός
r. 34	τείσειαν (v. 42)	καὶ πρὸς τὸ τίω, τὸ τιμωρίαν δίδωμι (37,13)	δότησαν [...] τιμορίαν
r. 36	τόξ᾿ (v. 45)	οὕτω καὶ τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος τόξον τόξα ἐνταῦθα φησι διὰ σεμνότητα, εἰπὼν ᾿τόξ᾿ ὤμοισιν ἔχων᾿ (38,42-44)	τόξον
r. 40	βιοῖο (v. 49)	βιός δὲ ὀξύτωνως τὸ τόξον (41,3-4)	τόξου
r. 40	οὐρῆας (v. 50)	ὅτι οὐρῆας τοὺς ἡμίονους λέγει (42,9)	τοὺς ἡμίονους
r. 40	ἀργούς (v. 50)	οἱ μὲν ἀργούς φασὶ κατ᾿ ἀντίφρασιν τοὺς ταχεῖς θέειν (42,19)	ταχεῖς
r. 41	ἐχεπευκές (v. 51)	καὶ γὰρ πικρὸν καὶ τῆς πεύκης τὸ	πικρὸν

		δάκρυον (42,31)	
r. 42	πυραΐ (v. 52)	πυραΐ λέγονται αἱ μεγάλαι πυρκαϊαί (43,26)	πυρκαϊαί
r. 42	έννημαρ (v. 53)	ὅτι ἐπιρρηματικὸν ὄνομα τὸ έννημαρ καὶ δηλοῖ τὸ έννέα ἡματα ἡγουν ἡμέρας (44,12-13) οὐκ ἠθέλησε δὲ οὕτως εἰπεῖν οὐδὲ ἔλαβε τὸ έννημαρ ἀντὶ τοῦ έννέα ἡματα ἀλλ' ἀντὶ τοῦ έννέα ἡμέρας διὰ ταύτὸν εἶναι ἡμαρ καὶ ἡμέραν (44,19-20)	ἐπὶ έννέα μὲν ἡμέρας
r. 44	Ἥρη (v. 55)	Ἴωνικὸν δὲ τὸ Ἥρη ὡς γὰρ θήρα θήρη, πήρα πήρη. οὕτω καὶ Ἥρα Ἥρη (46,16)	Ἥρα
r. 45	ὄρατο (v. 56)	ἄλλως γὰρ εἶχεν εἰπεῖν Ἀττικῶς, ὅτι ῥα θνήσκοντας ἑώρα (45,45)	ἑώρα
r. 45	ἦγερθεν (v. 57)	ὅτι τὸ ἦγερθεν σημαίνει μὲν ένταῦθα τὸ ἠθροίσθησαν (46,19)	ἠθροίσθησαν
r. 47	ἀνιστάμενος (v. 58)	ὅτι ἀναστάς ὁ Ἀχιλλεὺς δημηγορεῖ (46,26)	ἀναστάς
r. 48	ἄμμε (v. 59)	ἄνυν ἄμμε ἡγουν ἡμᾶς [...] ἔστι δὲ Αἰολικὸν τὸ ἄμμε (47,30)	ἡμᾶς
r. 52	εὐχολῆς ἐπιμέμφεται (v. 65)	ἰστέον δὲ ὅτι έν τῷ εὐχολῆς ἐπιμέμφεται λείπει τὸ ένεκεν, ἵνα λέγη, ὅτι ἐπιμέμφεται ἡμῖν ένεκεν εὐχῆς (49,23-24)	ένεκα εὐχῆς ἡμῖν ἐπιμέμφεται
r. 54	λοιγόν (v. 67)	λοιγὸς δὲ ὁ ὄλεθρος (49,38)	ὄλεθρον
r. 54	ἦτοι (v. 68)	καὶ ὁ μὲν ἦτοι ποιητικὸς ἔστιν, ὁ δὲ μὲν τῆς κοινῆς φράσεως (50,13-14)	μὲν
r. 56	οἰωνοπόλων (v. 69)	ὅτι δὲ ὁ οἰωνοπόλος καὶ οἰωνόμαντις λέγεται καὶ οἰωνοθέτης καὶ οἰωνιστής (51,13-14)	οἰωνιστῶν
r. 56	τά τ' ἑόντα τά τ' ἑσόμενα πρό τ' ἑόντα (v. 70)	ὅς ἦδη τά τ' ἑόντα τά τ' ἑσόμενα πρό τ' ἑόντα ἦτοι τά τε ένεσῶτα τά τε μέλλοντα καὶ τὰ προγενόμενα (51,17-18)	τά τε παρόντα καὶ τὰ μέλλοντα καὶ ἔτι τὰ προγεγονότα
r. 57	μαντοσύνην (v. 72)	λέγει Ὅμηρος ένταῦθα μαντοσύνην τὴν μαντικὴν τέχνην (51,46-52,1) τὸ δὲ ἦν διὰ μαντοσύνην ἀντὶ τοῦ διὰ ἰδίαν μαντικὴν (52,3)	μαντικὴν
r. 61	τοὶ γάρ (v. 76)	ἔστι δὲ τὸ τοιγάρ ἀντὶ τοῦ τοιγαροῦν (52,21)	τοιγαροῦν
r. 64	κρέσσω (v. 80)	τὸ κρείσσω ἐπὶ νικῶντος καὶ ἐπικρατεστέρου τίθεται	ἐπικρατέστερος
r. 68	θεοπρόπιον (v. 85)	ὅτι θεοπρόπος ὁ μάντις ὁ θεοῖς πρέπων ἢ τὰ θεοῖς πρέποντα λέγων καὶ θεοπρόπιον τὸ αὐτοῦ λόγιον ἦτοι μάντευμα καὶ	μάντευμα

		θεοπροπία ή μαντεία και τὸ ῥῆμα θεοπροπέω (55,42-44)	
r. 77	πρὶν (v. 98)	ὅτι ὀπνηίκα τὸ πρὶν δις ἐν λόγῳ ποιητικῶ παραλαμβάνεται, τὸ μὲν ἐν νοεῖται ἀντὶ τοῦ πρότερον (56,28-29)	πρότερον
r. 78	ἀπὸ [...] δόμεναι (v. 98)	τὸ δὲ ἀποδόμεναι δηλοῖ μὲν τὸ ἀποδοῦναι (56,40)	ἀποδοῦναι
r. 81-82	εὐρὺ κρείων (v. 102)	ἔστι δὲ εὐρυκρείων ὁ εὐρὺ βασιλεύων καὶ ὡς εἰπεῖν μέγας βασιλεὺς ἢ βασιλεὺς βασιλέων (57,28-29)	μέγας βασιλεὺς
r. 83	ὄσσε (v. 104)	ὅτι τὸ ὄσσε δυϊκόν – δηλοῖ δὲ τοὺς ὀφθαλμούς (58,25-26)	οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ
r. 83-84	ὄσσε δὲ οἱ πυρὶ λαμπετόντι εἵκτην (v. 104)	πυρὶ δὲ λάμποντι τοὺς ὀφθαλμούς εἰκάζει (58,13)	οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ πυρὶ λάμποντι ἦσαν ὅμοιοι
r. 93	ὥς (v. 116)	ὅτι ὥς, ὅτε δηλοῖ τὸ ὅμως, περισπᾶται (62,1-2)	ὁμῶς
r. 94-95	ὄφρα μὴ οἶος Ἀργείων ἀγέραςτος ἔω (v. 118-119)	ἴνα μὴ μόνος, φησίν, ἀγέραςτος ἔω (63,27)	ἴνα μὴ μόνος ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐγὼ γέρως ἐστερημένος ὦ,
r. 95-96	ἔρχεται ἄλλη (v. 120)	λεύσσετε γάρ, ὃ μοι γέρας ἔρχεται ἄλλη ἦγουν ἀπέρχεται ἀλλοχοῦ (64,6)	ἀπέρχεται ἀλλαχόσε
r. 96-97	ποδάρκης (v. 121)	τὸ τῶν ποδῶν τάχος ὁ Ἀχιλλεύς	ὁ τοῖς τῶν ποδῶν διαρκῶν δρόμοις
r. 98	ξυνήϊα (v. 124)	ἰστέον δὲ ὡς ξυνήϊα δηλοῖ μὲν τὸ κοινά (65,2)	κοινά
r. 102	ἐξαλαπάξει (v. 129)	καταχρηστικῶς δὲ καὶ τὸ πορθεῖν ἀλαπάζειν λέγεται ὡς ἐν ταῖς ἀλώσεσιν ἐκκενουμένων τῶν πολέων (65,29)	ἐκπορθῆσαι
r. 103	κλέπτε νόω (v. 132)	φησὶ γοῦν ὁ ποιητής· μὴ δ' οὕτως ἀγαθός περ ἐὼν κλέπτε νόω ἀντὶ τοῦ παραλογίζου καὶ θέλε ἀπαταῖν (65,36-37)	παραλογίζου
r. 117-118	ὄδον ἐλθέμεναι (v. 151)	ἔστι δὲ ὄδον μὲν ἐλθεῖν τὸ τοὺς ἀριστεῖς εἰς λόχον ἀπελθεῖν (69,29-30)	εἰς λόχον ἀπελθεῖν
r. 119	ἦλυθον (v. 152)	κεῖται δ' ἐνταῦθα καὶ τὸ ἦλυθον ἐντελές, οἷον ὄου γὰρ ἐγὼ Τρώων ἕνεκ' ἦλυθον, οὗ συγκεκομένον τὸ ἦλθον κατὰ τὸ ὃ γὰρ ἦλθε θοὰς ἐπὶ νῆας (70,12-14)	ἦλθον
r. 122	ἠχήεσσα (v. 157)	ἠχήεσσα δὲ, περὶ ἣν πολὺς ἦχος γίνεται (71,20)	πολλή [...] ἠχητική
r. 130	εἴμι Φθίηνδ' (v. 169)	ὡς τὸ εἴμι Φθίηνδε ἀντὶ τοῦ ἀπειμι εἰς τὴν Φθίαν (75,17)	ἀπελεύσομαι εἰς τὴν Φθίαν
r. 131	κορωνίσιν (v. 170)	ἰστέον δὲ ὡς, εἵπερ νῆες κορωνίδες αἰ	μελαίνας

		μέλαινοι λέγονται (73,29-30)	
r. 140	ὄθομαι (v. 181)	ἰστέον δὲ ὅτι τὸ μὲν ὄθομαι, ὃ ἐστὶν ἐπιστρέφομαι (77,25)	ἐπιστρέφομαι
r. 144	εἶδης (v. 185)	τὸ δὲ 'εἶδης' νοεῖται μὲν ἀντὶ τοῦ γνώση, μάθης (78,24)	μάθης
r. 147	ἀναστήσειεν (v. 191)	τὸ ἀναστήσειεν οἱ μὲν κοινότερον ἐνόησαν ἀντὶ τοῦ ταράξας ἐξεγερεῖ, οἱ δὲ ἀντὶ τοῦ ἄνω κάτω ποιήσει, ἀναστατώσει, ἀναστάτους ποιήσει (79,13-14)	ἀναστάτους ποιήσειεν
r. 153	Ἀθηναίην (v. 200)	οἱ μέντοι ὕστερον ἀποβάλλοντες τὸ ι τῆς αἰ διφθόγγου καὶ Ἀθηνάαν ποιοῦντες, ὡσπερ τὴν ἐλαίαν ἐλάαν Ἀττικῶς [...] Ἀθηνάαν μὲν οὐ φασί, τὰ δὲ δύο α κινῶντες λέγουσιν Ἀθηνᾶν (84,8-11)	Ἀθηνᾶν
r. 154	φάανθεν (v. 200)	'δεινῶ δὲ οἱ ὅσσε φάανθεν' ἀντὶ τοῦ ἐφάνησαν (85,19)	ἐφάνησαν
r. 155	τίπτ' (v. 202)	ὅτι σύνηθες Ὀμήρῳ συγκόπτειν τὸ ποτέ, οἶον 'τίπτε' ἀντὶ τοῦ διὰ τί ποτε (86,10)	τί [...] ποτε
r. 164	εἰρύσασθαι (v. 216)	λέγει δὲ Ὀμηρος τὸ φυλάξασθαι εἰρύσασθαι κατ' ἐπένθεσιν τοῦ ι (89,21)	φυλάξαι
r. 166	κώπη (v. 219)	ὅτι κώπη ἢ τοῦ ξίφους λαβή (89,30-31)	τῆ λαβῆ τοῦ ξίφους
r. 184	χραιομεῖν (v. 242)	χραιομεῖν ὃ ἐστὶ βοηθεῖν (94,40)	βοηθεῖν
r. 187	βάλε (v. 245)	ὅτι δημηγορήσας ὁ Ἀχιλλεὺς ἔβαλε πρὸς τῆ γῆ τὸ σκῆπτρον ἤγουν ἔρριψε (95,4)	ἔρριψε
r. 190	ἐφθίαθ' (v. 251)	τῷ τοίνυν Νέστορι δύο γενεαὶ ἀνθρώπων ἐφθίατο τουτέστι παρῆλθον (97,12)	παρῆλθον
r. 194	πόποι (v. 254)	ἐπίρρημα δὲ ἐστὶ τὸ πόποι πρωτόθετον καὶ ἴσως ὠνοματοπεποιημένον, ὡσπερ καὶ τὸ ποποῖ καὶ τοτοῖ καὶ ὀτοτοῖ καὶ παπαὶ καὶ φεῦ καὶ ἄλλα πολλά (98,40-42)	φεῦ
r. 203	φηρσίν (v. 268)	Αἰολικὴ δὲ λέξις κατὰ τοὺς παλαιούς τὸ φῆρες ἀντὶ τοῦ θῆρες ὡς τῶν Αἰολέων οὕτω λεγόντων (101,45-46)	θῆρες
r. 204	ἀπίης γαίης (v. 270)	ὅτι ἀπίαν γῆν ἐνταῦθα νοητέον ἢ τὴν ἀλλοδαπὴν καὶ μακρὰν ἐκ τοῦ ἀπὸ ἧ, ὡς καὶ Σοφοκλῆς λέγει, τὴν Πελοποννησίαν ἀπὸ Ἄπιδος, περὶ οὗ ἔν τῷ εἰς τὸν Περιηγητὴν εἴρηται, ὅπου Ἄπιδανεῖς ἐκεῖνος τοὺς Ἀρκάδας καλεῖ (102,40)	τῆς Πελοποννησιακῆς γῆς
r. 213	μεθέμεν (v. 283)	ταυτόν δὲ μεθέμεν εἰπεῖν καὶ μεθεῖναι καὶ ἀφεῖναι, ὡς πολλαχοῦ φανεῖται (105,16-17)	ἀφεῖναι
r. 219	ὑποβλήδην (v.	ὑποβάλλειν δὲ ἐστὶ τὸ ἄλλου λέγοντος μὴ	ὑποβαλὼν τὸν ἑαυτοῦ

	292)	ἀνασχέσθαι ἀπαρτισθῆναι τοὺς λόγους, ἀλλ' ὑποβαλεῖν τοὺς ἑαυτοῦ (106,2-3)	λόγον
r. 232	ἔκρινεν (v. 309)	ἔρέτας γοῦν ἐνταῦθα ὁ Ἀγαμέμνων ἔκρινεν ἥτοι ἐπελέγετο (108,14)	ἐπιλεξάμενος
r. 236	ἀπολυμαίνεσθαι (v. 313)	ὅτι λύματα ἐλέγοντο τὰ καθάρματα, οἷοναὶ λούματά τινα ὄντα ἅπερ ἐν τῷ λούεσθαι ἀπελάλλοντο καὶ τὸ καθαίρεσθαι, ἀπολυμαίνεσθαι (108,25-26)	ἀποκαθαίρεσθαι
r. 237	ἔρδον (v. 315)	ἔστι δὲ ἔρδειν τὸ θύειν, ὡς ἄλλοχοῦ ῥηθήσεται (108,43-44)	ἔθουον
r. 238	θῖν' (v. 316)	οὕτω καὶ θιν θινὸς θηλυκῶς τὰ πολλὰ ὁ αἰγιαλὸς λέγεται (109,3-4)	αἰγιαλόν

7.3.4 Besluit

Om een conclusie te kunnen trekken uit bovenstaande tabellen, moeten we rekening houden met de verklaringen die slechts in één van de hier genoemde bronnen voorkomen, aangezien er in dit onderzoek geen enkele bron is waarin alle verklaringen voorkomen, die eventueel ook in andere bronnen te vinden zijn. De interpretaties die maar in een bron voorkomen kunnen er namelijk op wijzen dat het waarschijnlijker is dat Moschopoulos die bron heeft gebruikt dan een andere, waarvan de verklaringen ook in een andere bron voorkomen. De gegevens die *niet* vetjes gedrukt zijn, zijn diegene die slechts in één bron voorkomen. Als we nu de mogelijke bronnen overlopen, dan zien we dat alle woorden uit de Byzantijnse lexica (het lexicon van Apollonios Sophista, dat van Photios en Hesychios en de Souda), die overeenkomen met de parafraze van Moschopoulos, ook in andere hier onderzochte bronnen voorkomen. Dit is onder meer te wijten aan het feit dat deze lexica zelf deels uit dezelfde bronnen hebben geput. Zo is het lexicon van Apollonios Sophista gebaseerd op de D scholia en is het lexicon van Photios op zijn beurt gebaseerd op dat van Apollonios Sophista. Alle lexica deden een beroep op de woordenlijsten van Apion (1^e eeuw v.C.-1^e eeuw n.C.) en Heliodoros (verder niet bekend, cf. supra), behalve de Souda, die net als Photios het lexicon van Harpokration (2^e eeuw n.C.) als een van zijn bronnen heeft gebruikt.

Van de Lexeis Homerikai, uitgegeven door de Marco, komen er slechts enkele verklaringen voor in geen enkele andere bron die ik hier heb onderzocht. Dit aantal is voor de D scholia, uitgegeven door van Thiel en Lundon veel hoger³³⁶. Ook voor de scholia vetera en de commentaar van Eustathios is er een aantal interpretaties van Homerische woorden, die in geen van de andere hier aangehaalde bronnen te vinden zijn.

Om hieruit nu tot een conclusie te komen, kunnen we de bronnen nagaan van de verklaringen die slechts in één werk voorkomen. De verklaringen die de Marco biedt, die niet in een andere hier onderzochte bron voorkomen, komen allemaal nog voor in werken als het Etymologicum Magnum of het Etymologicum Gudianum. De Lexeis Homerikai zijn dus niet de enige bron voor deze interpretaties en zonder een onderzoek naar beide Etymologica kunnen we geen uitsluitel bieden welk van deze werken een bron was van Moschopoulos.

³³⁶ Uit het feit dat de Marco minder verklaringen biedt die in geen andere hier onderzochte bron voorkomen dan van Thiel en Lundon blijkt dat een opsplitsing in de verschillende bronnen voor de scholia minora nuttig was.

De manuscripten die de D scholia bevatten, uitgegeven door van Thiel, waarin de meeste interpretaties van Homerische woorden staan die in geen andere hier onderzochte bron voorkomen, zijn de volgende: Z (Rom., Bibl. Naz. Centr. gr. 6 en Matrit. B. N. 4626), Q (Vat. gr. 33), Y (Vat. gr. 2193) en X (Vat. gr. 32). Het laatste manuscript bevat echter maar half zoveel interpretaties die in geen andere hier onderzochte bron voorkomen als de andere drie. Voor de papyri met D scholia, uitgegeven door Lundon, zijn er twee verzamelingen die heel wat verklaringen bevatten die in geen van de hier vermelde bronnen voorkomen. De eerste, P. Oxy. XXIV 2405, is een woordenlijst op het eerste boek van de *Ilias* uit de 2^e of 3^e eeuw na Christus. Ook de tweede, P. Stras. inv. 33, is een woordenlijst op het eerste boek van de *Ilias* uit de 2^e eeuw na Christus³³⁷.

Voor de interpretaties van Homerische woorden die zich in geen van de andere hier besproken bronnen bevinden, geeft Eustathios nog niet in de helft van de gevallen een bron op. De bronnen die hij aanhaalt bij de overige gevallen, zijn bronnen die hier niet besproken worden, zoals de A scholia, het Etymologicum Magnum, Herodianos en de T scholia.

Sommige interpretaties van Homerische woorden wegen echter meer door dan andere: zo zijn deze die de eerder genoemde kenmerken van Moschopoulos' taalgebruik weergeven belangrijker dan diegene die een andere interpretatie bieden. Als we kijken naar de kenmerken van Moschopoulos en deze vergelijken met bovenstaande gegevens, kunnen we het volgende opmerken. Bij van Thiel, komen heel wat voorbeelden van Moschopoulos' kenmerken voor die in geen andere hier onderzochte bron voorkomen. Voor r. 24, r. 43, r. 52, r. 76, r. 106, r. 109-110, r. 138, r. 142, r. 145, r. 196 en 211 in de parafrase van Moschopoulos bieden de D scholia, uitgegeven door van Thiel een aanwijzend voornaamwoord als verklaring bij een lidwoord (of bijwoord ὧς). Voor r. 88, r. 150, r. 154, r. 159, r. 196, r. 197 en 198 bieden ze een meervoudsvorm in plaats van de dualis bij Homeros. Het epitheton καλλιπάρηρον (v. 310) wordt omgezet in εὐπρόσωπον bij van Thiel en Moschopoulos. Op r. 92-93 wordt een accusatief een voorzetselconstructie. Op r. 131 en 228 zijn de adjectieven omgezet in voorzetselconstructies met κατά. De datief van middel op r. 161 krijgt het voorzetsel διά, en de bijwoorden op -θεν en -δε worden met een voorzetsel geconstrueerd in respectievelijk r. 188 en 231. In de Lexeis Homerikai, uitgegeven door de Marco, wordt geen enkel kenmerk van Moschopoulos' taalgebruik weergegeven dat niet in een van de andere hier besproken bronnen aan bod komt. In de D scholia op papyri, uitgegeven door Lundon, zijn er wel enkele kenmerken van Moschopoulos terug te vinden. Op r. 67, r. 88, r. 93 en 204 in de parafrase van Moschopoulos komen aanwijzende voornaamwoorden voor die als verklaring dienen bij lidwoorden. Een dualis die omgezet wordt in een meervoudsvorm is te vinden op r. 8 en 196. Het epitheton λευκώλενος uit vers 195 krijgt als verklaring λευκοπηγυς, dit kan geleid hebben tot Moschopoulos' omschrijving ἡ λευκούς ἔχουσα τοὺς πήχεις. Voor de scholia vetera van Erbse, het lexicon van Apollonios Sophista, dat van Photios, dat van Hesychios en de Souda zijn er geen kenmerken te noemen die niet in een andere hier genoemde bron voorkomen. Eustathios geeft drie interpretaties die overeenkomen met drie kenmerken van Moschopoulos' taalgebruik. Zo wordt op r. 2 het patronymicum voluit geschreven, en krijgt op r. 130 het bijwoord op -δε het voorzetsel εἰς. Het epitheton ποδάρκης uit vers 121 wordt door Eustathios uitgelegd als τὸ τῶν ποδῶν τάχος ὁ Ἀχιλλεύς, een interpretatie die misschien geleid heeft tot de omschrijving van het epitheton πόδας ὠκύς als ὁ τοὺς πόδας ταχύς.

Daarnaast zijn er nog een aantal Homerische woorden, waarvan de minder voor de hand liggende verklaring of wel gelijk is aan wat Moschopoulos heeft, ofwel er heel goed op lijkt. Zo krijgt

---

³³⁷ <http://www.trismegistos.org/text/60704> (geconsulteerd 28/05/15) en <http://www.trismegistos.org/text/60728> (geconsulteerd 28/05/15).

θεοείκελ' uit vers 131, dat in geen andere hier besproken bron voorkomt, in de D scholia, uitgegeven door van Thiel, de interpretatie θεοῖς τὸ εἶδος ὅμοιε, die slechts in woordplaatsing verschilt van wat Moschopoulos heeft: θεοῖς ὅμοιε τὸ εἶδος. De omschrijving van de werkwoordsvorm μετατρέπε' uit vers 160 van de *Ilias* komt volledig overeen met die van Moschopoulos: ἐπιστροφὴν ποιῆ. De Lexeis Homerikia bieden als enige de verklaring voor de woorden ἔπεσιν καὶ χερσίν uit vers 77 die Moschopoulos gebruikt heeft: λόγοις καὶ ἔργοις. De scholia vetera geven de meest volledige interpretatie van Ἄϊδι προῖαψεν, namelijk ἔβλαψε [...] παραπέμψασα Ἄϊδη, die ook het meest lijkt op Moschopoulos' βλάψασα τῷ Ἄϊδι παρέμψε. Deze verklaren ook als enige bron het woord κρήγυον, dat enkel hier in vers 106 voorkomt bij Homeros, met het woord dat Moschopoulos gebruikt, namelijk θυμῆρες. Daarnaast geven ze ook als enige een interpretatie mee, die ik eerder in mijn commentaar als een toevoeging van Moschopoulos heb bestempeld. Zo staat er als verklaring bij μετὰ δὲ τριτάτοισιν ἄνασσαν uit vers 252: [...] ἐν τῇ τρίτῃ γενεᾷ γενομένων, οἳ ἦγον τὴν στρατεύσιμον ἡλικίαν. Dit laatste deel lijkt goed op wat Moschopoulos toevoegde op r. 192-193: τὴν στρατεύσιμον ἡλικίαν ἀγόντων. Moschopoulos' opmerkelijke verandering op r. 2 van αἶδε naar εἰπέ is misschien beter te verklaren aan de hand van de interpretatie die Eustathios biedt, namelijk αἰεῖδεν δὲ ἐστὶ τὸ ἐμμελῶς λέγειν.

Uit deze resultaten kunnen we afleiden dat het waarschijnlijker is dat Moschopoulos als bron de D scholia, de scholia vetera en de commentaar van Eustathios gebruikte, dan dat hij een van de vier hier onderzochte lexica heeft geconsulteerd.

Conclusie

Deze paper had als opzet om een kader te bieden voor de parafrase van Manuel Moschopoulos van *Ilias A* en daarbij een vertaling met commentaar te voorzien op die parafrase van de eerste 317 verzen van het eerste boek.

De historische context en het intellectuele milieu waarin Moschopoulos zich bevond, hebben zijn parafrase mede bepaald. Zo werden parafrases samengesteld voor het onderwijs om het Attische Grieks, dat toen het ideaal was, aan te leren. Ze waren noodzakelijk geworden door de grote kloof tussen dat Grieks uit het 5^e-4^e-eeuwse Athene en de gesproken taal uit die periode.

Uit de commentaar is gebleken dat Moschopoulos in zijn parafrase een eigen taalgebruik hanteerde binnen het Attische Grieks. Zo gebruikte hij veel meer voorzetselconstructies dan in klassieke teksten gangbaar was. Daarnaast is het ook duidelijk dat hij niet meer altijd goed wist wat Homeros bedoelde. Toch probeerde hij de tekst zo duidelijk mogelijk te parafraseren, met de nodige toevoegingen. De vele gelijkenissen met scholia, lexica en de commentaar van Eustathios tonen aan dat hij deze parafrase niet zonder hulp van bronnen schreef.

Deze paper is een aanzet tot het verdere onderzoek naar dergelijke parafrases, aangezien dit nog voor een groot deel onontgonnen terrein is.

Bibliografie

- Adler, A. (Ed.). 1967-1971. *Suidae Lexicon*. Lexicographi Graeci; 1. Sammlung wissenschaftlicher Commentare. V vols. Stuttgart. Teubner.
- Amato, E. (Ed.). 2014. *Discours et fragments*. Fragmenta Opuscula rhetorica et oratoria. Collection des universités de France. Série grecque; 503. Paris. Belles Lettres.
- Beck, H.-G. 1972. "Besonderheiten der Literatur in der Palaiologenzeit", in H.-G. Beck. *Ideen und Realitäten in Byzanz: gesammelte Aufsätze*. Variorum collected studies series; CS13. London. Variorum Repr.: XIX 43-52.
- Bekker, I. (Ed.). 1967. *Apollonii Sophistae Lexicon Homericum*. Hildesheim. Olms. (herdruk van Bekker, I. (Ed.). 1833. *Apollonii Sophistae Lexicon Homericum*. Berlin: Reimer).
- Botley, P. 2010. "Learning Greek in Western Europe, 1396-1529: Grammars, Lexica, and Classroom Texts". *Transactions of the American Philosophical Society*; 100.2.: 1-186.
- Browning, R. 1964. "Byzantine Scholarship". *Past and Present: a journal of historical studies* 28. Oxford. Oxford University Press: 3-20.
- Browning, R. 1975. "Homer in Byzantium". *Viator* 6: 15-33.
- Browning, R. 1978. "Literacy in the Byzantine world". *Byzantine and Modern Greek Studies* 4 (1): 39-54.
- Browning, R. 1992. "The Byzantines and Homer", in R. Lamberton & J. J. Keaney (Eds.). *Homer's Ancient Readers: the Hermeneutics of Greek Epic's earliest Exegetes*. Magie classical publications. Princeton NJ. Princeton University Press: 134-148.
- Browning, R. 1995. "Tradition and Originality in Literary Criticism and Scholarship", in A. Littlewood (Ed.). *Originality in Byzantine Literature, Art and Music: a Collection of Essays*. Oxford monographs; 50. Oxford. Oxbow: 217-28.
- Buchwald, W., Hohlweg, A. & Prinz, O. 1982. *Tusculum-Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters*. Dritte, neu bearbeitete und erweiterte Auflage von Wolfgang Buchwald u. a. München. Artemis.
- Christos, T. (Ed.). 1982. *Photii patriarchae Lexicon*. III vols. Berlin. De Gruyter.
- Constantinides, C. N. 1982. *Higher Education in Byzantium in the thirteenth and early fourteenth centuries (1204-ca. 1310)*. Cyprus research centre. Texts and studies of the history of Cyprus; 11. Nicosia. Cyprus research centre.
- de Marco, V. 1946. *Scholia Minora in Homeri Iliadem*. Pars prior. Typis Polyglottis Vaticanis.
- Erbse, H. (Ed.). 1969-1988. *Scholia Graeca in Homeri Iliadem (scholia vetera) Recensuit Hartmut Erbse*. Berolini. De Gruyter.
- Fisher, E. A. 1991. "Planoudes, Maximos", in A. P. Kahzdan & A.-M. Talbot (Eds.). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3. Oxford. Oxford University Press: 1681-1682.

- Fryde, E. B. 2000. *The Early Palaeologan Renaissance (1261-c.1360)*. The medieval Mediterranean: peoples, economies and cultures, 400-1453; 27. Leiden. Brill.
- Garzya, A. 1974. "Sur la production philologique au début du XIVe siècle à Byzance", in Garzya, A. *Storia e interpretazione di testi bizantini: saggi e ricerche*. Variorum collected studies series; 28. London. Variorum Repr.: 84-88.
- Grandolini, S. 1982. "La parafrasi al primo libro dell'Iliade di Manuel Moschopulos". *Studi in onore di Aristide Colonna*: 131-149.
- Haslam, M. W. 1994. "The Homer "Lexicon of Apollonius Sophista" I. Composition and Constituents". *Classical Philology* 89 (1): 1-45.
- Henry, R. (Ed.). 1960. *Bibliothèque*. Bibliotheca Collection byzantine. Vol. 2. Paris. Belles Lettres: 123.
- Hopfner, T. 1912. *Thomas Magister, Demetrios Triklinios, Manuel Moschopulos: eine Studie über ihren Sprachgebrauch in den Scholien zu Aischylos, Sophokles, Euripides, Aristophanes, Hesiod, Pindar und Theokrit*. Sitzungsberichte der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse; 172, 3. Wien. Hölder.
- Hunger, H. 1978. *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*. Handbuch der Altertumswissenschaft; 12.5.2. Byzantinisches Handbuch; 5.2. München. Beck.
- Hunger, H. 1989. "Klassizistische Tendenzen in der byzantinischen Literatur des 14. Jahrhundert", in H. Hunger, et al. *Epidosis: gesammelte Schriften zur byzantinischen Geistes- und Kulturgeschichte*. München. Maris: XI 139-151.
- Hunger, H. 1989. *Schreiben und Lesen in Byzanz: die byzantinische Buchkultur*. Beck's archäologische Bibliothek. München. Beck.
- Hunger, H. 1989. "The Classical Tradition in Byzantine Literature: the Importance of Rhetoric", in H. Hunger, et al. *Epidosis: gesammelte Schriften zur byzantinischen Geistes- und Kulturgeschichte*. München. Maris: VI 35-47.
- Kazhdan, A. P. & Epstein, A. W. 1985. *Change in Byzantine Culture in the eleventh and twelfth centuries*. The transformation of the classical heritage; 7. Berkeley, Los Angeles and London. University of California Press.
- Kazhdan, A. P. 1991. "Eustathios of Thessalonike", in A. P. Kazhdan & A.-M. Talbot (Eds.). 1991. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 2. Oxford. Oxford University Press: 754.
- Keaney, J. J. "Moschopulea". *Byzantinische Zeitschrift* 64: 303-321.
- Kirk, G. S. (Ed.). 1987-1993. *The Iliad: A Commentary*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Koniaris, G. L. 1970. "Review: *Scholia Graeca in Homeri Iliadem (Scholia Vetera)*, recensuit Hartmut Erbse". *The American Journal of Philology* 91 (4): 476-479.
- Krumbacher, K. 1970. *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches (527-1453)*. Vol. 1. Byzantine series; 27. Burt Franklin bibliography and reference series; 13. 2. Aufl. New York. NY Franklin.

- Latte, K. et al. (Eds.). 2005. *Hesychii Alexandrini Lexicon*. Sammlung griechischer und lateinischer Grammatiker; 11, 3-4. IV vols. Berlin. De Gruyter.
- Lehrs, K. 1971. *Die Pindarscholien: eine kritische Untersuchung zur philologischen Quellenkunde*. Hildesheim. Gerstenberg.
- Leone, P. L. M. (Ed.). 1991. *Maximi Monachi Planudis Epistulae*. Classical and Byzantine monographs; 18. Amsterdam. Hakkert.
- Levi, L. 1902. "Cinque lettere inedite di Emanuele Moscopulo (Cod. Marc. Cl. XI, 5)". *Studi Italiani di Filologia Classica* 10: 55-72.
- Liddell, H. G. & Scott, R. 1996. *A Greek English Lexicon*. Revised and Augmented throughout by Jones, H. S. with the Assistance of McKenzie, R. and with the Cooperation of Many Scholars. With a Revised Supplement. Oxford. Clarendon.
- Ludwich, A. 1885. *Aristarchs Homerische Textkritik nach den Fragmenten des Didymos*. Band II. Leipzig. Teubner.
- Lundon, J. 2012. "The *Scholia Minora in Homerum*: an alphabetical List". Version 1.0. *Trismegistos Online Publications* 7: 1-250.
- Melandri, E. 1981. "Per un'edizione della "Technologia" di M. Moscopulo ad Hom. A-B493". *Prometheus. Rivista quadrimestrale di studi classici* 7: 215-224.
- Mergiali, S. 1996. *L'enseignement et les lettrés pendant l'époque des Paléologues (1261-1453)*. Société des amis du peuple. Centre d'études byzantines; 5. Athènes.
- Nikolopoulos, P. G. 2003. "L'ἐξήγησις de l'Iliade de Sophrone patriarche d'Alexandrie (841-860)". *Byzantion* 73: 246-249.
- Parsons, P. J. 1970. "A School-Book from the Sayce Collection". *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 6: 133-149.
- Polemis, I. D. 1996. "An unpublished anti-Latin Treatise of Manuel Moschopoulos". *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 46: 251-264.
- Pontani, F. M. 2005. *Sguardi su Ulisse: la tradizione esegetica greca all'Odisea*. Sussidi eruditi; 63. Roma. Storia e letteratura.
- Pontani, F. M. 2006. "The first Byzantine commentary on the Iliad: Isaac Porphyrogenitus and his Scholia". *Byzantinische Zeitschrift* 99 (2): 551-596.
- Robins, R. H. 1993. *The Byzantine Grammarians: Their place in History*. Trends in linguistics. Studies and monographs; 70. Berlin. de Gruyter.
- Runciman, S. 1970. *The Last Byzantine Renaissance*. The Wiles lectures given at the Queen's University Belfast; 1968. Cambridge. Cambridge University Press.
- Russel, D. A. (Ed. & Trans.). 2001. *Quintilian. The Orator's Education*. The Loeb Classical Library; 124-127/494. Vol. 4. Cambridge. Harvard University Press.

- Sandys, J. E. 1921. *A History of Classical Scholarship*. 3rd ed. Cambridge. Cambridge University Press.
- Sesiano, J. 1998. "Les carrés magiques de Manuel Moschopoulos". *Archive for History of Exact Sciences* 53 (5): 377-397.
- Ševčenko, I. 1952. "The Imprisonment of Manuel Moschopoulos in the Year 1305 or 1306". *Speculum* 27 (2): 133-157.
- Ševčenko, I. 1984. "The Paleologan Renaissance", in W.Treadgold (Ed.). *Renaissances Before the Renaissance. Cultural Revivals of Late Antiquity and the Middle Ages*. Stanford. Stanford University Press.
- Seymour, T. D. (Ed.). 1889. *Selected Odes of Pindar with Notes and an Introduction*. Boston. Ginn & Company.
- Shepard, J. (Ed.) 2008. *The Cambridge History of the Byzantine Empire*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Talbot, A.-M. & Kazhdan, A. P. 1991. "Thomas Magistros", in A. P. Kazhdan & A.-M. Talbot (Eds.). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3. Oxford. Oxford University Press: 2076-2077.
- Talbot, A.-M. 1991. "Moschopoulos, Manuel", in A. P. Kazhdan & A.-M. Talbot (Eds.). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 2. Oxford. Oxford University Press: 1414.
- Talbot, A.-M. 1991. "Triklinios, Demetrios", in A. P. Kazhdan & A.-M. Talbot (Eds.). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Vol. 3. Oxford. Oxford University Press: 2116.
- Tinnefeld, F. 1995. "Neue Formen der Antikerezeption bei den Byzantinern der frühen Palaiologenzeit". *International Journal of the Classical Tradition* 1 (3): 19-28.
- Turyn, A. 1949. "The Sophocles Recension of Manuel Moschopoulos". *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 80: 94-173.
- Turyn, A. 1957. *The Byzantine manuscript tradition of the tragedies of Euripides*. Illinois studies in language and literature; 43. Urbana. University of Illinois Press.
- Van der Valk, M. 1963. *Researches on the Text and Scholia of the Iliad*. Vol. 1. Leiden. Brill.
- Van der Valk, M. (Ed.). 1987. *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis Commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*. Vol. 1. Leiden. Brill.
- van Thiel, H. (Ed.). 2014. *Scholia D in Iliadem. Proecdosis Aucta et Correctior 2014. Secundum Codices Manu Scriptos*. Elektronische Schriftenreihe der Universitäts- und Stadtbibliothek Köln. 7. Köln: Universitäts- und Stadtbibliothek.
- Vassis, I. 1991. *Die handschriftliche Überlieferung der sogenannten Psellos-Paraphrase der Ilias*. Melemata; 2. Hamburg. Universität Hamburg.
- Vassis, I. 1991. "Iliadis paraphrasis metrica. Eine unbekannte byzantinische Paraphrase der Ilias (Γ 71–186)". *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 41: 207-236.
- West, M. L. (Ed.). 1980. *Works and days*. Oxford. Clarendon.

West, M. L. 1998. *Homeri Ilias*. Bibliotheca scriptorium Graecorum et Romanorum Teubneriana. Stuttgart. Teubner.

Willcock, M. M. 1970. *A Commentary on Homer's Iliad : Books I-VI*. London. Macmillan.

Wilson, N. G. 1983. *Scholars of Byzantium*. London. Duckworth.

Wilson, N. G. 2010. "The Church and classical studies in Byzantium". *Antike und Abendland* 16: 68-77.

Zucker, A. 2011. "Qu'est-ce qu'une paraphrasis? L'enfance grecque de la paraphrase". *Rursus*, no. 6: 1-21.

<http://www.trismegistos.org/text/60704> (geconsulteerd 28/05/15).

<http://www.trismegistos.org/text/60728> (geconstulteerd 28/05/15).

Bijlage: Moschopoulos' parafrase A 1-317: Griekse tekst

Κυροῦ Μανουήλ τοῦ Μοσχοπούλου παράφρασις καί σχόλια εἰς τὰ δύο γράμματα Ὁμήρου

Ἦ θεὰ Καλλιόπη, εἶπε ἀκριβῶς ἐν ἐμμελείᾳ τὰ κατὰ τὴν μῆνιν τοῦ Ἀχιλλέως τοῦ υἱοῦ τοῦ Πηλέως, τὴν ἀπωλείας ἀξίαν, ἣ πλεῖστον ἄλγος ἐπήνεγκε τοῖς Ἑλλήσι πολλὰς δὲ ψυχὰς ἠρώων γενναίας βλάψασα τῷ Ἄιδῃ παρέπεμψε, τὰ δὲ σώματα αὐτῶν ἐποίησε σπαράγματα κυσί πολλοῖς καὶ ὀρνέοις·
5 τοῦ Διὸς δὲ ἐτελεῖτο ἡ βουλή τῆς μητρὶ τοῦ Ἀχιλλέως τῆς Θέτιδι χαριζομένου. ἐξ ἐκείνου δὴ τὰ κατ' αὐτὴν διήλθεν, ἐξ οὗ τὴν ἀρχὴν φιλονεικήσαντες διέστησαν ὁ βασιλεύς τε τῶν ἀνδρῶν ὁ Ἀγαμέμνων, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀτρέως, καὶ ὁ ἔνδοξος Ἀχιλλεύς. πρὸς τούτοις εἶπε καὶ τίς ἀπὸ τῶν θεῶν συνελθεῖν ἐποίησεν αὐτούς, ὥστε μάχεσθαι κατ' ἐριστικὴν καὶ φιλονεικὸν μάχην.

Ἡ ΜΟΥΣΑ. Ὁ τῆς Λητοῦς καὶ τοῦ Διὸς υἱὸς Ἀπόλλων τούτους κατ' ἀλλήλων ἐξεπολέμωσεν· οὗτος γὰρ
10 κατὰ τοῦ βασιλέως τοῦ Ἀγαμέμνονος ὀργισθεὶς νόσον βαρεῖαν ἐπήνεγκεν ἐπὶ τὸ στράτευμα τῶν Ἑλλήνων, ἐφθείροντο δὲ τὰ πλήθη· τοῦτο δ' ἐποίησεν ὁ Ἀπόλλων, διότι τὸν Χρῦσην τὸν ἱερέα αὐτοῦ ἀτίμως ἀπέπεμψεν ὁ Ἀτρείδης. οὗτος γὰρ ἦλθεν ἐπὶ τὰς ταχεῖας ναῦς τῶν Ἑλλήνων, λύτροις τε ἐλευθερώσων τὴν αὐτοῦ θυγατέρα, φέρων τε ἐπὶ τούτῳ καὶ πράγματα πλεῖστα ἀντάξια εἰς ἀμοιβὴν καὶ τὸ στέμμα τοῦ πόρρωθεν τοξεύοντος Ἀπόλλωνος ἐν χερσὶ κατέχων ἐπὶ τῆς ῥάβδῳ τῆς τιμῆς· καὶ
15 ἰκέτευε πάντας τοὺς Ἀχαιοὺς, τοὺς υἱοὺς δὲ τοῦ Ἀτρέως μάλιστα πάντων, τοὺς βασιλεῖς, λέγων· ὦ Ἀτρεΐδαί τε καὶ ἄλλοι Ἀχαιοὶ πολεμισταί, ὑμῖν μὲν εἶθε δοῖεν οἱ θεοὶ οἱ οἰκοῦντες τὰ οὐράνια οἰκήματα ἐκπορθῆσαι μὲν τὴν πόλιν τοῦ Πριάμου, καλῶς δὲ ἀπελθεῖν εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον ἕκαστον· ἐμοὶ δὲ τὴν παῖδα τὴν φίλην λύσατε, τὰ δ' ἄποινα δέξασθε, εὐλαβούμενοι τὸν υἱὸν τοῦ Διὸς τὸν πόρρωθεν τοξεύοντα Ἀπόλλωνα, οὗ ἱερεὺς ἐγώ. ὅτε οἱ ἄλλοι μὲν πάντες Ἀχαιοὶ ἐπεβόησαν ἀξιοῦντες αἰδεῖσθαι τε τὸν ἱερέα καὶ τὰ περικαλλῆ αὐτοῦ ἄποινα δέχεσθαι, ἀλλ' οὐκ ἤρεσκε τῷ
20 Ἀτρεΐδῃ Ἀγαμέμνονι τοῦτο κατὰ τὴν αὐτοῦ ψυχὴν, καὶ δὴ σκληρῶς αὐτὸν ἀπέπεμψεν, ἐπίταγμα δὲ ἐπέταττε δυναστείας καὶ ἐπικρατείας ἐχόμενον. τόδ' ἦν· ὅρα, ὦ γέρον, ἵνα μὴ σε παρὰ ταῖς κοίλαις ναυσὶν ἐγὼ καταλάβω ἢ νῦν βραδύνοντα ἢ ὕστερον ἐπανιόντα, ἵνα μὴ οὐ χρησιμεύσῃ σοι ἡ ῥάβδος καὶ τὸ στέμμα τοῦ θεοῦ, ἐφ' οἷς θαρρῶν ἦκεις. ταύτην δὲ ἐγὼ οὐ λύτροις ἐλευθερώσω, καὶ ταῦτα
25 πρότερον ἐπ' αὐτὴν ἐλεύσεται τὸ γῆρας ἐν τῇ ἐμῇ κεθέδρῳ· λέγω ἐν τῷ Ἄργει πόρρω τῆς πατρίδος αὐτῆς, ἰστὸν μεταχειριζόμενῃ καὶ τῇ ἐμῇ κοίτῃ ὑπηρετουμένην. ἀλλ' ἄπιθι, μὴ με διέγειρε, ὡς ἂν ἀζήμιος ἀπέλθῃς. οὕτως ἐπέταξεν, ἐφοβήθη δὲ ὁ γέρον καὶ ἐπέισθη τῷ ἐπιτάγματι, ἀπῆλθε δὲ σιωπῶν μετ' ἐκπλήξεως πλησίον τοῦ αἰγιαλοῦ τῆς θαλάσσης, τῆς συνεχῆ ἦχον τῆς παρὰ τῷ αἰγιαλῷ ἐπικλύσει ποιούσης, τὴν πορείαν ποιούμενος. ἀπελθὼν δὲ πόρρω ὁ γηραιὸς ἐπιτεταμένην
30 ἀνέπεμπεν εὐχὴν τῷ Ἀπόλλωνι τῷ ἄνακτι, ὃν ἡ καλλίκομος ἔτεκε Λητώ, λέγων· ἐπάκουσόν μου ἀργυρότοξε, ὃς τῆς Χρῦσης ὑπερασπίζεις καὶ τῆς Κίλλης τῆς διὰ σὲ θειοτάτης καὶ τῆς Τενέδου κραταιῶς ἀνάσσεις, Σμινθεῦ, εἴ ποτέ σοι ἐπὶ τὸν ναὸν περικαλλῆ ἀναθήματα καὶ ἐπαγωγὰ φέρων, ἀνέθηκα, ἢ εἴ ποτέ σοι μηρούς λιπαρῶν ταύρων καὶ αἰγῶν κατέκαυσα, ταύτην μοι τὴν ἐπιθυμίαν τελείωσον· δότωσαν οἱ Δαναοὶ διὰ τῶν σῶν βελῶν τὴν προσήκουσαν τιμορίαν εἰς ἐκδίκησιν τῶν
35 ἐμῶν δακρύων. οὕτως εἶπεν εὐχόμενος, τούτου δὲ ἐπήκουσεν ὁ Φοῖβος Ἀπόλλων. κατέβη δὲ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου ὀργὴν βαρεῖαν ἔχων κατὰ τὴν ψυχὴν, τόξον φέρων ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ φαρέτραν πανταχόθεν ἠσφαλισμένην. φθόγγον δὲ τινα ἐποίησεν ἐπὶ τῶν ὤμων τὰ βέλη συγκρουόμενα σὺν ὀργῇ βαρεῖα κινηθέντος αὐτοῦ· ὁ δὲ ἐπορεύετο σκυθρωπάζων καὶ νυκτὶ ὠμοιωμένος τὴν χροάν. ἐκάθισε δὲ πόρρω τῶν νεῶν, βέλος δὲ ἀφῆκε. μέγας δὲ φθόγγος ἐγένετο τοῦ ἀργοροῦ τόξου. τοὺς ἡμίονους μὲν πρῶτον ἐτιμωρήσατο τῷ βέλει καὶ τοὺς ταχεῖς κύνας, ἔπειτα δὲ κατ' αὐτῶν πικρὸν βέλος ἀφείξῃ ἔβαλεν αὐτούς, δηλονότι τούτῳ· ἐξ ἐκείνου δὲ ἀδιαλείπτως πυρκαϊαὶ νεκρῶν ἀνῆπτοντο συχναί. ἐπὶ ἑννέα μὲν ἡμέρας ἐπὶ τὸν στρατὸν ἐπέμφθη τὰ τοῦ θεοῦ

βέλη, κατὰ δὲ τὴν δεκάτην ἡμέραν εἰς ἐκκλησίαν ὁ Ἀχιλλεύς τὸν λαὸν συνεκάλεσε· τούτῳ γὰρ
ἐνέβαλεν ἐπὶ τῷ λογισμῷ τὴν ἐπιμέλειαν τούτου ἢ θεὰ ἢ Ἥρα ἢ λευκοὺς ἔχουσα τοὺς πῆχεις,
45 ἐφρόντιζε γὰρ αὕτη τῶν Δαναῶν ὅτι ἀποθνήσκοντας ἑώρα αὐτούς. ἐπεὶ οὖν οὗτοι ἠθροίσθησαν
ὁμοῦ δὲ ἐγένοντο καθ' ἕνα πάντες ἀθροισθέντες, ἐπὶ τούτοις, ἦτοι μετὰ τὴν συνάθροισιν τούτων,
ἀναστὰς ὁ ταχὺς τούς πόδας Ἀχιλλεύς ἔφη· Ἄτρείδη, νῦν ὑπολαμβάνω εἰς ὑποστροφὴν τραπέντας
ἡμᾶς ὑπονοστήσειν οἴκαδε, εἴπερ ἂν τὸν θάνατον ἐκφύγοιμεν, ἐπειδὴ ὁμοῦ πόλεμός τε καὶ λοιμὸς
καταστρέφει τοὺς Ἀχαιοὺς. ἀλλ' ἄγε δὴ μάντιν ἐρώμεθά τινα, λέγω ἢ θύτην τινὰ καὶ διὰ σφαγίων
50 μαντεύομενον ἢ καὶ τινα ὀνειροὺς προσέχοντα τὸν νοῦν καὶ ὑπὲρ ἐτέρων ὀνειρούς ὄραν τέχνην
ἔχοντα -καὶ γὰρ ἐστὶ καὶ τι ὄναρ ἐκ τοῦ Διός-, ὃς ἂν τούτων εἴποι, διότι κατὰ τοσοῦτον βαρεῖαν
ὀργὴν ἔσχε καθ' ἡμῶν ὁ Φοῖβος Ἀπόλλων, εἴτε δὴ οὗτος ἕνεκα εὐχῆς ἡμῖν ἐπιμέμφεται εἴτε ἕνεκα
θυσίας, ἃς αὐτῷ δηλονότι οὐ προσάγομεν ἢ οὐχ ὡς δεῖ, ἢ καὶ ἐὰν ἐθέλη συναντήσας καὶ μετασχὼν
ἀτμοῦ καιομένων αὐτῷ ἄρνῶν καὶ αἰγῶν τελείων ἀποσοβῆσαι ἡμῖν τὸν ὄλεθρον. ὁ μὲν οὕτως εἰπὼν
55 ἐκάθισε, μετὰ δὲ τούτους τοὺς λόγους ἀνέστη ὁ Κάλχας ὁ υἱὸς τοῦ Θεστορος ὁ ἄριστος τῶν
οἰωνιστῶν, ὃς ἐγίνωκε τὰ τε παρόντα καὶ τὰ μέλλοντα καὶ ἔτι τὰ προγεγονότα, καὶ ταῖς ναυσὶ τῶν
Ἑλλήνων ἠγεμῶν ἐγένετο ἐπὶ τὸ Ἴλιον, διὰ τὴν ἑαυτοῦ μαντικὴν ἣν παρέσχεν αὐτῷ ὁ Φοῖβος
Ἀπόλλων, ὃς γε καλῶς φρονῶν ἐφ' οἷς ἔμελλε λέγειν ἐδημηγόρησε καὶ μετὰ τὴν δημηγορίαν ὅτι δεῖ
ποιεῖν αὐτοῖς εἰσηγήσατο τὸν Ἀχιλλεῦν συνεργὸν καλέσας τῆς παρρησίας τόνδε τὸν τρόπον· ὦ
60 Ἀχιλλεῦ φίλε τῷ Δίι προστάτεις εἰπεῖν με τὴν αἰτίαν τῆς μνησικακίας τῆς καθ' ἡμῶν τοῦ Ἀπόλλωνος
τοῦ ἄνακτος τοῦ πόρρωθεν τὰ βέλη πέμποντος. τοιγαροῦν ἐγὼ μὲν ἐρῶ, σὺ δὲ συνθήκας ἐμοὶ
ποιήσον καὶ ἀσφάλειαν δι' ὄρκων ὄντως δὴ μοι προθύμως λόγοις καὶ ἔργοις βοηθήσειν. οὕτως γὰρ
ὑπολαμβάνω ἄνδρα εἰς θυμὸν κινήσειν, ὃς μεγάλην ἀρχὴν ἔχει πάντων τῶν Ἑλλήνων, καὶ αὐτῷ
πείθονται οἱ Ἀχαιοί· ἐπικρατέστερος γὰρ ὁ βασιλεὺς ὅτε ὀργισθεὶς κατ' ἀνδρὸς ὑποδεεστέρου
65 βλάπτειν αὐτὸν ἐθέλει. εἰ γὰρ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς ὀργῆς τὸν θυμὸν κατάσχοι, ἀλλὰ καὶ
ὑστερον ἐναποκειμένην ἔχει τοῖς ἑαυτοῦ στήθεσι τὴν τοῦ βλάπτειν ὀρμὴν ἕως ἂν εἰς τέλος αὐτὴν
ἀγάγη. σὺ δὲ σκέψαι ὅπως ἂν με ῥύσαιο εἴ τι τοιοῦτο συμβαίη. πρὸς τοῦτον δὲ ἀποκρινόμενος εἶπεν
ὁ τοὺς πόδας ταχὺς Ἀχιλλεύς· μηδὲν ὑποστειλάμενος εἶπε τὸ μάντευμα ὃ γινώσκεις. μὰ γὰρ τὸν
Ἀπόλλωνα τὸν φίλον τῷ Δίι, πρὸς ὃν σὺ, ὦ Κάλχαν, τὰς εὐχὰς ἀναφέρων τοῖς Ἑλλησι τὰς τῶν
70 ἐσομένων προγνώσεις διὰ συμβόλων μανθάνων ἀνακαλύπτεις, ὃ δὴ ἔργον ἐστὶ θεοῖς πρέπον,
οὐδαμῶς οὐδεὶς ἀπὸ πάντων τῶν Ἑλλήνων, οὐδ' ἂν αὐτὸν τὸν Ἀγαμέμνονα εἴπηρ, ὃς δὴ ἄριστος ἐν
τῷ στρατῷ διατείνεται εἶναι, ἐμοῦ ζῶντος καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ὀρωμένου, κακωτικὰς ἐποίσει σοι χεῖρας
παρὰ ταῖς ναυσὶ ταῖς κοίλαις. καὶ τότε δὴ θάρρος ἔλαβε καὶ εἶπεν ὁ μάντις ὁ ἄμεμπτος· οὔτε δὴ
ἕνεκα εὐχῆς ἡμῖν ἐπιμέμφεται οὗτος οὔτε ἕνεκα θυσίας ἀλλ' ἕνεκα τοῦ ἱερέως τοῦ Χρύσου, ὃν
75 ἀτίμως ἀπέπεμψεν ὁ Ἀγαμέμνων, οὐδὲ ἀπέλυσε τὴν αὐτοῦ θυγατέρα καὶ ἃ προσέφερον ὑπὲρ αὐτῆς
οὐκ ἐδέξατο λύτρα, τούτου ἕνεκα λύπας ἔδωκεν ὁ πόρρωθεν τοξεύων Ἀπόλλων καὶ ἔτι δόσει. οὐδὲ
τὴν κακωτικὴν δύναμιν τοῦ λοιμικοῦ νοσήματος πρότερον οὗτος ἡμῶν ἀποστήσει πρὶν ἡμᾶς
ἀποδοῦναι τὴν μετεώρους ὀφθαλμοὺς ἔχουσαν κόρην καὶ κατὰ κύκλον περιαιγομένους τῷ φίλῳ
πατρὶ αὐτῆς, μηδενὸς αὐτὴν ὠνουμένου, μηδὲ λύτρα διδόντος, καὶ πρὸς τούτοις καὶ θυσίαν ἀγαγεῖν
80 μεγάλην εἰς τὴν Χρύσην τῷ Ἀπόλλωνι. ὅτε γὰρ ἡμῖν τοῦτο γενήσεται τότε ἂν θάρρος σχοίημεν
ἐξευμενισάμενοι αὐτόν. ὁ μὲν οὕτως εἰπὼν ἐκάθισε, μετὰ δὲ τούτους τοὺς λόγους ἀνέστη ὁ μέγας
βασιλεὺς Ἀγαμέμνων ὁ ἥρωρ ὁ τοῦ Ἀτρέως υἱὸς λυπούμενος, μνησικακίας δὲ αἰ φρένες αὐτῷ
ἐπιμπλαντο, κατὰ πολὺ σκοτούμεναι πανταχόθεν τῷ πάθει, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ πυρὶ λάμποντι
ἦσαν ὅμοιοι. ὃς πρὸς τὸν Κάλχαντα πρῶτιστα εἶπεν ὀνειδίζων αὐτόν, ὡς κακῶς τῇ μαντικῇ
85 χρώμενον· ὦ κακῶν ἕνεκα τὴν μαντικὴν κεκτημένε, οὐ πῶ ποτέ μοι τὸ θυμῆρες εἶπας. αἰεὶ σοὶ τὰ
κακόφημα ἕνεστι ἐν τῷ λογισμῷ φίλα, ὥστε μαντεύεσθαι αὐτά. ἀγαθὴν δὲ φήμην ἔχοντα λόγον
οὐδένα μέχρι τοῦ δεῦρο οὔτε εἶπας οὔτε ἀποβεβηκότα ἔδειξας, καὶ νῦν ἐνώπιον τῶν Δαναῶν

δημηγορεῖς μαντευόμενος ὅτι δὴ τούτου ἕνεκα ὁ πόρρωθεν τοξεύων Ἀπόλλων λύπας αὐτοῖς
κατασκευάζει διότι οὐκ ἠθέλησα δέξασθαι τὰ περικαλλῆ λύτρα τῆς κόρης τῆς θυγατρὸς τοῦ Χρύσου,
90 ὅς τοῦτ' ἐποίησα ἐπεὶ πάνυ θέλω αὐτὴν ἐν τῷ οἴκῳ ἔχειν, καὶ γὰρ τῆς Κλυταιμνήστρας ἦ παρθένῳ
συνεζύγην νομίμῳ γάμῳ προτιμωτέραν νομίζω, ἐπεὶ οὐκ ἔστι χείρων αὐτῆς, οὔτε κατὰ τὸ εἶδος καὶ
τὴν τῶν μελῶν ἀναλογίαν, οὔτε κατὰ τὴν τοῦ σώματος ἀναδρομὴν οὔτε κατὰ τὴν φρόνησιν οὔτε
κατὰ τὰ ἔργα. ἀλλὰ καὶ οὕτω τούτου ἔχοντος, ὁμῶς ἐθέλω ἀποδοῦναι αὐτὴν εἴ γε τοῦτο κρεῖττον
95 ἐστὶ. θέλω ἐγὼ τὸν λαὸν ἀβλαβῆ εἶναι ἢ ἀπολέσθαι αὐτόν. ἐμοὶ γὰρ γέρας αὐτίκα ἐτοιμάσατε, ἵνα
μὴ μόνος ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐγὼ γέρωσ ἐστερημένος ᾧ, ἐπεὶ οὐδὲ πρέπον ἐστίν. ὁρᾶτε γὰρ τόδε
πάντες ὅτι μοι τὸ γέρας ἀπέρχεται ἀλλαχόσε. πρὸς δὴ τοῦτον ἀπεκρίνατο ὁ ἔνδοξος Ἀχιλλεὺς ὁ τοῖς
τῶν ποδῶν διαρκῶν δρόμοις· ᾧ Ἄτρείδῃ ἔνδοξε φιλοχρηματώτατε πάντων πόθεν δὴ σοὶ δώσουσι
γέρας οἱ μεγάλῳψυχοι Ἑλληνες; οὐκέτι δὴ ἴσμεν πολλὰ πράγματα κοινὰ ἐναποκείμενα, ἀλλὰ ἃ μὲν
ἀπὸ τῶν πόλεων ἐλάβομεν ἅς ἐξεπορήσαμεν, ταῦτα μεμέρισται. τοὺς λαοὺς δὲ οὐ πρέπον ἐστὶ
100 παλινσύλλεκτα ταῦτα ἐπιφέροντας ἀθροίζειν. ἀλλὰ σὺ μὲν νῦν ταύτην τῷ θεῷ πέμψον, οἱ Ἀχαιοὶ δὲ
κατὰ τὸ τριπλάσιον τούτου τοῦ γέρωσ καὶ τὸ τετραπλάσιον ἀποδώσομεν ἐὰν ὁ Ζεὺς ἡμῖν δῶ
ἐκπορθῆσαι πόλιν τῆς Τροίας τείχεσιν ὠχυρωμένην. πρὸς τούτον ἀποκρινόμενος εἶπεν ὁ βασιλεὺς
Ἀγαμέμνων· μὴ δὴ οὕτω παραλογίζου, θεοῖς ὅμοιε τὸ εἶδος Ἀχιλλεῦ, καὶ ταῦτα ἀγαθὸς ὢν τοὺς
τρόπους καὶ πανουργίας ἀφεστηκῶς ἐπεὶ οὐ με νικήσεις διαλεγόμενος, ὡς ἂν δικαιότερα λέγων,
105 οὐδὲ ἐπαγγελίαις πείσεις ἢ τοιοῦτῳ τινί. ἢ ἐθέλεις ἵνα αὐτὸς μὲν ἔχῃς γέρας, ἐμὲ δὲ κατὰ τοῦτον τὸν
τρόπον ὄν λέγεις δεόμενον καθῆσθαι. λέγεις δὲ ἀποδοῦναι με ταύτην; ποιήσω τοῦτο, ἀλλ' εἰ μὲν
δώσουσι γέρας οἱ μεγάλῳψυχοι Ἑλληνες, ἀρμόδιον ἐκκρίναντες ἐμοὶ κατὰ τὴν ψυχὴν καθὰ ἐνάξιον
τούτου, καλῶς ἂν εἴη τὸ πρᾶγμα, ἐὰν δὲ μὴ δῶσιν, ἐγὼ δ' ἂν αὐτὸς παραγενόμενος ἀφέλωμαι, ἢ τὸ
σὸν γέρας ἢ τοῦ Αἴαντος ἢ τοῦ Ὀδυσσεὺς τὸ γέρας, λαβὼν ἄξω, οὗτος δὲ πρὸς ὄν ἀφίκωμαι
110 ὀργισθεὶς ἂν. ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ ὕστερον ἐπαναλαβόντες σκεψώμεθα· νῦν δ' ἄγε ναῦν μέλαιναν
ἐπὶ τὴν ἔνδοξον θάλασσαν ἐλκύσωμεν, εἰς αὐτὴν δὲ ἐρέτας ἀθροίσωμεν, μὴ ὡς ἔτυχεν ἀλλ' ἐξ ἔργου,
ἐς αὐτὴν δὲ ὅσα εἰς θυσίαν τείνει φέροντες θῶμεν, εἰς αὐτὴν δὲ καὶ τὴν τοῦ Χρύσου θυγατέρα τὴν
εὐπρόσωπον ἀναβιβάσωμεν. εἷς δὲ τις ἀρχηγὸς παρέστω, ἀνὴρ βασιλεὺς ὑφ' οὗ κυροῦνται αἱ
βουλαί, ἢ ὁ Αἴας ἢ ὁ Ἰδομενεὺς ἢ ὁ ἔνδοξος Ὀδυσσεὺς ἢ σύ, υἱὲ τοῦ Πηλέως ἐκπληκτικώτατε πάντων
115 ἀνθρώπων, ὅπως ἐξευμενίσαιο ἡμῖν τὸν πόρρωθεν ἐργαζόμενον Ἀπόλλωνα θύματα αὐτῷ θύσας.
πρὸς δὴ τοῦτον ταυρηδὸν ὁ ταχὺς τοὺς πόδας Ἀχιλλεὺς ἀπιδὼν εἶπεν· οἴμοι ἀναΐδειαν ἐνδεδυμένε
κέρδεσι προσέχων τὸν νοῦν, πῶς ἂν σου τοῖς λόγοις τῶν Ἑλλήνων τίς προθύμως πεισθεῖη, ἢ εἰς
λόχον ἀπελθεῖν ἢ ἀνδράσι κραταιῶς μαχέσασθαι; οὐ γὰρ ἕνεκα αἰτίας ἐγὼ ἦν ἐμοὶ παρέσχον οἱ
Τρῶες οἱ πολεμισταὶ ἦλθον δεῦρο μαχοῦμενος αὐτοῖς, ἐπεὶ κατ' οὐδὲν εἰσιν ἐμοὶ οὔτοι ὑπ' αἰτίαν. οὐ
120 γὰρ πῶ ποτε βοῦς ἐμὰς ἀπήλασαν οὐδὲ μὴν ἵππους οὐδέ ποτε ἐν τῇ Φθίᾳ τῇ λιπαρογειῳ τῇ
εὐθηνουμένη τοῖς καρποῖς καὶ διὰ τοῦτο τρέφειν τοὺς ἀνθρώπους ἐπιτηδεῖα καρπὸν ἐλυμήναντο,
ἐπεὶ ὄντως πολλὰ ὄρη μεταξύ εἰσι, σκιὰς ποιητικὰ καὶ πολλὴ θάλασσα ἠχητικὴ, ἀλλὰ σοὶ
ἠκολουθήσαμεν, ᾧ μεγάλως ἀναιδὲς, ἵνα σὺ χαίρης, τιμὴν πραγματευόμενοι παρὰ τῶν Τρώων τῷ
Μενελάῳ καὶ σοί, ἀναίσχυντε καὶ κυνὸς ἀναΐδειαν ἔχων. ὢν οὐδαμῶς σὺ ἐπιστροφὴν ποιῆ οὐδὲ
125 φροντίζεις καὶ δὴ τὸ ἐμὸν γέρας αὐτὸς ἀφαιρήσεσθαι ἀπειλεῖς, διὸ πολλὰ ἔκαμον, δεδώκασιν δὲ μοι
τοῦτο οἱ Ἑλληνες. οὐ μὴν ἰσοστάσιόν σοι γέρας ἔχω ποτὲ ὁπότεν οἱ Ἀχαιοὶ Τρώων ἐκπορθήσωσι
πόλιν καλῶς οἰκουμένην, ἀλλὰ τὸ μὲν πλέον μέρος τοῦ πολυστρόφου πολέμου αἱ ἐμαὶ χεῖρες
ἐπιστημονικῶς ἐνεργοῦσιν, ἂν δὲ καιρὸς ποτὲ ἀφίκηται μερισμοῦ σοὶ μὲν γέρας κατὰ πολὺ μεῖζον
δίδοται καὶ ἴσως οὐδὲ προσφιλὲς διὰ τὴν ἀπληστίαν, ἐγὼ δὲ καὶ ὀλίγον καὶ προσφιλὲς ἔρχομαι ἔχων
130 ἐπὶ τὰς ναῦς, ἐπειδὰν κάμω μαχόμενος. νῦν δὴ ἀπελεύσομαι εἰς τὴν Φθίαν τὴν ἐμὴν πατρίδα ἐπεὶ
ὄντως κατὰ πολὺ κρεῖττον ἐστὶν εἰς τὸν οἶκον ἀπιέναι σὺν ταῖς ναυσὶ ταῖς μελαίλαις, ἢ ἐνταῦθα σὺν
ἀτιμίᾳ μένειν· οὐδὲ ὑπολαμβάνω ἐνθάδε ἄτιμος ὢν, τροφῶν σοὶ περιουσίαν ἅς ἡ περίοδος τοῦ

χρόνου δίδωσι καὶ πλοῦτον δαψιλῶς κομίσειν. πρὸς τοῦτον δὴ ἔπειτα ἀπεκρίνατο ὁ βασιλεὺς τῶν
ἀνδρῶν ὁ Ἀγαμέμνων· φεῦγε μετὰ πολλῆς σπουδῆς εἴ σοι ἡ ψυχὴ φεύγειν σφόδρα προθυμεῖται. οὐ
135 γὰρ δέομαι ἔνεκεν ἐμοῦ μένει σε, πάρεισιν ἐμοὶ καὶ ἄλλοι οἵπερ ἂν με τιμήσωσι μάλιστα δὲ πάντων
ὁ τὴν ἐπιστήμην τοῦ βουλευέσθαι ἔχων Ζεὺς· σὺ δέ μοι μάλιστα μεμισημένος τυγχάνεις ὧν ἀπὸ τῶν
ἐνταῦθα βασιλέων τῶν ὑπὸ τοῦ Διὸς πεπαιδευμένων τὴν βασιλικὴν παιδείαν· αἰεὶ γὰρ σοι
φιλονεικία ἐστὶ προσφιλέης καὶ πόλεμοι καὶ μάχαι. εἰ κατὰ πολὺ ἰσχυρὸς εἶ, θεὸς σοι τοῦτο ἔδωκεν.
ἀπελθὼν ἐπὶ τὸν σὸν οἶκον σὺν ταῖς ναυσὶ ταῖς σαῖς καὶ τοῖς σοῖς ἐταίροις ἐν τοῖς Μυρμιδόσι
140 βασιλεύει, σοῦ δὲ ἔγωγε οὐ φροντίζω, οὐδὲ ἐπιστρέφομαι ὀργὴν τῇ ψυχῇ ἐναποτιθέντος βλάβης
καιρὸν παρατηροῦσαν. ἀπειλήσω δέ σοι οὕτως. ἐπεὶ ἐμὲ τὴν τοῦ Χρύσου θυγατέρα ἀφαιρεῖται ὁ
λαμπρὸς Ἀπόλλων, ταύτην μὲν ἐγὼ πέμπω διὰ νεῶς ἐμῆς καὶ ἐμῶν ἐταίρων, ἐγὼ δ' αὐτὸς ἐπὶ τὴν
σκηνὴν τὴν σὴν παραγενόμενος τὴν Βρισηΐδα τὴν εὐπρόσωπον, τὸ σὸν γέρας ἀφελόμενος ἄξω, ἵνα
καλῶς μάθης καθ' ὅσον εἰμὶ κρείττων σου, φοβηθῆ δὲ καὶ ἄλλος ἰσοῦσθαι τοὺς ἑαυτοῦ λόγους τοῖς
145 ἐμοῖς, κατὰ πρόσωπον ταῦτό δὲ τοῦτο, τὸ καὶ ἑαυτὸν ὅμοιον ἐμοὶ ποιῆσαι. οὕτως εἶπε, τῷ υἱῷ δὲ
τοῦ Πηλέως λύπη ἐγένετο, ἡ ψυχὴ δὲ ἐντὸς τῶν τε τριχωμένων αὐτῷ στέρνον διχῆ ἐφρόντισεν, ἢ ἵνα
οὗτος σπάθην ὀξεῖαν ἐλκύσας ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ μηροῦ τοὺς μὲν ἄλλους ἀναστάτους ποιήσειεν, ὁ
δὲ τὸν τοῦ Ἀτρέως υἱὸν φονεύσει, ἢ τὴν ὀργὴν σβέσειε καὶ τὸν θυμὸν ἐπισχοίη. ἐν ὅσα ταῦτα
ἐφρόντιζεν κατὰ νοῦν καὶ κατὰ ψυχὴν, ἐξεῖλκε δὲ τοῦ κουλεοῦ τὸ μέγα ξίφος, ἦλθε δὴ ἡ Ἀθηνᾶ
150 οὐρανόθεν -ἔπεπσε γὰρ αὐτὴν ἡ θεὰ ἡ Ἥρα ἡ λευκοὺς ἔχουσα τοὺς πήχεις καὶ ἀμφοτέρους ὁμοίως
ἐν τῇ ψυχῇ φιλοῦσα καὶ ἀμφοτέρων ὁμοίως ἐν τῇ ψυχῇ κηδομένη-. ἴστη δὲ ὀπισθεν, ἔλαβε δὲ τὸν
υἱὸν τοῦ Πηλέως ἀπὸ τῆς ξανθῆς κόμης, μόνω αὐτῷ ὀρωμένη, ἀπὸ δὲ τῶν ἄλλων οὐδεὶς ἐώρα
αὐτήν. ἐξεπλάγη δὲ ὁ Ἀχιλλεύς, πρὸς αὐτήν δὲ ἐπεστράφη, αὐτίκα δὲ ἐγνώρισε τὴν Ἀθηνᾶν τὴν
Παλλάδα, φοβεροὶ δὲ αὐτῆς οἱ ὀφθαλμοὶ ἐφάνησαν. καὶ πρὸς αὐτὴν φωνήσας λόγους εἶπε ταχεῖς·
155 διὰ τί δὴ ποτε ἐλήλυθας, θύγατερ τοῦ Διὸς τοῦ τὴν αἰγίδα φοροῦντος; ἢ ἵνα γνῶς τὴν πρὸς ἐμὲ ὕβριν
τοῦ Ἀγαμέμνονος τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀτρέως; καὶ μὴν λόγον σοι ἐρῶ, τὸν δὲ καὶ τετελεσμένον εἶναι
ὑπολαμβάνω. διὰ τὰς αὐτοῦ ὑπερηφανίας ἴσως ἂν ποτε τὴν ψυχὴν ἀπολέσει. πρὸς τοῦτον δὴ εἶπεν
ἡ θεὰ ἡ Ἀθηνᾶ ἡ ὀξὺ ὀρῶσα· οὐρανόθεν ἦλθον ἐγὼ παύσουσα τὴν μνησικακίαν τὴν σὴν, εἴ γε
πεισθείης ἐμοί. ἔπεμψε δὲ με ἡ θεὰ ἡ Ἥρα ἡ λευκοὺς ἔχουσα τοὺς πήχεις καὶ ἀμφοτέρους ὁμοίως
160 ἐν τῇ ψυχῇ φιλοῦσα καὶ ἀμφοτέρων ὁμοίως ἐν τῇ ψυχῇ κηδομένη. ἀλλ' ἄγε λῆγε τῆς φιλονεικίας
μηδὲ τὸ ξίφος ἔλκε τῇ χειρὶ, ἀλλὰ διὰ λόγων ὀνειδίσον τὸν Ἀγαμέμνονα καθὰ πρέπον ἐστὶ
γενήσεσθαι. ἐρῶ γὰρ οὕτω· τοῦτο δὲ ὁ ἐρῶ καὶ τετελεσμένον ἔσται· ἔσται ὅτε καὶ τρις τοσαῦτα
περικαλλῆ δῶρα παρέσται σοι ἔνεκα ταύτης τῆς ὕβρεως· σὺ δὲ ἔπεχε σαυτὸν, πείθου δὲ ἐμοί. πρὸς
ταύτην ἀποκρινόμενος εἶπεν ὁ ταχὺς τοὺς πόδας Ἀχιλλεύς· πρέπον δὴ ἐστὶ ᾧ θεὰ φυλάξαι με τὸν
165 σὸν λόγον, καίπερ θυμὸν ἔχοντα πολὺν ἐν τῇ ψυχῇ· οὕτω γὰρ ἐστὶ καλόν. ὅς ἂν θεοῖς πίθηται, καὶ
αὐτοὶ σὺν προθυμίᾳ πολλῇ ἐπακούουσιν αὐτοῦ. ἔφη καὶ ἐπὶ τῇ λαβῇ τοῦ ξίφους τῇ ἀργυρᾷ ἐπέσχε
τὴν χεῖρα τὴν ἰσχυράν, καὶ διὰ τοῦτο τοῖς ἐχθροῖς ἐπαχθῆ, ὀπίσω δὲ ἐς τὸν κουλεὸν ὤθησε τὸ μέγα
ξίφος οὐκ ἀπειθήσας τῇ παραινέσει τῆς Ἀθηνᾶς· ἡ δὲ ἀπῆλθεν εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπὶ τοὺς ἄλλους
θεοὺς εἰς τὰ οἰκήματα τοῦ Διὸς τοῦ τὴν αἰγίδα φοροῦντος. μετὰ δὲ ταῦτα ὁ υἱὸς τοῦ Πηλέως πρὸς
170 τὸν Ἀγαμέμνονα διειλέχθη τὸν υἱὸν τοῦ Ἀτρέως δι' ὑβριστικῶν λόγων καὶ οὐ πῶ ἔληγε τοῦ θυμοῦ·
πολυποσία οἴνου βαρούμενε ἀναισχυντε κατὰ τὴν ἀναισχυντίαν τῶν κυνῶν, ἀκάρδιε κατὰ τὰς
ἐλάφους, οὔτε ποτὲ εἰς πόλεμον σὺν λαῷ ὀπλισθῆναι τόλμην ἔσχες ἐν τῇ ψυχῇ οὔτε εἰς λόγον
ἀπιέναι σὺν ἀριστεῦσι τῶν Ἑλλήνων· τοῦτο δὲ σοι θάνατος φαίνεται εἶναι ὄντως. πολὺ κρεῖττόν ἐστὶ
δῶρα ἀφαιρεῖσθαι ἐκεῖνον ὅστις κατὰ τὸν πολὺν στρατὸν τῶν Ἑλλήνων λόγους ἐναντίους τῶν σῶν
175 λόγων ἀντεῖπῃ· βίαιος εἶ βασιλεὺς κατὰ τὰ τοῦ δή μου ἀρπάζων ἐπὶ τῷ τὴν σὴν δαπάνην αὔξειν,
ἐπεὶ ἀνθρώποις βασιλεύεις οὐδενὸς ἀξίους. ὄντως γάρ, Ἀτρείδη, νῦν ἐσχάτως ὑβρίσθης ἂν εἰ μὴ
τοιούτων ἐβασίλευες, ἀλλ' ἐρῶ σοι λόγον καὶ ὄρκον ἐπὶ τούτῳ ἰσχυρὸν ὁμοῦμαι, ναὶ μὰ τὴν ράβδον

ταύτην, ἥ δὴ οὐκέτι ποτὲ φύλλα καὶ κλάδους ἀναφύσει, ἐπεὶ δὴ ἅπαξ τμηθεῖσα τὴν τομὴν ἐν τῷ ὄρει
καταλέλοιπεν οὐδ' ἐξ ὑπαρχῆς θαλερὰ γενήσεται, περιήρηκε γὰρ αὐτὴν μάχαιρα τὰ φύλλα καὶ τὸν
180 φλοῖον. νῦν δὴ αὐτὴν οἱ Ἕλληνες ἐν ταῖς χερσὶ φέρουσιν οἱ βασιλεῖς καὶ περὶ τὸν τὸ δικάζειν τοὺς
ὑπὸ χεῖρα τὴν διατριβὴν ἔχοντες οἳ δὴ τὰς νομοθεσίας παρὰ τοῦ Διὸς τοῦ κοσμικοῦ νομοθέτου ὡς
βασιλέως πάντων λαβόντες φυλάττουσιν· ὅς δὴ ὄρκος ἐστὶν ἰσχυρός, ἅτε δὴ κατὰ τοῦ βασιλικοῦ καὶ
δικαστικοῦ συμβόλου γινόμενος. ὄντος ἔσται ὅτε ζήτησις τοῦ Ἀχιλλέως ἀφίξεται ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν
Ἑλλήνων σύμπαντας· τούτοις δὲ οὐκέτι δυνήσῃ βοηθεῖν καίπερ ἀχθόμενος, ἐπειδὴ πολλοὶ
185 πίπτοντες θνήσκουσιν ὑπὸ τοῦ Ἑκτορος τοῦ ἀνδροκτόνου· σὺ δὲ ἐν σεαυτῷ βαρεῖαν ὀργὴν ἔχων τὴν
καρδίαν πληγήσῃ ὅτι τὸ ἄριστον τῶν Ἑλλήνων οὐδαμῶς ἐτίμησας. οὕτως εἶπεν ὁ τοῦ Πηλέως υἱός,
πρὸς τῇ γῆ δὲ τὴν ράβδον ἔρριψε πεπερονημένην οὔσαν διὰ χρυσῶν ἤλων, αὐτὸς δὲ ἐκάθισεν· ὁ δὲ
τοῦ Ἀτρέως υἱὸς ἀπὸ τοῦ ἐτέρου μέρους ἐμνησικάκει· μετὰ δὲ τούτους τοὺς λόγους ὁ Νέστωρ
ἀνέστη ὁ ἠδυλόγος ὁ ἐμμελὴς δημηγόρος τῶν Πυλίων, οὗ καὶ ἀπὸ τῆς γλώττης λόγος κατὰ
190 ποταμοὺς ἔρρει γλυκύτερος μέλιτος· ἐφ' οὗ ἤδη δύο μὲν τριακονταετίας παρήλθον λέγω περιοδικαί
γενεαὶ ἀνθρώπων ποικίλων τὴν φονὴν, οἳ τὴν ἀρχὴν ἅμα αὐτῷ ἐγένοντο καὶ ἀνετράφησαν ἐν τῇ
Πύλῳ τῇ θειοτάτῃ, ἐπὶ δὲ τῶν γενομένων ἐν τῇ τρίτῃ γενεᾷ ἐβασίλευε τὴν στρατεύσιμον ἡλικίαν
ἀγόντων. ὅς γε καλῶς φρονῶν ἐφ' οἷς ἔμελλε λέγειν, ἐδημηγόρησε καὶ μετὰ τὴν δημηγορίαν ὅτι δεῖ
ποιεῖν αὐτοῖς εἰσηγήσατο· φεῦ ὄντως μέγα πένθος τὴν γῆν τῶν Ἑλλήνων καταλαμβάνει. ὄντως ἂν
195 ἠδέως διατεθεῖν ὁ Πρίαμος καὶ οἱ τοῦ Πριάμου παῖδες καὶ οἱ ἄλλοι Τρῶες μεγάλην ἂν ἐν τῇ ψυχῇ
σχοῖεν εὐφροσύνην εἰ μαχομένων ὑμῶν, ταῦτα δὴ πάντα μάθοιεν τὰ κατὰ τὴν μάχην. οἳ περιγίνεσθε
τῶν Ἑλλήνων μὲν τῇ βουλῇ, περίεστε δὲ ἐν τῷ μάχεσθαι, ἀλλὰ πείσθητε ἐμοὶ καὶ ἀμφοτέροι γὰρ
ἐμοῦ νεώτεροί ἐστε. ἦν γὰρ ὅτε ἐγὼ καὶ ἐτέροις συνέμιξα ἀνδράσι καὶ κρείττους ἢ ὑμῖν καὶ οὐδέ
ποτέ με ἐκεῖνοι ἀπόβλητον ἠγοῦντο καὶ ἐν ἀθέρων μοίρα. οὐ πῶ γὰρ ἐγὼ τοιοῦτους εἶδον ἄνδρας,
200 οὐδ' ἂν ἴδοιμι, οἷον εἶδον τὸν Πειρίθουν τε καὶ τὸν Δρύαντα τὸν βασιλέα τῶν ἀνδρῶν τὸν Καινέα τε
καὶ τὸν Ἐξάδιον καὶ τὸν ἰσόθεον Πολύφημον. ἰσχυρότατοι δὴ ἐκεῖνοι τῶν ἐπὶ γῆς γεγονότων
ἀνθρώπων ἀνετράφησαν, ἰσχυρότατοι μὲν ἦσαν καὶ ἰσχυροτάτοις ἐμάχοντο τοῖς Κενταύροις οἳ
θῆρες ἦσαν ἐν τοῖς ὄρεσι τὴν καταγωγὴν ἔχοντες καὶ θαυμασιῶς αὐτοὺς ἀπώλεσαν. καὶ μὴν ἐγὼ σὺν
τούτοις ἀνετρεφόμεν ἐκ Πύλου μεταπεμφθεὶς πόρρωθεν ἐκ τῆς Πελοποννησιακῆς γῆς,
205 μετεκαλέσαντο γὰρ με αὐτοὶ καὶ ἐμαχόμεν ἐγὼ κατὰ τὴν ἐμὴν αὐτοῦ δύναμιν. ἐκεῖνοι δὲ οὐδεὶς ἂν
τῶν ἀνθρώπων οἳ νῦν εἰσὶν ἐπὶ τῆς γῆς εἰς μάχην ἐρίσειεν. καὶ μὲν τοὶ τῶν συμβουλῶν ἐμοῦ
συνέεσαν καὶ ἐπέειπον τῷ ἐμῷ λόγῳ. ἀλλὰ πείθεσθέ μοι καὶ ὑμεῖς, ἐπεὶ πείθεσθαι καλόν· μὴ τε σὺ
Ἀγάμεμνον ἀφαιροῦ τοῦτον τὴν κόρην καὶ ταῦτα ἀγαθὸς ὢν, ἀλλὰ ἕα αὐτὴν, καθὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῷ
γέρας ἔδωκεν οἱ παῖδες τῶν Ἀχαιῶν, μήτε σὺ υἱὲ τοῦ Πηλέως θέλε φιλονεικεῖν τῷ βασιλεῖ κατὰ
210 βιαίαν ἐναντίωσιν, ἐπεὶ οὐχ ὁμοίως σοὶ τιμῆς τυγχάνει ὢν ὁ τῶν σκῆπτρων ἐγκρατὴς βασιλεὺς, ὃ τὴν
δόξαν ὁ Ζεὺς ἔδωκεν. εἰ δὲ σὺ ἰσχυρὸς εἶ, μήτηρ δέ σε ἔτεκεν θεά, ἀλλ' οὗτος κρείττων ἐστὶ ἐπεὶ ἐν
πλείοσι βασιλεύει. Ἀτρεΐδη, σὺ δὲ παῦε τὴν σὴν μνησικακίαν. ἔγωγε δὲ οὐ συμβουλεύω μόνον,
ἀλλὰ καὶ δέομαι ἀφεῖναι σε τῷ Ἀχιλλεῖ τὸν θυμόν, ὃς μεγάλη ἀσφάλεια πᾶσι τοῖς Ἀχαιοῖς ἐστίν,
ἐνεκα τοῦ κακωτικοῦ πολέμου. πρὸς τοῦτον ἀποκρινόμενος εἶπεν ὁ βασιλεὺς Ἀγαμέμνων· ναὶ δὴ
215 ταῦτά γε πάντα ὦ γέρον κατὰ τὸ πρέπον εἴρηκας, ἀλλ' οὗτος ὁ ἀνὴρ ἐθέλει περιγενέσθαι πάντων τῶν
ἄλλων, πάντων μὲν ἐπικρατέστερος εἶναι θέλει, ἐν πᾶσι δὲ βασιλεύειν, ἐν πᾶσι δὲ ἄρχειν, καθὰ
οἴμαι οὐ πείσεσθαι αὐτῷ τινα. εἰ δὲ πολεμιστὴν αὐτὸν ἐποίησαν οἱ θεοὶ οἱ ἀεὶ ὄντες, διὰ τοῦτο
λοιδορίαὶ ἀπὸ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ προπετῶς κινουῦνται, ὥστε προφέρειν αὐτάς; πρὸς τοῦτον δὴ
ἀπεκρίνατο ὁ ἔνδοξος Ἀχιλλεὺς ὑποβαλὼν τὸν ἑαυτοῦ λόγον καὶ ἐγκόψας αὐτὸν τῆς ὀρμῆς· ὄντως
220 γὰρ ἂν δειλὸς οὐ πολεμιστὴς εἶην καὶ ἔτι οὐδενὸς ἄξιος εἰ δὴ κατὰ πᾶσαν πράξιν ὑπείξω σοὶ ἢν ἂν
σὺ εἴπῃς πρᾶξαι με. ἄλλοις δὴ ταῦτα τὰ τῶν πράξεων ἐπιτάγματα ἐπίταττε μὴ δὴ ἔμοιγε βασιλικῶς
πρόσταττε· οὐκέτι γὰρ ἔγωγε πείσεσθαί σοι ὑπολαμβάνω. ἄλλο δὲ σοὶ ἐρῶ· σὺ δὲ τοῦτο ἐν τῷ σῶ

λογισμῷ ἐπιτυχῶς λάμβανε· χερσὶ μὲν οὐκέτι ἔγωγε μαχοῦμαι ἔνεκα τῆς κόρης οὔτε σοὶ οὔτε τινὶ
ἄλλῳ τῶν Ἑλλήνων, ἐπεὶ ἀφήρησθέ μοι αὐτὴν αὐτοὶ ὑμεῖς δεδωκότες μοι ταύτην. ἀπὸ δὲ τῶν ἄλλων
225 ἅ ἔστιν ἔμοι ἀπὸ τῆ ταχεῖα νηὶ τῆ μελαίνῃ, ἀπὸ τούτων οὐδὲν ἐλὼν κομίσεις μὴ βουλομένου ἔμοῦ.
ἄγε δὴ τοι πείραν λαβεῖν θέλησον, ἵνα μάθωσι καὶ οὔτοι ὅποῖος τις εἶ, οἷ σε οἴονται εἶναί τινα·
ταχέως ἀπὸ σοῦ αἶμα μέλαν περιρρυήσεται τῷ ἐμῷ δόρατι, εἶ γε τοῦτο κατὰ νοῦν στρέψεις. οὔτως
οὔτοι διὰ λόγων βίαν ἀντεισφερόντων διενεχθέντες ἀνέστησαν, ἔλυσαν δὲ τὴν ἐκκλησίαν τὴν παρὰ
230 ταῖς ναυσὶ τῶν Ἑλλήνων. ὁ μὲν υἱὸς τοῦ Πηλέως ἐπὶ τὰς ἑαυτοῦ σκηνὰς καὶ τὰς ναῦς τὰς ἐκατέρωθεν
ἰσοστάθμους ἀπεληλύθει, σὺν τε τῷ Πατροκλῷ τῷ τοῦ Μενoitίου υἱῷ καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς ἑαυτοῦ
ἐταίροις. ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Ἀτρέως ναῦν ταχεῖαν ἐπὶ τὴν θάλατταν καθελκυσθῆναι προσέταξεν, εἰς
αὐτὴν δὲ ἐρέτας εἴκοσιν ἐπιλεξάμενος ἀνεβίβασεν, ἐς αὐτὴν δὲ τὰ εἰς θυσίαν συντείνοντα ἐμβαλεῖν
ἐκέλευσε χάριν τοῦ θεοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. ἐπ' αὐτὴν δὲ τὴν τοῦ Χρυσοῦ θυγατέρα τὴν εὐπρόσωπον
ἀναγαγόντας ἐπέταξε καθίσαι. ἐπ' αὐτὴν δὲ ἀρχηγὸς ἀνέβη ὁ πόριμος τὰς βουλάς Ὀδυσσεύς. οἱ μὲν
235 δὴ ἐπὶ τὴν ναῦν ἀναβάντες κατὰ τὰς ὑγρὰς τῆς θαλάττης πορείας τὸν πλοῦν ἐποιοῦντο, τοὺς λαοὺς
δὲ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀτρέως ἀποκαθαίρεσθαι προσέταξεν· οἱ δ' ἀπεκαθαίροντο καὶ εἰς τὴν θάλατταν τοὺς
ρύπους ἀπέβαλλον, ἔθουον δὲ τῷ Ἀπόλλωνι θυσίας ἀπὸ ζώων τελείων, ταύρων λέγω καὶ αἰγῶν κατὰ
τὸν αἰγιαλὸν τῆς πικρᾶς θαλάττης· ὁ ἀτμὸς δὲ τοῦ λίπους τῶν θυομένων ἐπὶ πολὺ τοῦ ἀέρος ἀνήει
περιελλισόμενος καὶ συμμιγῆς τῷ καπνῷ.